

ACTA HUNGARICA

1993–1994, IV–V-й рік видання

IV–V. évfolyam, 1993–1994

Ужгород – Ungvár, 1997

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
UKRAJNA OKTATÁSÜGYI MINISZTERIUMA

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЦЕНТР ГУНГАРОЛОГІЇ

UNGVÁRI ÁLLAMI EGYETEM
HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT

ACTA HUNGARICA

1993–1994, IV–V-й рік видання

IV–V. évfolyam, 1993–1994

Ужгород – Ungvár, 1997

A KÖTET A MAGYAR MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM
TÁMOGATÁSÁVAL JELENT MEG

© HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT, 1997

ISBN 966-7242-15-3

Készült Ungvaron, a Patent Rt.-ben, 1997-ben

Korrektúra: Fily Ludmilla
Komputeres tördeles: Metyeljova Irina
Rend. sz.: 2896

Forgalomba kerül megállapodás szerinti áron

Acta Hungarica

Журнал Ужгородського Центру гунгарології
1993—1994, IV—V-ий рік видання

Відповідальний редактор: **Лизанець П.М.**

Редколегія:

Бегм Едіт
Васовчик В.Ю.
Виноградов А.О.
Горват К.І.
Мандрик І.О.
Фабіан М.П.
Фединець І.Ш.

Редакція: Україна, Закарпаття,
294000, Ужгород, вул. Замкова, 12
Телефон: 3-41-15

Acta Hungarica

Az Ungvári Hungarológiai Központ folyóirata
1993—1994, IV—V. évfolyam

Felelős szerkesztő: **Lizanec Péter**

Szerkesztőbizottság:

Böhm Edit
Fábián Miroszlava
Fedinec Irén
Horváth Katalin
Mandrik Iván
Vaszócsik Vera
Vinogradov Anatolij

Szerkesztőség: Ukrajna, Kárpátalja
294000, – Ungvár, Vár u. 12.
Telefon: 3-41-15

МОБОЗНАБСТБО
NYELVTUDOMÁNY

ВИНОГРАДОВ А.А.

(Ужгород)

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТИПЫ ПРЕФИКСАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ В ВЕНГЕРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Стратегия контрастивных исследований по словообразованию венгерского и русского языков пока что остается недостаточно разработанной. Не изучены и многие частные вопросы сопоставительного анализа основных единиц словообразовательных систем в этих языках, прежде всего словообразовательных типов (СТ). А именно, в сфере глагольного словообразования не получило освещения межъязыковое соотношение префиксально-девербативных глагольных СТ, прежде всего с точки зрения их семантической адекватности.

Словообразовательная категория результативности в венгерском и русском языках представлена различными наборами СТ, в которых соответствующее значение ("доведение до результата") выражено префиксальными формантами. Но, во-первых, взаимные межъязыковые проекции перечней этих СТ не совпадают, а во-вторых, словообразовательному типу со значением результативности в одном языке может соответствовать в другом языке СТ с другим СЗ (примеры соотв. (1) и (2)).

(1) *Lemos* – вымыть, *leplombál* – запломбировать, *lecsiszol* – отшлифовать; *elcsomagol* – упаковать, *elolvad* – растаять, *elolvas* – прочитать; *megcsinál* – сделать, *megnö* – вырасти, *megépít* – построить и др.; охаять – *lebecsmérel*, окрестить – *elkeresztel*, окоченеть – *megmereved*; заштопать – *megstoppol*, заморознуть – *elfagy*, забронировать – *lefoglal* и др.;

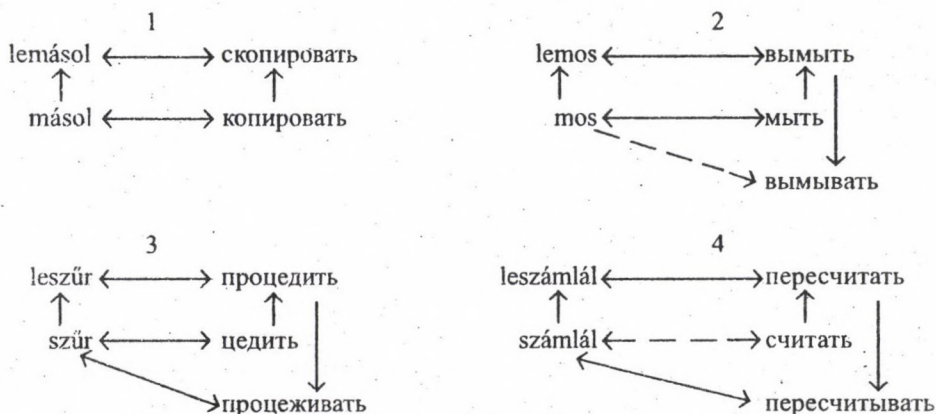
(2) *elkunyeral* – выклянчить, *elkoptat* – износить, *levetkőztet* – раздеть, *letompít* – приглушить, *megmász* – вскарабкаться, *megvizsgál* – изучить; в данной группе венгерские провербы обозначают "законченность" (результативность) действия, а русские приставки реализуют, соответственно, ЗС 'добыть'; 'уничтожить(ся)'; 'аннулировать'; 'не полностью'; 'поднять(ся) вверх'; 'распространить на много мест в пределах объекта'.

Мы оставляем здесь в стороне вопрос о том, существуют ли какие-либо закономерности выбора СТ с результативным значением, репрезентированных различными префиксами, в языке X для определенного (определенных) СТ с результативным же значением в языке Y. Большой интерес представляют отклонения в передаче данного значения в языке X словообразовательными типами языка Y. В нашем исследовании будем идти от венгерского языка к русскому.

Параллелизм глагольно-префиксальных СТ венгерского и русского языка с результативно-перфектным значением проявляется не только в семантической эквивалентности префиксальных глаголов, относящихся к данным СТ, но также в одинаковости отношений между мотивирующим глаголом и дериватом в межъязыковой плоскости. Мы считаем важным условием соотносительности указанных СТ соотносительность мотивирующих венгерских и русских беспрефиксных глаголов, которые должны иметь одинаковые (или очень близкие) характеристики.

На самом деле это имеет место отнюдь не всегда. По данным словаря [1], нередко венгерскому мотивирующему глаголу без преверба в русском соответствуют два глагола — бесприставочный (“первичный” имперфектив) и приставочный (вторичный имперфектив), которые находятся в противоположных точках вектора словообразовательной мотивации (см. рис. 1 – 4). А из этого следует, что семантическая и структурная соотносительность названных венгерских и русских СТ проявляется не дихотомически, а градуально, т.е. имеет разную степень.

Эталоном соответствия СТ друг другу является случай 1, когда внутри – и межъязыковое соотношение мотивирующих и дериватов пропорционально. Достаточно устойчивым является соотношение мотивирующих и во 2-м случае, хотя венгерский глагол по признаку неограниченности пределом мог бы коррелировать с вторичным имперфективом *вымывать*. Тем не менее неединственность корреляций, исходящих от *mos*, в данном случае мнимая, т.к. значение повторяемости, (свойственное *вымывать*, у *mos* не выражено. Ср.: *Ahányszor mosod a hajadat, annyszor tisztára kell lemosnod* ‘Всякий раз, когда моешь голову, нужно тщательно ее вымывать’. *Вымывать* (НСВ) соотносится с *lemos* (СВ), а значение повторяемости) действия выражается лексически (*ahányszor/annyszor*). Соответствие префиксальных СТ обоих языков и здесь достаточно высокое.

В 3-м случае имеет место неединственность корреляций у венгерского мотивирующего. Параллелизм СТ, представленных префиксами *le-* и *pro-* в результативно-имперфектном значении, хотя и далек от эталона (1), но все же имеет место, несмотря на расхождение в значении у двух русских соответствий для венгерского мотивирующего *szűr*. Это несходство проявляется в том, что в *цеждать* значение ‘пропускать жидкость сквозь/через что-н.’ имеет лексическую природу, а в *процеживать* – деривационную, эксплицированную префиксом *pro-*. В венгерском *szűr*, как и в русском *цеждать*, названная сема имеет лексическую ипостась. Оба русских имперфектива легко соотносятся с *szűr* на основе признака неограниченности пределом.

Менее всего соответствуют друг другу те венгерские и русские СТ, у которых наблюдается семантическая нетождественность мотивирующих (с точки зрения межъязыковой коррелятивности), – случай 4. Значение охвата действием всех предметов по очереди, не пропуская ни одного, в венгерском глаголе *számlál* является частью его лексического значения (ср. *számol* ‘считать’ – производить подсчет; *számít* ‘считать’ – произ-

водить вычисления). В русском глаголе *пересчитывать*, соответствующего по признаку “НСВ” венгерскому *számlál*, данное значение является не лексическим, а деривационным (в *считать* оно присутствует лишь имплицитно). Оно преобладает над “перфективным зарядом”, который сообщает приставка *pere-* (как и любая другая, являясь словообразовательным формантом), деривату *пересчитать* (СВ).

Основное различие между четырьмя приведенными выше видами соответствий венгерских и русских префиксальных СТ со значением результативности заключается, следовательно, в сходстве – несходстве языковой природы одноименных семантических компонентов, а кроме того, в разном статусе семы “достижение результата”. В русских префиксальных глаголах первой разновидности она из деривационной превращается в главный компонент грамматического – видового – значения (СВ), лишаясь своего “конкретно-деривационного” прошлого, т.е. поднимается на более высокую ступень в иерархии языковых значений [2, 163]. В остальных случаях ее аспектуальное качество постепенно ослабевает, оттесняемое другим словообразовательным значением, свойственным данной приставке, вплоть до того момента, когда она уже не обладает достаточной энергией для сообщения префиксу статуса средства образования видовой пары от бесприставочного глагола.

Значение результативности в списке других значений русских префиксальных формантов, будучи главенствующим, свойственно гораздо большему количеству приставок по сравнению с венгерскими превербами, которые значительно различаются с точки зрения приспособленности для его выражения. Т.е., как и в русском языке, в венгерском имеются более и менее продуктивные СТ со значением результативности. На первое место многие исследователи единодушно помещают преверб *meg-*, который является основным средством, позволяющим передать результативно-перфектное значение [3, 179; 4, 226; 5, 38; 6, 263; 7, 180 и др.]. Он возглавляет группу “древних” венгерских превербов, способных выразить, в числе прочих СЗ, также значение достижения результата. Но и внутри этой группы одни превербы выражают его чаще, другие реже. На наш взгляд, кроме *meg-*, наиболее приспособленными для этого являются превербы *el-* и *le-*. Вот данные о частотности этого значения у названных превербов в массивах корреляций представленных ими СТ с русскими приставочными СТ в различных СЗ (в том числе, конечно, и в результативно-перфективном). *Meg-*: 211 из 350, т.е. из 350 корреляций венгерских префиксальных глаголов с *meg-* и русскими приставочных глаголов в 211 случаях русские префиксальные форманты выступают с указанным значением. *El-*: 118 из 175. *Le-*: 42 из 68. В процентном выражении соответствие русских и венгерских СТ в результативно-перфектном значении почти одинаковое: для *meg-* оно равно 60,3%, для *el-* – 61,8%, для *le-* – 67,5%. (Эти величины не следует рассматривать как абсолютное отражение “силы” или продуктивности перфективного значения у превербов *meg-*, *el-* и *le-* в самом венгерском языке, ибо в этом случае перфективность у *le-* окажется выше, чем у *meg-*. На самом деле в массиве всех СТ с формантом *meg-* количество СТ с результативно-перфектным значением, по нашим данным, составляет приблизительно 90%; для *el-* и *le-* соотв. 50% и 30%). В остальных пучках корреляций русских СТ, восходящих к *meg-*, *el-* и *le-*, приставки имеют другие (не результативно-перфектное) значения.

Последний факт примечателен тем, что СЗ приставок в русских глаголах, соответствующих глаголам с превербами *meg-*, *le-* и *el-* в результативно-перфектном значении, повторяются. Более того, в массивах приставочно-глагольных русских СТ, соответствующих венгерским СТ с превербами *le-* и *el-*, почти нет таких, которые бы от-

существовали в массиве корреляций с СТ *meg-*. Иными словами, перечень русских соответствий для преверба *meg-* в результативно-перфектном значении полностью включает дистрибуции русских СТ в массивах *le-* и *el-* либо с тем же самым, либо с близкими значениями. Например: *просочиться* – *leszűrődik* и *elszívárog*, *просеять* – *megrostál*. Приставка *pro-* в этих примерах имеет СЗ (даем его в редуцированном виде) ‘сквозь’. Также: *вытереть* – *megtöröl*, *выпарить* – *elpárologat*, *открыть* – *lenyissant* (‘удалить/отделить’), *прибить* – *leszögez*, *смешать* – *elvegyít* (‘соединить(ся)’) и др. Больше всего, однако, примеров бинарных связей, т.е. *el-*–*meg-* и *le-*–*meg-*: *послышаться* – *lehallatszik*, *почувствовать* – *megérez* (СЗ ‘начать’); *выклянчить* – *elkunyérál*, *выиграть* – *megnyer* (СЗ ‘добыть’), также *заслужить* – *megérdemel*.

Связь семантически близких русских СТ имеет место и в отдельно взятых их массивах, соответствующих венгерским СТ, представленным упомянутыми превербами. Больше всего примеров такой связи оказывается для массива=*meg-*: *вздорожать* – *megdrágul*, *отстегать* – *megkorbácsol* (‘интенсивно совершить(ся)’); *послужить* – *megnyúval*, *подрезать (деревья)* – *megmetsz* (ЗС ‘незначительная интенсивность’) и др.

Русские СТ со сходным значением в трех массивах можно объединить в группы. Таких групп получилось две: 1) СТ со значением направления действия, 2) СТ со значением степени интенсивности действия. Первую группу образуют СТ со следующими значениями.

‘Вокруг’: *lekopaszt* – ошипать, *letárgyal* – обсудить, *megfarag* – обтесать;

‘выделение/удаление/отделение/разъединение’: *lekaszál* – скосить, *lenyissant* – отчекрыжить, *elválaszt* – разделить, *megoszlik* – разделиться, *megcsapol* – открыть (бочку), *megtöröl* – вытереть;

‘сквозь’: *megrostál* – просеять, *elszívárog* и *leszűrődik* – просочиться;

‘вверх’: *megmász* – вскарабкаться;

‘мимо’: *megkerül* – обойти;

‘направить на поверхность’: *megrak* – нагрузить.

Вторая группа включает СТ со значениями разной интенсивности действия.

‘Малая’: *letompít* – приглушить, *megmetsz* – подрезать, *megvakar* – почесать;

‘большая’: *elrongyol* – истрепать, *megdrágul* – вздорожать, *megkorbácsol* – отстегать;

‘чрезмерная’: *eltúloz* – преувеличить.

Другие СЗ русских приставок, распределенных в массивах *meg-*, *le-* и *el-*, представлены по одному разу и не образуют групп.

‘Распространить на много мест’: *leszámlál* – пересчитать, *elszaggat* – изорвать, *megver* – избить.

‘Добыть’: *elkunyérál* – выклянчить, *megnyer* – выиграть.

‘Дополнительно’: *megnövel* – приумножить.

‘Тайно’: *megveszteget* – подкупить.

‘Аннулировать/израсходовать/уничтожить’: *megbont* – разобрать, *elhasznál* – израсходовать.

Неполное семантическое совпадение коррелирующих приставочных глаголов (и представленных ими СТ) венгерского и русского языков объясняется различным “удельным весом” семы ‘достижение результата’ в относящихся к этим СТ приставочных глаголах. В тех случаях, когда приставка (преверб) не привносит в глагол иного значения, кроме завершенности действия, достижения результата (предела), венгерские и русские префиксальные глаголы являются полностью соотносительными по признаку “достижение результата”. Если же сама ‘результативность’ в соотносительных префик-

сальных венгерских и русских глаголах характеризуется разным иерархическим статусом и в значении венгерского глагола выступает как главенствующая, а в значении его русского коррелята – как сопровождающая, когда побеждает другое СЗ, реализуемое тем же префиксом, – то имеет место семантическое несоответствие венгерских и русских СТ друг другу. Это несоответствие, в свою очередь, отражает различный статус (и наборы) семантических компонентов в мотивирующих глаголах обоих языков. При общем “семантическом ядре” коррелирующих глаголов одни и те же компоненты оказываются у одного глагола – венгерского – более значимыми и не требуют специального выражения в виде префикса, который в этом случае полностью реализует свой результативно-перфективный потенциал, а у русского – менее значимыми, и тогда присоединение к мотиватору префикса служит экспликации именно данного значения, данного семантического компонента, а значение “достижение результата” (перфективирующее) выражается попутно.

Исследование различного статуса, разных ипостасей содержательных компонентов соотносительных венгерских и русских глаголов и установление соответствующей классификации представляет собой отдельную (и очень сложную) проблему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Венгерско-русский словарь. М. – Будапешт, 1974.
2. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира//Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М., 1988.
3. Майтинская К.Е. Венгерский язык. Т. 2. Грамматическое словообразование. М., 1959.
4. Soltész K. Az igekötők. – Nyelvművelő, 1956.
5. Soltész K. Az ősi magyar igekötők. Budapest, 1959.
6. A mai magyar nyelv rendszere: Leíró nyelvtan. I.k. Budapest, 1970.
7. Budenz J. A magyar meg- igekötőről//Nyelvtudományi Közlemények. 1863, 2.k.

Vinogradov Anatolij

SOME REMARKS ABOUT PREFIXAL VERBS' WORD-FORMATION TYPES (WFT) WITH RESULTATIVE MEANING IN HUNGARIAN AND RUSSIAN

Summary

In the article a difference in R. and H. prefixal verbal WFT-s' correlativity is considered – basing on the WFT with the 'getting a result' meaning, – in the aspect of basic (motivating) verbs more or less semantical correspondence in each language. A lack of such correspondence between the above mentioned WFT-s is caused, in the first place, by the different hierarchical status of the 'resultativity' sema, this one being a component of derivative (prefixal) verb content in both of contrastively analysed languages, – when the above mentioned sema is obviously dominating/that is, prefixal formant carries no new information into the lexical meaning of derivative verb, compared with the motivating one's and when it is subordinated/that is, attendant for the main derivational meaning, DM, explicated in the derivative verb by means of prefix/. Such a non-correspondence (divergency) between the two languages' WFT is caused by an individual specificity of each language, R. and H., and depends on linguistic quality, or nature (lexical, derivational, grammatical), of semantical components in the contents of the corresponding (if one is basing on some bilingual dictionaries) derivative verbs.

LIZANETS PETER

(Ushhorod)

DAS UKRAINISCHE ZENTRUM FÜR HUNGAROLOGIE IN USHHOROD

Seit 1986 wurden Verhandlungen über die Eröffnung eines Zentrums für Hungarologie in der UdSSR geführt, die Ende 1987 erfolgreich beendet wurden. Gemäß dem Vertrag, der zwischen den Regierungen der ehemaligen UdSSR und der Ungarischen Republik für die Jahre 1986–1990, dem Protokoll über die Zusammenarbeit zwischen dem Ministerium der Kultur und Bildung der Ungarischen Republik, und dem Staatskomitee der Ukraine für die Volksbildung unterzeichnet worden war, beschloß man die Eröffnung eines ungarischen Zentrums für Russistik am Lehrstuhl für russische Sprache der Etves Loránd-Universität /Budapest/, sowie eines ukrainischen Zentrums für Hungarologie am Lehrstuhl für ungarische Philologie der Universität Ushhorod.

Am 14. Januar 1988 begann das Zentrum für Hungarologie – das fünfte in der Welt – seine Arbeit. Am 10. November 1989 fand die offizielle Eröffnung des neuen Gebäudes für das Zentrum statt, in dem jetzt 9 Wissenschaftler arbeiten. Es entstand eine enge Zusammenarbeit mit Finno-Ugrologen, Slavisten, Germanisten und Romanisten der ehemaligen Sowjetunion, mit Gelehrten der Ungarischen Republik, wie auch mit Gelehrten anderer Länder und, vor allem mit den Wissenschaftlern der anderen hungarologischen Zentren.

Eine der wichtigsten Aufgaben des Zentrums ist es, enge Kontakte zwischen Hungarologen zu fördern. Zwecks besserer Koordinierung der hungarologischen Forschungen in unserem Land wurde das ukrainische Komitee gegründet, in das Gelehrte verschiedener Hochschulen und wissenschaftlicher Anstalten unseres Landes eingereiht wurden. Es wurde die Satzung des Zentrums ausgearbeitet und das ukrainische Redaktionskollegium des periodischen wissenschaftlichen Sammelbandes "Acta Hungarika" bestätigt.

Die Tatsache, daß im ukrainischen Zentrum für Hungarologie außer Sprachwissenschaftlern auch Literaten, Folkloristen und Historiker arbeiten, den Untersuchungskomplex zur Geschichte, Literatur und Kultur des ungarischen Volkes zu erweitern. Dabei kann der Entstehung und Entwicklung des ungarischen Ethnos in der Karpatenregion wie auch dem gegenwärtigen Zustand der ungarischen Sprache, Literatur, Ethnographie, Folklore in Transkarpatien in enger Verbindung mit den Sprachen (Mundarten) und Literatur der benachbarten slawischen und nicht slawischen Sprachen Aufmerksamkeit geschenkt werden.

Die Aufgabenstellung des Zentrums umfaßt jetzt folgende Themen:

1. Linquo-geographische Erforschung der finno-ugrischen Sprachen (Mundarten) in ihren Verbindungen mit benachbarten slawischen und nicht slawischen Sprachen.
2. Sprachliche, literarische, historische und ethnokulturelle Prozesse der Region der ukrainischen Karpaten.
3. Das Problem der Besiedlungen von Transkarpatien (der historische, ethnographischen und soziolinguistische Aspekt).

Das ukrainische Zentrum für Hungarologie fungiert als organisatorisches, pädagogischen informatorisches Zentrum. Seine Wissenschaftler leisten organisatorische, methodische und wissenschaftliche Hilfe Schulen des Gebietes mit Ungarisch als Unterrichtssprache, dem Weiterbildungsinstitut für Lehrer und unterhält enge Kontakte mit der Öffentlichkeit des Gebietes.

Das Zentrum pflegt enge Kontakte mit internationalen wissenschaftlichen Gesellschaften und Komitees der Sprach- und Literaturwissenschaftler, Historiker und Ethnographen, mit der Internationalen Gesellschaft für ungarische Philologie, mit dem Internationalen Hungarologischen Zentrum, und mit dem Zentrum für Russistik. Es leistet dem Ministerium für Hochschulbildung der Ukraine notwendige Hilfe bei der Vervollkommnung des Unterrichts der hungarologischen Disziplinen, bei der Besprechung wichtiger unterrichtsmethodischer Fragen, der Form und des Inhalts der hungarologischen Fächer (Unterrichtsplanung, Programme, Lehrbücher usw.), bei der Planung des Unterrichts für Nichtphilologen. Die Mitarbeiter des Zentrum organisieren ebenso den Lehrbuchaustausch und der obligatorischen wissenschaftlichen und methodischen Lehrmittel in der Hungarologie, die in der Ukraine herausgegeben werden, wiesie den Austausch hungarologischer Ausgaben mit anderen Ländern herstellen.

Folgende Fragen lehrmethodischen Charakters sollen vom ukrainischen Zentrum für Hungarologie gelöst werden: das Zentrum wird mit Unterstützung des Ministeriums für Hochschulwesen der Ukraine die Ausbildung der Studenten in der Hungaristik und Finno-Ugristik in Hochschulen koordinieren, zum Unterricht der ungarischen Sprache (als fremd- oder Muttersprache) in anderen Anstalten, Schulen und Hochschulen der Ukraine beitragen, wo hungarologische Disziplinen früher nicht studiert wurden; das Zentrum wird Hilfe beim Studieren wichtiger Fragen der Hungarologie von Nichtspezialisten und Sprachwissenschaftlern leisten, nämlich Spezialkurse für Historiker, Ethnographen, Ökonomen und zukünftigen Lehrer verschiedener Fächer in Schulen des Gebietes mit ungarischer Unterrichtssprache halten, es wird auch die Ausgabe der Lehrbücher und methodischer Lehrmittel für die Schulen des Gebietes mit ungarischer Unterrichtssprache koordinieren.

Das Zentrum für Hungarologie macht Vorschläge und arbeitet die Thematik der wissenschaftlichen Forschungen in der Hungarologie aus, erarbeitet Vorschläge für swischenstaatliche gemischte Kommissionen und das Komitee der Hungarologen anlässlich ihrer zukünftigen Pläne in hungarologischen Forschungen und kontrolliert ihre Erfüllung. Weiterhin soll ein Konzept für eine dauerhafte Weiterbildung von Hungarologie-Spezialisten einstellt werden, sowie internationale wissenschaftliche Konferenzen, Symposien und Beratungen organisiert werden. Geplant sind die Veröffentlichung der Untersuchungsergebnisse sowie verbesserte Publikationsmöglichkeiten für die Hungarologen unseres Landes. Dazu gehört auch die Mitautorenschaft mit Wissenschaftlern anderer Länder an wichtigen hungarologischen Fragen. Die Teilnahme an internationalen Hungarologie-Beratungen stehen ebenso auf dem Programm wie – in übereinstimmung mit entsprechenden wissenschaftlichen Anstalten und Hochschulen, – die Planung der Dissertations-Themen in der Hungarologie, sowie die Unterstützung von Hochschulen und wissenschaftlichen Anstalten in der Ausbildung der Aspiranten.

Auf dem Gebiet der Information versorgt das Zentrum Studenten, Lehrer der Mittel – und Hochschulen, Forscher und alle, die für der Hungarologie Interesse zeigen, mit notwendigen Quellen und Informationsmaterialien, bekommt auch notwendige wissenschaftliche Information, systematisiert sie und versorgt damit die Stützpunkte der Hungarologie. Dabei steht das Zentrum in engen Verbindungen mit dem Internationalen hungarologischen Komitee.

Es erfüllt auch andere Arbeit: in der Stadt Ushhorod und im Gebiet ist ein dichtes Netz zehnmonatiger Kurse zum Studieren der ungarischen Sprache organisiert.

Die ungarische Bevölkerung von Transkarpatien steht fast 1000 Jahre mit der ukrainischen, slowakischen, deutschen und rumänischen Bevölkerung in unmittelbarer Verbindung. Diese Kontakte zu untersuchen, ist eine wichtige Aufgabe, die im Rahmen des Forschungsthema "Das Problem der Besiedlung von Transkarpatien erforscht wird. Dabei beschäftigen wir uns mit komplexen Untersuchungen der Allunionsthemen, wie zum Beispiel, "Ethnogenesis, ethnische und sozial-politische Geschichte der Ungarn (Ugren) vor ihrer Übersiedlung auf das Territorium des Karpato-Donau-Beckens" oder "Ugren in Europa-Asien im Altertum und im Mittelalter". Wir möchten in Ushhorod beim ukrainischen Zentrum für Hungarologie einmonatige bis jährliche Sommerkurse (Schule) für das Studium der ungarischen Sprache, Literatur und überhaupt der ungarischen Kultur organisieren.

Eine große Aufmerksamkeit wird der Ausgabe der periodischen wissenschaftlichen Sammlung "Acta Hungarika" geschenkt, die einmal im Jahr herausgegeben wird. In dieser Sammlung sind wissenschaftliche Ergebnisse aus hungarologischen Problemen in ukrainischen und anderen Sprachen veröffentlicht.

Das Komitee der Hungarologen tagt in einem der Stützcentren für Hungarologie. Die erste Sitzung fand in Ushhorod am 30. Mai 1989 statt. Die nächste – auch in Ushhorod im April 1992. Alle drei Jahre organisiert das Komitee der Hungarologen eine wissenschaftliche internationale Konferenz, bestätigt ihre Thematik und Reglement der Arbeit. Es wurden fünf internationale Konferenzen zu den aktuellen Problemen durchgeführt.

Seit der Eröffnung des Zentrums für Hungarologie wurden folgende Publikationen veröffentlicht:

a) bibliografisches Verzeichnis "Hungarologie an der Ushhoroder Universität". — Ushhorod, 1990. – 160 S.

b) "Geschichte Ungarns" für die Mittelschule. – Ushhorod, 1990. – 90 S.

c) drei Hefte der periodischen Sammlung "Acta Hungarica":

1. Heft – 1990. – 186 S.;

2. Heft – 1991. – 165 S.;

3. Heft – 1992. – 161 S.

d) "Ungarisch für Anfänger" (mit russischen Begleittext), 1991. – 272 S.

e) "Ungarisch für Anfänger" (mit ukrainischen Begleittext), 1992. – 291 S.

f) "Ukrainisch für Anfänger" (mit ungarischen Begleittext), 1992. – 367 S.

g) "Atlas der ungarischen Mundarten Transkarpatiens" in drei Bänden, 1992. – 884 S.

h) "Wissenschaftliche Sammlung des Ushhoroder Zentrums für Hungarologie", 1993. – 165 S.

i) in Vorbereitung:

"Wörterbuch der ungarischen Mundarten Transkarpatiens" in zwei Bänden und

"Ungarisch-ukrainisches Schulwörterbuch"

Von Mitarbeitern des Zentrums für Hungarologie wurden onomastische und dialektologische Untersuchungen durchgeführt. Die Ergebnisse sind in folgenden wissenschaftlichen Ausgaben dargelegt:

1) "Toponymen von Chop", 1992. – 46 S.;

2) "Toponymen von 14 Siedlungen der Ushhoroder Bezirk", 1992. – 121 S.

Die Eröffnung des ukrainischen Zentrums für Hungarologie trug zur Ausarbeitung wissenschaftlicher Fragen und zur Festigung der Freundschaft zwischen ukrainischen und ungarischen Gelehrten und unseren Völkern im allgemeinen bei.

Лизанець П.М.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ГУНГАРОЛОГІЇ В УЖГОРОДІ

Резюме

Наказом ректора Ужгородського державного університету за № 15-05 від 12 січня 1988 року створено з 14 січня 1988 р. на базі кафедри угорської філології Центр гунгарології як педагогічний, науково-дослідний, інформаційний та організаційний центр найважливіших наукових проблем з гунгарології на території колишнього Радянського Союзу.

Мета Центру гунгарології – підтримувати і координувати наукову, педагогічну роботу, а також іншу діяльність в галузі досліджень угорської мови, літератури, історії, етнографії, культури і, зокрема, поживлявати всебічне дослідження матеріальної і духовної культури угорського населення Закарпаття у її тісному взаємозв'язку з культурою українців (русинів) та інших національностей, що проживають на території Закарпатської області.

За час свого існування в Центрі гунгарології видано ряд монографій, навчальних посібників, тематичних наукових збірників, з 1990 р. виходить щорічник "Acta Hungarica". На базі Центру гунгарології створено "Закарпатське угорськомовне наукове товариство", яке теж має свій "Вісник", два номери якого уже вийшли в світ.

МАЙЕР К.

(Москва)

ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ВЕНГЕРСКОГО АРТИКЛЯ

В период самостоятельного существования венгерского языка, в результате внутреннего развития в нем в XIV веке появился определенный артикль *az* (по происхождению из указательного местоимения), и неопределенный артикль *egy* (по происхождению из числительного *egy* 'один'). Эта служебная часть речи, встречающаяся в ряде не финно-угорских языков, в венгерском языке имеет свои особенности и функции. Важнейшим следствием наличия артиклей, особенно перед прямым дополнением стало возникновение определенного (объектного) и неопределенного (субъектного) спряжения глагола. Хорошо известно, что для изучающих венгерский язык в качестве иностранного понимание и правильное употребление двух глагольных парадигм является самой трудной задачей в процессе освоения языка. Поэтому, неудивительно, что некоторые специалисты в избежание "отпугивания" любителей этого уникального и трудного языка, первый год обучения не ставят задачей детальное изучение спряжений (Dienes O., M. Csécsy. 3, 132 и 2, 137).

В данной работе я буду опираться на опыт своих коллег, преподающих венгерский язык для носителей крупных европейских языков и на свой многолетний опыт, приобретенный в Московском государственном университете им. М.В. Ломоносова. К сожалению, в имеющейся специальной литературе нет исчерпывающего ответа на данный вопрос, как и надежной опоры для преодоления методических трудностей. Фундаментальный труд К.Е. Майтинской стал библиографической редкостью, кроме того, в нем слишком мало практического материала, пригодного для вузовских занятий. [11, 278–287] Jolanta Jastrzębska в своей статье "Употребление объектного спряжения глазами иностранца" (перевод мой—Майер К.И.) [6, 306–310] в 16-и пунктах перечисляет критерии объектного спряжения и на первом месте упоминает случай, когда перед прямым дополнением стоит определенный артикль.

"Imre bezárta a kaput és követte a három embert." [6, 306] 'Имре закрыл ворота и пошел вслед за ними. Их было трое'. (перевод мой). В учебнике Энико Сий критерии приводятся соответственно в шести пунктах, причем подобный пример стоит на втором месте.

"Я вижу карту, о которой..."

Látom a térképet,..." [12, 37].

Самый большой недостаток при освещении употребления двух спряжений венгерского глагола я вижу в том, что мало разработан сам вопрос употребления артиклей. В упомянутом учебнике, например, читаем: Имена существительные обозначают либо определенные, либо неопределенные предметы или лица. Существительные (а также прилагательные, местоимения и т.п., употребляемые в качестве существительного), являются определенными в том случае, если они обозначают известных собеседникам предметы или лица, или служат для обозначения целого класса, рода, предметов. В

венгерском языке перед словами, обозначающими определенные предметы или лица, ставится определенный артикль... Неопределенность предмета или лица требует употребления неопределенного артикля или его опущения... В качестве общего правила употребления неопределенного артикля нужно запомнить следующее (Подробнее об этом см. 11, 37–38). Для иллюстрации служат следующие примеры:

Ez asztal	Это – стол.	Ő tanár.	Он – преподаватель.
Kolja orosz.	Коля – русский.	Én tanár vagyok.	Я преподаватель.
Ez nem asztal.	Это не стол.	Itt nincs asztal.	Здесь нет стола...

Неопределенный артикль употребляется обычно в том случае, когда, его можно заменить неопределенным местоимением *valamilyen* 'какой-то'."

С точки зрения методики считаю очень удачным сопоставление двух спряжений в учебнике венгерского языка для говорящих по-немецки. [4, 177].

I. Konjugation

1. Kein Akkusativobjekt
Péter jól lát.
Петер видит хорошо.
2. Akkusativobjekt ohne oder mit einem unbestimmten Artikel
Tejet hozok. Я несю молоко.
Egy könyvet hozok. Я несю книгу.
3. Interrogativpronomen im Akkusativ
Kit látsz?
Кого ты видишь?
4. Indefinitpronomen oder Relativpronomen im Akkusativ
Valakit látok.
Я вижу кого-то.
5. Pers. pron. I. u. 2. Pers. im Akkusativ
Ő engem szeret. 'Он любит меня'.
Péter titeket vár. 'Петер ждет вас.'
(2.Л.мн.ч.)

II. Konjugation

1. Eigennamen im Akkusativ
Péter látja Annát.
Петер видит Анну.
2. Akkusativobjekt mit bestimmtem Artikel
Hozom a tejet. Я несю молоко.
Hozom a könyvet. Я несю книгу
(предмет известен собеседникам)
3. Alle Pronomen mit der Endung im Akkusativ
Melyiket látod?
Какой (из них) видишь?
4. Demonstrativpronomen im Akkusativ
Ezt látom.
Я вижу это.
5. Pers. pron. 3. Pers. oder Höflichkeitspronomen im Akkusativ
Őt várom. 'Я жду его.'
Látom önöket. 'Я вижу Вас.'
(обращение к нескольким лицам)
6. Wörter mit Besitzerzeichen im Akk.
Látom a házadat.
'Я вижу твой дом.'

Хотелось бы напомнить тот известный факт, что при изучении конкретного иностранного языка причиной интерференции может быть в равной степени как родной язык, так и другой иностранный язык. В связи с этим на своих занятиях обязательно обращаю внимание студентов на отличие артиклей в венгерском и других изучаемых языках. Можно отметить, например, что:

1. В немецком и английском языках неопределенный артикль употребляется чаще, чем в венгерском.

Hans hat einen Volkswagen. Hanzinak Volksvagenje van. 'У Ганса имеется машина Фолксваген.' Er hat einen neuen Wagen. Új kocsija van. 'У него новая машина'. (перевод мой) [9, 308]. Peter is a worker and Fred is a student. Peter munkás, Fred pedig diák. 'Питэр – рабочий, а Фрэд – студент'.

2. Неопределенный артикль в английском языке не употребляется с неисчисляемыми существительными:

Mary likes cheese and milk. Mary szereti a sajtot és a tejet. [10, 210]. 'Мэри любит сыр и молоко.' В этом случае в венгерском языке употребляется определенный артикль и соответственно объектное спряжение. После того, как студентами хорошо освоены теория употребления артиклей и двух спряжений (хотя, как уже говорилось об этом она разработана пока не вполне удовлетворительно), следует практическая часть, которая продолжается в той или иной мере до завершения языкового курса. Упражнения на указанную тему бывают двух типов:

1. Заполните пропуски артиклем, где необходимо и поставьте нужные глагольные окончания.

a) Ebben ... üzletben nincs ... gyümölcs. Abban ... üzletben sok gyümölcs van: ... alma, ... zsilva, ... banán. Éva ... tanár lesz. Ebben ... szállodában laknak ... magyarok? Itt nem laknak ... magyarok. ... magyarok ott laknak.

b) Kér... (te) ... banánt? Miért nem ve... (mi) meg ezt .... szótárt?

Nem ismer ... (ön) Évát? Kér (én) ... három füzetet. Melyik füzetet kér... (te)?

2. Речевая ситуация

– Kér (te) ... teát? Хочешь чаю?

– Köszönöm, nem kér ... (én). Спасибо, нет.

– Nem szeret ... (te) Не любишь?

– De igen, csak nem vagyok szomjas. Люблю, но сейчас не хочу пить.

В сочинениях и в разговорной речи самыми типичными ошибками бывают:

1. Неправильное употребление артиклей, например: Vesszük az új autót. (правильно: Veszünk új autót.) 'Купим новую машину.'

2. Неправильное употребление объектного и безобъектного спряжений, например: Látsz az almafát? (правильно: Látod az almafát?) Ты видишь яблоню? Veszem egy könyvet /правильно: Veszek egy könyvet.

3. Пропуск окончания винительного падежа – t –

Szeretem a magyar nyelv. (правильно: Szeretem a magyar nyelvet.) Я люблю венгерский язык.

Правила употребления артиклей часто нарушаются и носителями венгерского языка, например: Petőfi egy nagy költő. (правильно: Petőfi nagy költő.) 'Петефи великий поэт.' [1, 256]. Szerző megjegyzése (правильно: a szerző megjegyzése) 'замечания автора.' [8, 106]. Belépés díjtalan /правильно: A belépés díjtalan/ 'вход бесплатный.' [7, 137]. Hogyan mentett meg egy fél utcát a fiatal darus? (правильно: Hogyan mentett meg egy fél utcát egy fiatal darus?) 'Как спас половину улицы молодой крановщик.' [5, 138].

Таким образом, видим, что размышления по данному кругу вопросов актуальны и необходимы для более успешного преподавания венгерского языка как иностранного.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bíró Ágnes. Ez is névelő. В кн.: Mondd és ird! Budapest, 1992.

2. Csécsy Madelcinc. Az igei és névszói személyragok részletes gyűjteménye a magyartanítás szemszögéből. В кн.: Hungarológiai oktatás régen és ma. Budapest, 1983.

3. Dienes Ottó. A magyar nyelv és kultúra oktatásának kérdései egy francia egyetemen. В кн.: Hungarológiai oktatás régen és ma. Budapest, 1983.
4. Ginter-Tarnói. Ungarisch für Ausländer. Budapest, 1974.
5. Hernádi Sándor. Ne beszéljünk határozottan? В кн.: Anyanyelvi kaleidoszkóp. Budapest, 1973.
6. Jasterzëbska Jolanta. A tárgyas ragozás használata-idegen szemmel. Magyar Nyelvőr, 1985. №3.
7. Pásztor Emil. Elsikkasztott névelők. В кн.: Anyanyelvi kaleidoszkóp. Budapest, 1973.
8. Szilágyi Ferenc. Eszközöl, kieszközöl. В кн.: Anyanyelvi kaleidoszkóp. Budapest, 1973.
9. Timár József. Német nyelvkönyv. I. Budapest, 1973.
10. Бонди Е.А., Царев П.В. Учебно-методическое пособие по английскому языку. Москва, 1981.
11. Майтинская К.Е. Венгерский язык. т. I. Москва, 1955.
12. Сий Энико. Курс венгерского языка. Будапешт, 1981.

Mayer Klára

A MAGYAR NÉVELŐ HASZNÁLATÁRÓL

Rezümé

A szerző a magyar névelők helyes használatának nehézségeire hívja fel a figyelmet különös tekintettel arra, hogy a magyar kettős igeragozás alapvető kritériuma a tárgy határozott vagy határozatlan volta. A tanulmány módszertani segítségnyújt a magyart idegennyelvként tanító és tanulók részére.

МЕЛІКА Г., ГВОЗДЯК О., ГОЛОВЧАК Н.

(Ужгород)

ВПЛИВ УГОРСЬКОЇ МОВИ НА ВАРІАТИВНІСТЬ ІМЕН НІМЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

Мовні процеси у мультиетнічному просторі, яким є Закарпаття, супроводжуються зміщенням, які, з одного боку, призводять до конвергенції та інтеграції систем, а, з другого – до дивергенції і диференціації систем між двома конвергуючими центрами (Меліка, 1974).

Інтеграційний рух при інтерлінгвальних взаєминах спостерігається передусім при взаємодії відкритих систем, як наприклад, розширення артикуляційних баз взаємодіючих українських, угорських і німецьких говірок (Меліка, 1971), або інтеграційне зміщення у семантиці багатозначних та частовживаних слів тих же говірок у тому же просторі.

Спостереження за процесами міжмовного контактування показують, що схильність до інтеграції з послідовною уніфікацією систем проявляють семантичні системи (значення, семемна структура), які визначають зміст знака. У мультилінгвальному просторі ці структури набувають супралінгвальної поширеності і визначають однаковий або подібний зміст знаків різних мов (Меліка, 1992).

Схильність до консервації структур проявляють закриті системи. До них відносяться фонологічна і морфологічна системи мови, які визначають структуру знака, а разом з тим і мовно-знакову стабільність. Отже, при тривалих контактах кожна мова втрачає свою мовно-значеннєву індивідуальність за формою знаків, але втрачає свою мовно-значеннєву індивідуальність за їх змістом. Це стосується мовних знаків з апелятивною функцією позначення явищ.

Інакше поводяться власні назви, у т.ч. й антропоніми як знаки з особливою неапелятивною семантичною структурою (Чучка, 1970).

Зручні умови дослідження поведінки власних імен у мультилінгвальному і інтеретнічному просторі з тривалим міжмовним контактуванням маємо на матеріалі антропонімікона німецького населення Закарпаття (Чучка, Меліка, 1978, 1979).

Шляхом опитування та опрацювання документів німецької колонізації карпатського регіону (Müller, 1954) зібрано 190 чоловічих і 114 жіночих імен, що складають репертуар німців Закарпаття. До найдавніших належать 39 чоловічих імен німецьких колоністів із Франконії та 26 імен із краю Зальцбург (Австрія). Із 49 імен 16 спільні для обох регіонів. З них більшість понині популярна у німецького населення Закарпаття, наприклад, Kaspar, Martin, Matthias, Michael, Nikolaus, Paul, Peter, Robert. До давніших імен, які часто вживаються й тепер, належать Anton, Ferdinand, Heinrich. Імена, які фіксуються документально з 19-го століття, і сьогодні зустрічаються досить часто Melchior, Rudolf, Sebastian, Stefan. Частина імен 18-го і 19-го ст. вже не використовується або використовується рідко. Наприклад, Aloysius, Balthasar, Ehgelhard, Emmeran, Ewald, Gottlieb, Günter, Heribert, Hieronymus, Ignatius, Joachim, Kamilius, Kilian, Klemens,

Kordinian, Laurentius, Liborius, Lukas, Magnius, Oswald, Pankratz, Pius, Rainer, Reiner, Reinhard, Sebald, Severin, Simon, Vitus, Volkmar, Willibald, Wolfhelm, Zeno.

Натомість у німецькому репертуарі імен з'являються у першій половині 20-го ст. імена Arnold, August, Boldizsar, Denis, Emilian, Fedor (Theodor), Jirzi, Jurij, Melchior (Melichar), Milan (Bohumil), Tibor, Zoltan.

У другій половині 20-го століття з'являються імена Dimitri, Eugen, (Evgenij), Gabor, Genadi, Max, Roman, Tobias, Vitali, Volodymyr.

Подібний рух жіночих імен. До найдавніших, які понині активно використовуються, належать Anna, Barbara, Elisabeth, Eva, Helene, Katharina, Klara, Magdalene, Margarete, Maria, Martha, Mathilde, Rosalia, Theresia, Veronika. Частина імен 19-го ст. вийшла із вжитку ще на початку нашого століття. Наприклад, Albina, Avenina, Dagmar, Edeltraud, Ewalda, Ingeborg, Jolantha, Krimhilde, Ogenia, Ottilia, Sidonia, Waltraud, Wilhelma, Irmgard. Частина імен зникає із вжитку після 1945 року. Наприклад, Agaphia, Dorothea, Eleonora, Erna, Franziska, Gerda, Klotilde, Liselotte, Malvina. У той же час використовуються нові імена: Anita, Beata, Brigitte, Diana, Emilia, Eugenia, Georgina, Gerlinda, Grenada, Inge, Ingessa, Justina, Karla (Karolina), Lauda, Linda, Lilia, Ludmila, Marina, Nadia, Natalia, Rosita, Silvia, Svitlana, Tamara, Tatjana, Violetta, Vera.

Характерною рисою у використанні власних імен серед німецького населення Закарпаття є те, що вони мають неоднакову популярність у різних селах (див. табл. 1). Так, наприклад, уживаність імен значно відрізняється у селах Мукачівщини: В. Коропець, Кучава, Шенборн та у селах Тересвянської долини: Усть-Чорна і Німецька Мокра. Якщо для чоловічих імен коефіцієнт повторюваності на Мукачівщині складає 9,5, то у Тересвянській долині лише 5,4; для жіночих імен масмо відповідно 9,6 і 3,5. Це свідчить, що німці сіл Усть-Чорна і Німецька Мокра користувалися більшим репертуаром імен (особливо жіночих) ніж у селах В. Коропець, Кучава і Шенборн. Пояснення такої розбіжності у вживаності власних імен знаходимо у різних звичаях надання імені у селах В. Коропець, Кучава і Шенборн та у селах Усть-Чорна і Німецька Мокра. У першій групі сіл першій дитині надавалося ім'я батька або матері, другій, третій дитині – ім'я одного з дідусів або однієї з бабусь і т.д. Таким чином, впродовж десятиріч відбувалося збільшення частотності одних імен та зменшення уживаності інших. Так, іменами Georg, Johann, Josef, Michael названо у В. Коропці 72% усіх чоловіків, у Кучаві – 57%, у Шенборні – 60%. Натомість у селах Усть-Чорна і Німецька Мокра по чотирьох найуживаніших іменах Johann, Stefan, Franz і Anton названо 24,5% чоловіків. Подібний стан спостерігається у вживанні жіночих імен.

У селах Усть-Чорна і Німецька Мокра надання імені залежало від дати народження дитини. Якщо хлопчик народився 10-го січня, він одержав календарне ім'я Paul, якщо 20-го лютого – Ulrich, 17-го квітня – Rudolf і т.д. Звичайно, не вилучалося надання хлопчикові (дівчинці) імені батька/матері. Лише цим можна пояснити вживання імені Johann у 27 осіб, Stefan у 1. особи та Franz у 10 осіб (див. табл. 1). Діяли й інші чинники надавання імені новонародженому/ній. Наприклад, на честь поважної і популярної особи, хвилею моди, кінозірки тощо (Чучка, 1970).

Та обставина, що серед населення обмеженого простору, наприклад, села В. Коропець, сконцентровано 28% Йосипів (Йозефів), 24% Іванів (Йоганів) або 16% Михайлів (Міхаелів), обмежує ідентифікаційну здатність цих імен. Для компенсації втраченого потенціалу виробляються в мовній спільності різні замітники: 1) варіанти імені (Andreas, andres, bondi, a:d), 2) прізвиська на підставі якоїсь персональної ознаки (frantso:z “Француз”), бо носій прибув із Франції, (karpenta “погорілий”), бо має опіки

на тілі або у нього згоріла хата, 3) додавання означення до імені (ta lɔŋga ventsɔl “довгий Венцель”), 4) називання особи іншим іменем (berti замість hɔndzɛrɪç), 5) утворення подвійного імені (pe:da-hɔnds “Петрів Ганес”) і інш. Найпоширеніший і продуктивний вид заміників—це варіанти, утворені різними засобами та функціональними потребами.

Таблиця 1

Найуживаніші імена серед німців Закарпаття

Чоловічі	Кор	Куч	Шен	У-Ч	Жіночі	Кор	Куч	Шен	У-Ч
Andreas	-	4	6	10	Agnes	8	-	-	7
Anton	5	14	19	11	Anna	24	33	42	5
Blasius	-	-	-	10	Barbara	18	18	28	1
Franz	2	-	1	13	Elisabeth	36	23	27	18
Georg	33	14	16	5	Eva	2	-	8	1
Jakob	-	1	2	8	Helene	12	3	5	2
Johann	76	38	57	27	Hilde	2	-	3	2
Joseph	88	48	46	10	Katharina	13	1	18	12
Karl	2	3	3	3	Klara	7	1	3	2
Martin	12	8	25	3	Magdalene	5	4	19	3
Matthias	3	7	3	8	Margarete	21	12	21	4
Melchior	8	18	16	-	Maria	49	28	28	32
Michael	31	20	44	3	Martha	2	-	-	2
Paul	-	-	4	9	Mathilde	5	-	-	1
Peter	4	7	3	8	Olga	2	1	1	-
Rudolf	1	-	1	14	Rosalie	4	17	13	1
Sebastian	-	7	1	-	Regina	1	1	1	2
Stefan	-	-	-	17	Theresia	20	32	25	18
Wilhelm	9	3	5	1	Veronika	8	6	1	4
кількість чол.імен	35	22	27	52	кількість жін.імен	42	25	20	44
кількість осіб	317	211	271	279	кількість осіб	277	198	251	152
середня уживаність	9,0	9,6	10,0	5,4	середня уживаність	6,6	7,9	12,5	3,5

Скорочення: Кор – В. Коропець, Куч – Кучава, Шен – Шенборн, У-Ч – Усть-Чорна

Іменні варіанти серед німецького населення на Закарпатті виникали у різні періоди: 1) на вихідних землях до переселення німців на Закарпаття, 2) з часу їх переселення і до кінця панування Австро-Угорської монархії, 3) під час Чехословацької республіки, 4) під час угорської влади в роки 2-ої світової війни, 5) під час російської домінації з 1945 року, 6) в умовах незалежної України. Вплив домінантної адміністративної мови простежується на іменному репертуарі чоловічих і жіночих імен власномовного і іншомовного утворення, яким користувався впродовж двох з половиною століть німецький етнос Закарпаття. Незалежно від іншомовного оточення угорська мова мала і має чи не найбільший вплив на антропонімікон німців Закарпаття, що було зумовлено різними чинниками: 1) безпосереднє мовне оточення, постійний контакт, 2) панування Австро-

Угорщини на території краю з встановленням угорської мови як офіційної. Метричні дані та інші державні документи велися угорською мовою, що викликало орфографічні та фонетичні зміни німецьких власних імен. Спостерігається процес мадяризації німецького антропонімікону Закарпаття.

Варіантність імен і їх уживаність характеризується кількісними і якісними ознаками. Кількість варіантів імені безпосередньо залежить від частоти його вживання в селі (Чучка, 1970). Частовживані чоловічі та жіночі імена мають багато варіантів. Рідкісні використовуються в одному-двох варіантах. Так, наприклад, у чоловічих імен Andreas, Anton, Georg, Josef, Johann, Karl по 10–12 варіантів; у дівочих Anna, Barbara, Elisabeth, Helene, Katharina, Maria, Margarete, Theresia по 12–14 варіантів. У таких чоловічих імен як Arthur, Felix, Gustav, Ludwig, Robert, Willi, Erwin, а також у дівочих імен Edeltraude, Emma, Gertrud, Inge, Ludmilla, Rosita, Ursula лише по 2–3 варіанти.

Якісна характеристика форми (фонетичної і морфологічної) варіантів власних чоловічих і жіночих імен може розглядатися у різних планах: за походженням, за структурою та за конотативним змістом.

За походженням імен у німців Закарпаття знаходимо, крім власномовних (Andreas – andrɛs, a:di; Bartholomäus – bɛrti, pastəl, pastala; Franz – frɛnki, frɛntsəl, -ala; Friedrich – fri:dəl, – ala; Georg – hɔndzɛriç, hɔndzirkəl; Josef – jouzəl, sɛpɛl, sɛpala; Johann – hɔns, hɔnsala, hɔntsi; Melchior – mɛlxɛ, mɛlɛr, mɛliga; Michael – mixɛl, mixala; Peter – pɛ:da, pɛti, ta:pɛ; Vinzenz – vɛntsɛl, vɛntsi, vɛntsala; Anna – na:ni, nantʃi, ɔnki, ɔntsi, Barbara – pa:vi, pɛrvi, va:vi; Elisabeth – lizi, lizala, lizəl, za:la; Helene – helin, ɛ:li, ɛltʃi; Katharina – kha:ti, khatala, a:ri; Maria – ma:ri, ariala, mitsi; Margarete – gre:ta, kre:tala, mɔrgo; mɔrgala; Rosalia – re:zi, rezala, rouzi; Theresia – tre:zi, tre:zala, tɛrzi, re:zi, rezala, tɛrka), варіанти імен тих мов і їх ідіомів, які функціонують в ареалі проживання німців.

Незалежно від іншомовного оточення німецьких поселень угорська мова призвела до утворення активно вживаних варіантів німецьких чоловічих та жіночих імен. Майже кожне ім'я, яке німцями вживалося до 1945 року, має свій уживаний німцями угорський варіант та один або кілька розмовних варіантів. Серед чоловічих імен це Andreas – András, ɔndruʃ, bɔndi; Alexander – Sándor, ʃɔni; Ernest – Ernő; Georg – György, dúri; Julius – Gyula, dúsi; Josef – Jozsef, jouʃko, jouzi; Johann – János, jɔni, jɔntʃi; Karl – Karoly, kɔrtʃi; Michael – Mihály, miʃko; Matthias – Mátyás, mɔti; Nikolaus – Miklos.

Серед жіночих імен поширені такі угорські варіанти, як Anna – nu, ntsi; Barbara – boris, boebe; Elisabeth – Erzsébet, erzi, boezi; Katharina – Katalin, kɔti; Maria – moris, mɔntsi, mɔni; Margarete – Margita, mɔni; Theresia – Teréz, tɛri. Вплив угорської мови на варіантність німецьких чоловічих і жіночих імен вельми глибокий і поширений. Адже, незважаючи на те, що з 20-тих років цього століття угорська мова не була тут офіційною, за винятком п'яти воєнних років (1939–1944), вплив угорської мови на антропонімікон місцевих німців усе ще помітніший, ніж російський або український. Серед німців Закарпаття часто зустрічаються особи з угорськими офіційними іменами: András, Boldizsár, Dezső, Ferenz, Géza, Gábor, Imre, Mátyás, Miklos, Pál, Tibor, Sándor, Zoltán; Erzsébet, Ilona, Ibolya, Jolán, Katalin, Teréz, Zsuzsa.

Вплив чехословацького періоду на Закарпатті майже повністю зник. Деякі особи старшого віку є носіями чеських варіантів імен або чеських імен. Наприклад, Jirži, (Georg), Bohuś (Milan, Bohumil); Jan (Johann), Ružena (Rosalia). Зрідка зустрічається румунська форма Ion (Johann). Цікавим є наявність серед німців італійських імен. Наприклад, Benno, Bruno, Mario, Tasso, Zeno, які вийшли із вжитку разом з відходом їх носіїв.

Український і російський вплив на іменний репертуар німців проявляється передусім у тому, що ними запозичено такі чоловічі і жіночі імена та їх варіанти, які до 50-их років цього століття тут не використовувалися. Викликано це, зокрема, тим, що всі імена записуються у документах в офіційній українській і російській формах. У розмовних варіантах вони практично німцями не використовуються. Йдеться, однак, про нові для німців імена, як Dimitri, Genadi, Igor, Ruslan, Vitali, Volodymyr/Wladimir; Lilia, Ludmilla, Nadia, Natalia, Oksana, Svitlana, Tamara, Tatjana.

Витворення українських варіантів чоловічих та жіночих імен відбувається переважно по схемах місцевих українських варіантів, наприклад, ferko (Franz), jurko, Jurtsjek (Georg), évan, evanko, (Johann), miša, mexajlo (Michael), mekula, mekolaj (Nikolaus); pavel, pavlo (Paul); p*trо, petrek (Peter); antsá (Anna), элена (Helene), marja, martja (Maria), Ола (Olga). У більшості випадків місцеві варіанти імен збігаються з німецькими і угорськими варіантами з врахуванням деяких артикуляційних відмінностей їх використання. Найвні і новітні російські варіанти типу jura, van'a, pet'a, vas'a, mit'a, fed'a, vit'a; ána kat'a, rita, zita.

Особливістю функціонування антропонімікону мультилінгвального регіону є те, що імена та їх варіанти у свідомості носія активно і пасивно співіснують. Так, німці використовують різні варіанти імен у різних комунікативних ситуаціях: у сім'ї, між односілчанами, між родичами, на роботі, з "швабами" інших сіл, з українцями, угорцями, тощо. Так, якщо німецькі і угорські варіанти власного імені використовуються в усіх ситуаціях, то українські і російські варіанти в основному використовуються при спілкуванні з українцями і росіянами. Більшість німців і німкенів лише реагують (відзиваються), коли їх кличуть українськими і російськими варіантами їх імен, активно ж вони їх не використовують. А називання особи по імені і по батьковій типу Вальтер Густавович серед німців Закарпаття взагалі не прижилося.

Якщо антропоніми не мають когнітивного змісту, тобто якщо в них немає апелятивної семантики, за що кваліфікуються багатьма вченими, як асемантичні утворення, хоч фонологічна структура імені дозволяє віднести його до певної етнічної групи (порів. Johann, János, Ivan, Jan, Jon, Jones, Jean і т.д.), то варіанти імен у межах однієї мови можуть вміщувати певну коннотацію. Варіанти імені можуть бути стилістично-нейтральними, демінутивно-пестливими (при спілкуванні з дітьми, близькими особами, між закоханими), фамільярними у сім'ї і з друзями, зрубіло-зневажливими (Чучка, 1970).

У регіонах з традиційно змішаним населенням, як наприклад, у місцях проживання німців, варіативність імені особи значно зростає. Тут особу називають не лише власними етномовними (німецькими) варіантами, але й варіантами інших мов (угорськими, українськими, російськими), які вживані всіма мешканцями місцевості (див. табл. 2 і 3). Такі етномовні варіанти імен стають екстраетнічними і отримують властивості регіонального поширення та вживання. Так, в українсько-угорській маргінальній зоні міжмовного контактування околиці Мукачева і в самому Мукачеві німці утворюють енклави, які входять до єдиного інтеретнічного простору. У ньому діють українські та угорські іменні варіанти, які обслуговують всіх людей цього регіону, в т.ч. й німців. Таким чином, якщо у монолінгвальному та уніетнічному просторі використовувані в побуті етнічні варіанти імен можуть зараховувати носіїв до відповідного етносу jurk*, tsel'*, f*rk*, andrij – укр.; d'uri, l*tsi, f*ri, b*ndi – угор.; то в інтеретнічному просторі носіями українських і угорських варіантів імені можуть бути представники будь-якого етносу, котрий тут традиційно проживає. Останнє стосується, передусім, носіїв імен в змішаних сім'ях, а їх у міській агломерації близько половини всіх шлюбів (Меліка, 1991).

Таблиця 2

Варіативність імені Elisabeth серед німецького населення Закарпаття

Функціональна ознака	Носій імені		Іменує (окликує)	
	німець	українськ	українськ	угорськ
побутовий (популярний)	н	lizðl		
	у		liza	
	м	boezi, erzi	boeza	boezi, erzi
офіційний повний	н	Elizabeth		
	у	Елизавета	Елизавета	Елизавета
	м	Erzsébet		Erzsébet
складний	н	lizipous,-pɔ:s		
	у		t'ət'a liza	
	м	boezinc:ni	boezinc:ni	boezinc:ni
усічений дорослий	н	li:zi, litʃ		
	у		lizɔʃka	
	м	erzi, lizuʃ	erzia	erzi, boezi
днтячий пестливий	н	lizðl,-ala		
	у		lizufka,-ɔʃka	
	м	erzike, boezike		erzike, boezike
нейтральний	н	lizi		
	у		liza	
	м	erzi, boezi	erzia, boezia	erzi, boezi
зневажливий рідкий жартівливий	н	lizundo		
	у		lizul'a,-uxa	
	м	litʃko, za:li		boebi
частий традиційний	н	lizi, lizðl		
	у	liza	liza	lizo
	м	erzi, boezi	erzia, boeza	erzi, boezi
новий	н	lizbet		
	у			
	м			
старий	н	litʃko		
	у			
	м	boebi		boebi

Примітка: н – німецький, у – український, м – угорський.

Варіативність імені Johann – János серед німецького населення Закарпаття

Носій імені		Ім'янос (окликає)		
		німець	українсь	угорсь
побутовий (популярний)	н	hɔns, hɔnes	hanes	
	у		evan	
	м	jɔni	jɔni	jɔni
офіційний повний	н	Johann		
	у	Иван	Иван	Иван
	м	János	János	János
складний	н	hɔndsɔuda		
	у		d'ad'a evan	
	м	jɔniba:tʃi	jɔniba:tʃi	jɔniba:tʃi
усічений дорослий	н	hɔndzi, hɔns		
	у		vanʃkɔ, va'a	
	м	jɔntʃi, jɔni	jɔntʃi, jɔni	jɔntʃi, jɔni
дитячий пестливий	н	hɔntsala,-ɔl		
	у		evankɔ	
	м	jɔnikɔ,-tʃikɔ	jɔnikɔ	jɔntʃikɔ, jɔnikɔ
нейтральний	н	hɔns, hɔnes	hanes	
	у		evan	
	м	jɔni	jɔni	jɔni
знсважливий рідкий жартівливий	н	jɔŋko, jankel		
	у	evan	evaneskɔ, vanɔ	
	м	jɔntʃɔl, dzɔn		
частий традиційний	н	hɔns, hɔnds		
	у		evan, van'a	
	м	jɔni,-kɔ	jɔni,-kɔ	jɔni,-kɔ
новий	н	dzɔ:n		
	у		van'a	
	м			
старий	н	jɔhɔnds		
	у		ioa:n	
	м			

Примітка: н – німецький, у – український, м – угорський.

Повертаючись до явищ конвергенції та дивергенції систем, констатуємо, що різномовні антропонімічні системи мультілінгвального регіону тяжіють навколо своїх центрів: 1. Мукачівщини, 2. Тячівщини, до їх конвергенції. Водночас між центрами конвергуючого тяжіння відбувається дивергенція в самих антропонімічних системах взаємодіючих мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Меліка Г.І. Конвергенція та дивергенція як прояви лінгвістичної інтерференції. //Монознавство 1974, № 1, 1974, с. 35–41.
2. Меліка Г.И. Проблемы фонетической и фонологической интерференции в межъязыковом контактировании (на материале взаимодействия идиомов украинского, венгерского и немецкого языков г. Мукачевы). Автореф. канд. дисс. – Львов, 1971.
3. Меліка Г.І. Гетерогенність словникового складу мов карпатського регіону//Компаративний аналіз: Питання теорії і практики. Київ, 1992, с. 42–52.
4. Чучка П.П., Меліка Г.І. Прізвища німецькомовного населення Закарпаття//Лноземна філологія, випуск 50, Львів, 1978, с. 65–70; випуск 53, Львів, 1979, с. 65–72.
5. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття /Вступ та імена/. Ужгород, 1970, с. 103.
6. Melika Georg. Die sprachliche Verkehrsaktivität der deutschen Minderheit in Mukačevo//Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde, Band 34. Marburg, 1991, S. 71–102.
7. Müller Anton. Karpaten-Ruthenien. Rückschau-Geschichte und Geschichten aus 200 Jahren. Ludwigsburg, 1954.

Georg Melika, Olha Hvozdjak, Natalia Holovtschak

(Ushhorod)

DER EINFLUß DER UNGARISCHEN SPRACHE AUF DIE PERSONENNAMENVARIABILITÄT DER DEUTSCHEN VON TRANSKARPATIEN

Resümee

In der vorliegenden Abhandlung werden die Rufnamensvarianten der deutschen Bevölkerung von Transkarpatien behandelt. Anhand des gesamten Materials sei zu betonen, daß die historische Entwicklung des Gebietes einen großen Einfluß auch auf den Namenschatz hatte, was vor allem die große Vielfältigkeit der Namensvarianten hervorrief. Bei der Analyse fiel auf, daß die ungarischen Rufnamensvarianten die gebräuchlichsten sind. Das betrifft wie mündliche so auch die schriftliche Form der Varianten. Bemerkenswert sind auch die ungarischen Personennamen, die nicht selten vorkommen.

ОРОС В.И.

(Ужгород)

**СОХРАНЕНИЕ ИНОЯЗЫЧНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В РЕЧИ НАСЕЛЕНИЯ
ЗАКАРПАТЯ НА МАТЕРИАЛЕ С. СТЕБЛЕВКА (САЛДОБОШ)
ХУСТСКОГО РАЙОНА**

Как известно, лексика разговорной речи чрезвычайно разнообразна по своему составу. Отличительной особенностью разговорной речи является и использование заимствований из иностранных языков. Давнее всестороннее контактирование населения Закарпатья со своими соседями (венграми, словаками, чехами, румынами и другими) не прошли и не могли, естественно, пройти бесследно и для речи населения. Заимствованных слов в лексике закарпатских говоров довольно много. Одни языки (например: венгерский, чешский, словацкий, румынский, немецкий) дали нашей лексике значительное количество слов, другие – совсем немного. С развитием техники, науки, культуры, промышленности, сельского хозяйства с возникновением и развитием новых общественных и т.п. отношений появляются в лексике и заимствования. При переходе в речь населения иностранные слова часто подвергались и подвергаются целому ряду изменений фонетических, грамматических и семантических. Что касается заимствований, то пути прохождения их в живые разговоры были неодинаковы: одни слова проникли устным путем в результате непосредственного общения с носителями живого или другого иностранного языка, главным образом хозяйственного и бытового характера, другие же проникли в устную речь путем письменным, книжным. Иногда такие заимствования проникали через язык-посредник. На этот вопрос не всегда легко ответить. Этому способствовало многое: не в последнюю очередь усиление хозяйственных и культурных связей. Попав в говор, иностранное слово начинает подчиняться тем законам и тем процессам, которые действуют в говоре, обычно меняет свой звуковой облик. Такое изменение внешнего облика происходит, как правило, при устном заимствовании слова. Правда, употребление заимствований зависит в большей степени и от индивидуальных особенностей говорящих, от степени их интеллектуальной развитости.

ГУНГАРИЗМЫ

Вопрос о гунгаризмах в живой речи украинского населения Закарпатья имеет уже продолжительную историю, и отдельные моменты этого вопроса, вплоть до настоящего времени, когда он значительно осложнился в результате новейших политических событий и влияний, нашел и находит свое отражение на страницах многих исследователей – гунгаристов.* Давние связи населения нашего села Стеблевка (ранее Салдобош) с венграми не прошли, естественно, бесследно для языка.

*Считаем не целесообразным здесь останавливаться на всех процессах, которые содействовали и содействуют проникновению в украинские разговоры Закарпатья вообще гунгаризмов. О них написано немало учеными Ужгородского госуниверситета, в частности проф. Лизанцем П.Н.

В устной речи старшего поколения моего родного села Стеблевка, как и многих других населенных пунктов Хустщины, широко представлены мадяризмы, многие из которых не выходят из активного словаря старшего поколения по настоящее время. Причем, как показывают и примеры, слова эти здесь еще очень близки по звуковому составу и смыслу к тому состоянию, в каком были почерпнуты в венгерской среде. Правда, это зависит и от степени образованности, культуры говорящего. Однако многие из них, особенно в речи старшего поколения, были подвергнуты ряду изменений фонетических и грамматических (ср. венг. *kefé* и диал. кефа, *kedv* и диал. кедв, а *szerencse* и диал. серенча, балтов (твор. пад. ед. ч. от балта); на луйтри (предл. пад. ед. ч. от луйтра).

Не останавливаясь на характеристике отдельных, приведем некоторые примеры наиболее часто встречающихся гунгаризмов из большого числа их в названном говоре. Среди них слова, охватывающие сферы таких понятий:

1. Слова, связанные с хозяйством и бытом*:

бóта – *bot* ‘палка’, *обрóк* – *abrak* ‘фураж’, *чуп* – *csap* ‘затычка’, *дúйжа* – *dézsza* ‘кадка’, *дугóв* – *dugó* ‘пробка’, *фидúвка* – *fedő* ‘крышка’, *фúйвкa* – *fiók* ‘ящик’, *фóгаи* – *fogas* ‘вешалка’, *пин’ат* – *genpu* ‘гнилой’; *д’алúв* – *gyalu* ‘рубанок’, *д’уúтов* – *gyújtó* ‘зажигалка’ / *úйрка* – *írka* ‘тетрадь’, *кад* – *kad* ‘деревянная ванна’, *кленáч* – *kalapács* ‘молоток’, *фéйса* – *fejsze* ‘тяжелый топор’, *кал’га* – *kályha* ‘керамическая печка’, *канчúв* – *kancsó* ‘кувшин’, *карúка* – *karika* ‘колечко’, *кédва* – *kedv* ‘желание’, *кéфа* – *kefé* ‘щетка’, *кошáрка* – *kosár* ‘рум. *cosarcă* ‘корзина’, *крéденц* – *kredenc*, нем. *Kredenz* ‘кухонный буфет’, *лáба* – *láb* ‘нога животных’, *лáбоиш* – *lábos* ‘сковородка’, *лáмпош* – *lámpás* ‘керосиновый фонарь’, *ланц* – *lánc* ‘цепь’, *ланг* – *láng* ‘пламя’, *нок* – *rakk* ‘посыпка’, *реселúв* – *reszelő* ‘терка’, *шор* – *sor* ‘ряд’, *шпарга* – *spárga* ‘веревка’, *тúнта* – *tinta* ‘нем. *Tinte* ‘чернила’, *тáбла* – *tábla* ‘школьная доска’, *бáлта* – *balta* ‘топор’, *фáйма* – *faj* ‘порода’, *ганч* – *gáncs* ‘недостаток’, дефект’, *нúац* – *piac* ‘рынок’, *бúтор* – *butor* ‘мебель’, *вúжга* – *vizsga* ‘экзамен’, *лáрма* – *lárma* ‘шум, крик’, *гута* – *guta* ‘апоплексия’, *серенчá* – *szerencse* ‘счастье’, *парна* – *párna* ‘подушка’.

2. Названия местности, территории, жилища, орудий:

мóчар – *mocsár* ‘болото’, *бúртóк* – *birtok* ‘имение’, *тéлек* – *telek* ‘участок земли’, *вáрош* – *város* ‘город’, *коргáза* – *kórhás* ‘больница’, *турнáз* – *tornác* ‘терраса’, *тóрун* – *torony* ‘башня’, *óбóлок* – *ablak* ‘окно’, *ракáи* – *rakás* ‘куча’, *áд’о* – *agyag* ‘глина’, *úáрок* – *árok* ‘траншея, ров’, *шанц* – *sánc* ‘нем. *Sehanke* ‘кювет, ров’, *бóвдúа* – *bóde* ‘будка’, *колúба* – *kaliba* ‘рум. *Colibă* ‘шалаш’, *герендá* – *gerenda* ‘балка’, *подлáи* – *padlás* ‘поголок’, *тúгла* – *tégla* ‘кирпич’, *козán* – *kazán* ‘котел’, *лúштра* – *létra* ‘лестница’, *шóдрун* – *sodrony* ‘провода для привязывания собак’, *л’áц’а* – *léc* ‘рейка’.

3. Названия одежды, частей одежды, украшения:

бúнда – *bunda* ‘шуба’, *бéкеч* – *bekecs* ‘бекеша, теплое пальто’, *бáришун* – *bársony* ‘бархат’, *бокóнчú* – *bakancs* рум. *bosancă* ‘башмаки’, *чúжмы* – *csizma* ‘сапоги’, *чúпки* – *csipke* ‘кружево’, *гат’и* – *gatyá* ‘кальсоны’, *гóмба* – *gomb* ‘пуговица’, *кáбат* – *kabát*

*При приведении примеров по лексическим группам названы предметы и процессы, в основном, связанные с этой сферой.

'пальто', *máшлик* – *másli* 'бантик', *жеб* – *zseb* 'карман', *гатижак* – *hátizsák* 'рюкзак', *надрáгы* – *nadrág* 'брюки', *памўт* – *ramut* 'хлопок', *папўчы* – *papucs* 'тапки', *покрóвиц*' – *rokróc* 'одеяло', *тáлна* – *talp* 'подошва', *лáда* – *láda* нем. Lade 'длинный деревянный ящик для белья', *р'яндíна* – *rongy* 'тряпка', *рáнцы* – *ránc* 'складки', *пўдер* – *puder* 'пудра'.

4. Названия кушаний, продуктов питания, мест общественного питания, питья:

гўрка – *hurka* 'ливерная колбаса', *фáнкы* – *fánk* 'пончики, оладьи', *лашкí* – *laska* 'лапша', *попрíта* – *paprika* 'перец', *кóкошí* – *kakas* рум. *cocoșei* 'поджаренная кукуруза', *кóчка* – *kocka* 'кусочек сахара', *цитрóн* – *citrom* 'лимон', *квас* – *kovász*, рум. *cvas* 'закваска', *дарáб (хлiба)* – *darab* 'кусочек', *дугáн* – *dohány* 'табак', *батóв* – *bagó* 'жевательный табак', *кóршма* – *korcsma* 'буфет, кабак', *кантíна* – *kantin*, рум. *cantină* нем. *Kantine* 'ларек', *лéвеш* – *leves* 'суп', *мартáш* – *mártás* 'соус', *нóронч* – *parancs* 'апельсин', *пóцолы* – *pacal* 'требуха', *насўл'и* – *paszuly* 'фасоль', *пéрец* – *perec* 'бублик', *пíна* – *píra* 'трубка', *пogár* – *rohár* 'стакан', *ранташ* – *rántás* 'заправка из муки', *шалáта* – *saláta* 'салат', *шóвдыр* – *sódar* 'окорок', *сiвор* – *zsivar* 'сигара', *туйá* – *tea* 'чай', *токáн* – *tokány* 'рум. *tosană* 'мамалыга', *жачкўв* – *zacskó* 'кошелек для табака'.

5. Названия растений и животных:

бороцквá – *barack* 'абрикос', *дўдва* – *dudva*, рум. *dudau* 'сорняк', *чiмiр* – *csőtör* 'отрава (растение)', *гoз* – *gaz* 'сорняк', *мелáй* – *málé* рум. *mălai* 'кукуруза', *воргона* – *orgona* 'сирень', *парадичкы* – *paradicsom* 'помидор', *ганч* – *háncs* 'лыко (липы)', *бóгар* – *bogár* 'рогач', *чiкўв* – *csikó* 'жеребенок', *чiвдир* – *csődör* 'жеребец', *гóвл'а* – *golya* 'аист', *кáн'а* – *kánya*, чеш. *káně* 'коршун', *поткáн* – *patkany* 'крыса', *пўйка* – *pulyka* 'индюк', *фáйтá* – *faj* 'порода', *мáрга* – *marha* 'скот', *н'аў* – *nyáj* 'стадо'.

6. Названия лиц (в основном по их занятию):

бóвтош – *bóltos* 'торговец, лавочник', *бурбiл* – *borbély* 'парикмахер', *гéнтеш* – *hentes* 'мясник', *кáлагуз* – *kaláuz* 'проводник', *кóвдош* – *kóldus* 'нищий', *кóндáш* – *kondás* 'свинопас', *рóнд'ош* – *rongyos* 'заготовитель тряпок', *сáбўв* – *szabó* 'портной', *бiм'ар* – *betyár* 'разбойник, лентяй', *бiтанга* – *bitang* 'негодяй', *чiбiс* – *csibész* 'хулиган', *лiгiн* – *legény* 'парень', *чiмбoра* – *cimbora* 'приятель, друг', *гáзда* – *gazda* 'хозяин', *бáчи* – *bácsi* 'дядя', *шóвгoр* – *sógor* 'шурин', *сokáч* – *szakács* 'повар'.

7. Административные и военные слова:

бóхтер – *bakter* 'письмоносец', *бiрўв* – *biró* 'староста села', *ц'iдола* – *cédula*, рум. *cidula* 'записка', *рóконт* – *rokkant* 'инвалид', *катунá* – *katona* 'солдат', *регрўта* – *rekruta* 'новобранец', *пўйка* – *puska* 'винтовка', *пóронч* – *parancs* 'приказ', *нóвта* – *notá* 'песня' (в армии), *пóнус* – *panasz* 'жалоба'.

8. Транспорт:

гiйн – *gép* 'паровоз', *гiдош* – *hidas* 'паром', *торбóнца* – *targonca* 'тачка', *чóвнок* – *csónak* 'лодка', *фўвор* – *fuvar* 'груз' (дров, сена), *руд* – *rud* 'стержень (воза)', *тiнгiл* – *tengely* 'ось', *шрóвф* – *sróf* 'винт', *гéнтер* – *henger* 'каток, ось цилиндра'.

9. Названия действий и процессов:

bírováti – *birni* ‘мочь’, *bírováti* – *bizakodni* ‘питать надежду’, *чалováti* – *csalni* ‘обманывать’, *фíркати* – *firkálni* ‘писать каракулями’, *шийталováти* – *sétálni* ‘прохаживаться’, *ирдемлүйе* – *érdemel* ‘заслуживает’.

10. Названия признаков и качеств:

ситiн’áшнiй – *szegény* ‘бедный’, *бiм’iжнá* (ми жона) – *beteg* ‘больная’, *цифрòвана* – *cifra* ‘разукрашенная’, *фараднiй* – *fáradt* ‘утомлённый’, *фрiшна* (вода) – *friss*, нем. *frisch* ‘свежая’, *гáмишнiй* – *hamis* ‘хитрый’, *кúртмiй* – *kurta* ‘короткий’, *рéндешнiй* – *rendes* ‘порядочный’.

11. Другие части речи:

iнкáб – *inkább* ‘лучше’, *сiвешно* – *szívesen* ‘сердечно, признательно’, *мúсай* – *raz. muszály* ‘надо’, *шúга* – *soha* ‘никогда’, *небáй* – *nem baj* ‘не беда’.

БОГЕМИЗМЫ

Как известно, 10 сентября 1919 года согласно парижской мировой конференции (Сен-Жерменскому договору) Подкарпатская Русь, как автономная единица, вошла в состав Чехословацкой Республики. На протяжении 18 лет (1919–1938) посылались в нашу область разного ранга чиновники из чешской (а иногда и словацкой) национальности, в школах введено обязательное изучение чешского языка и литературы, открывались школы или параллельные классы с чешским преподавательным языком, многие учебники, которыми пользовались в школах по разным предметам, были написаны на чешском языке, отдельные предметы проводились чешскими преподавателями на их родном языке, привозились газеты и художественная литература на чешском языке и т.д. и т.п. Это все не могло не поспособствовать проникновению в речь местного населения лексических богемизмов. Следовательно, непосредственное общение населения наших сел с представителями чешского населения привело к появлению в говорах немалого количества лексических чехизмов. Конечно, вместе с тем надо иметь в виду, что слова, принадлежащие к чешской лексике, могут быть идентичны со словами словацкого языка. Правда, в количественном отношении число богемизмов, бывших в употреблении населения села Стеблевки (Салдобоша), как и некоторых других, значительно уменьшилось, так как многие из них в связи с изменениями общественных строев впоследствии были вытеснены гунгаризмами, а затем украинизмами и русизмами, преимущественно в речи младшего и части среднего поколений. Однако многие слова, по происхождению являющиеся чехизмами, еще и сегодня воспринимаются старшим и частично средним поколением как обиходные, обычные, общепринятые. Конечно, за столь долгое время своего пребывания в языке говора ряд слов изменил свое значение.

Главнейшие области, куда проникли чешизмы в речь названного населенного пункта, где они еще сохранились, таковы:

1. Многие слова, относящиеся к сфере хозяйственно-бытовой:

бубен – *buben* ‘барабан’, *бóвдйа* – *bouda*, венг. *bóde* ‘сторожка на железной дороге’, *цѣла* – *cela*, венг. *cella* ‘камера’, *цѣлта* – *celta* ‘брезент’, *дѣбан* – *džban* ‘кувшин’, *бабóвка* – *babouka* ‘игрушка’ (дет.), *гак* – *hák* ‘крюк’, *горнѣц* – *hrnec* ‘горшок’, *кáпка* – *kapka* ‘капля’, *гнот* – *knot* ‘фитиль’, *кóмено* – *kotin* ‘дымоход’, *купѣл* – *koupel* ‘водные процедуры’, *кыртѣна* – *krtna* ‘насыпь крота’, *кыла* – *kuyla* ‘грязь’, *лáвиц’а* – *lavice* ‘лавка, скамейка’, *л’ивáк* – *levák* ‘левша’, *лытка* – *lytko* ‘наголенок’, *ожѣц’а* – *lžice* ‘ложка’, *мáпа* – *mapa* ‘географическая карта’, *михур’* – *méchuř* ‘пузырь’, *мóтуз* – *motouz* ‘веревка’, *нóтес* – *notes* ‘записная книжка’, *шѣбениц’а* – *šibenice* ‘виселица’, *фáцка* – *facka* ‘удар по лицу’, *фѣгл’и* – *figl* ‘трюк’, *гостѣна* – *hostina* ‘банкет’, *луфт* – *luft*, нем. *Luft* ‘воздух, сквозняк’, *слас’ц* – *slast* ‘наслаждение’, *тма* – *tma* ‘темнота’, *труц* – *truc* ‘упрямство’, *блуд* – *bloud* ‘сумасброд’, *дугá* – *duha* ‘радуга’.

2. Названия пищи и питья:

стрáва – *strava* ‘пища’, *пáтока* – *patoky* ‘бурда’, *цѣтрóн* – *citron*, венг. *citrom* ‘лимон’, *рóглик* – *rohlik* ‘рогалик’, *дрўж’д’и* – *droždi* ‘дрожжи’, *кмин* – *kmin* ‘тмин’, *квас* – *kvas* ‘закваска’, *содóвка* – *sodovka* ‘газированная вода’, *трафѣика* – *trafika*, венг. *trafik* ‘табачный киоск’, *торг* – *trh* ‘рынок, сделка’.

3. Названия одежды, ее частей, украшений:

балон’áк – *balonák* ‘плащ’, *гумáк* – *gumák* ‘дождевик’, *нагáвиц’и* – *nohavice* ‘брюки’, *плавкы́* – *plavky* ‘купальный костюм’, *фусѣкл’и* – *fusěkle* ‘носки’, *калóши*, *галóши* – *kaloše* ‘галoши’, *кравáтка* – *kravata*, нем. *Krawatte* ‘галстук’, *вóвна* – *bavlna* ‘хлопок’, *пасмó* – *pásmo* ‘полоса’.

4. Названия жилища, орудий:

фáра – *fara* ‘церковный приход’, *стрѣха* – *střecha* ‘крыша’, *шинглы* – *šindel*, нем. *Schindel* ‘кровл. гонт’, *шўтер* – *šutr* ‘щебень’, *шперáк* – *šperhák* ‘отмычка’.

5. Наименования растений и животных:

глог – *hloh* ‘боярышник’, *грѣзен* – *hrozen* ‘виноград’, *рўжа* – *ruže* ‘роза’, *кугўт* – *kohout* ‘петух’, *бўволыц’а* – *bivol* ‘буйвол’, *яловыц’а* – *jalovice* ‘нетель’, *винўр’* – *vepř* ‘кабан’, *лáсиц’а* – *lasice* ‘ласка’, *кут’á* – *koťe* ‘котенок’, *тхур’* – *tchoř* ‘хорь’, *кáвка* – *kavka*, рум. *caucă* ‘галка’, *пстрўг* – *pstruh* ‘форель’.

6. Названия лиц (в основном по их занятию):

дозóрц’а – *dozorce* ‘надзиратель’, *гáсич* – *hasič* ‘пожарник’, *гóлич* – *holič* ‘парикмахер’, *бубнѣш* – *buben* ‘барабанщик’, *коменáр* – *kominář* ‘трубочист’, *млшнáр* – *mlýnář* ‘мельник’, *тóпич* – *topič* ‘кочегар’, *тесáр* – *tesář* ‘плотник’, *прўводчик* – *průvodčí* ‘проводник’.

7. Административно-военные слова:

бёрный ўр'ад – *berni uřad* 'налоговый', *егзекутор* – *exekutor* 'судебный исполнитель', *жандар* – *řandar* 'жандарм', *граничар* – *hraničar* 'пограничник', *вэрта* – *varta*, венг. *várta* 'караул', *цло* – *clo* 'пошлина', *лігітімáція* – *legitimace* 'удостоверение', *пас* – *pas* 'паспорт', *кáвція* – *kauce* 'залог', *пéндрик* – *pendrek* 'резиновая дубинка', *жўпан* – *řupan* 'управляющий жупой', *нувтáриш* – *notar*, нем. *Notar* 'нотариус', *касáрн'а* – *kasarna*, венг. *kasárnya* 'казарма', *войáк* – *voják* 'солдат', *багнйёт* – *bajonet*, нем. *Bajonett* 'штык', *доволéна* – *dovolenka* 'отпуск', *чўтар* – *četař* 'сержант', *дис'áтник* – *desátník* 'младший сержант', *канóн*, *канон'ір* – *kanon*, нем. *Kanone* 'пушка, артиллерист', *цивіль* – *civil* 'гражданка'.

8. Транспорт, его части и виды:

рїхлік – *rychlik* 'скорый поезд', *чекáрн'а* – *čekarna* 'зал ожидания', *пáтрачка* – *pátračka* 'полицейский розыск', *шрўбы* – *řroub* 'винт, болт'.

9. Названия действий и процессов:

бáбрати – *babrat* 'портить', *баламўтити* – *balamutiti* 'морочить', *бáвтити'а* – *baviti se* 'развлекаться', *бáвтити* – *baviti* 'ухаживать за ребенком', *бóсти* – *bodati* 'колоть', *бўхати* – *buchati* 'стучать', *дрібл'овáти* – *driblovati* 'вести мяч', *дурконїт* – *durkot* 'грохот', *дўпкати* – *dupati* 'топать', *гумовáти* – *gumovati* 'стирать', *гуйїтис'а* – *hojitise* 'заживать', *хўравити* – *churavěti* 'хворать', *казўти* – *kaziti* 'портить', *кленáти* (косы) – *klepati* 'стучать', *кóпнути* – *kopnouti* 'ударить ногой', *квічáти* – *kvičeti* 'визжать', *пáпкати* (детск.) – *parat* 'кушать', *пуцовáти* – *pusovati* 'чистить', *пўкатис'а* – *rukati* 'лопать-ся', *смáжити* – *smažiti* 'жарить', *труцоватис'а* – *trucovati* 'упрямиться', *вáдитис'а* – *vaditi* 'сориться', *гучїт* – *hučeti* 'гудеть, шуметь', *тыти* – *tyti* 'толстеть, полнеть'.

10. Спортивная терминология:

бек – *bek* 'защитник', *брáма* – *brána* 'ворота', *брамкáр* – *brankar* 'вратарь', *грáч* – *hráč* 'игрок', *дрес* – *dres*, нем. *Dress* 'спортивная форма', *хран'ітка* – *chránič* 'защитные накладки'.

11. Названия признаков и качеств:

корáвый – *káravý* 'укоризненный', *парáдный* – *paradní* 'нарядный', *гн'ідый* – *hñedy* 'коричневый', *гўгн'авый* – *huhñavu* 'гнусавый', *красный /вул/* – *krásny* 'красивый', *пўкле* (корыто) – *ruklé* 'надтреснутое', *бодлїва /корова/* – *bodavu* 'колючий'.

12. Другие части речи:

пак – *pak* 'потом', *фест* – *fest*, нем. *Fest* 'крепко, сильно', *фраї* – *fraj*, нем. *Frei* 'свободно', *фурт* – *furt* 'всегда, постоянно', *гам* – *ham* (детск.) 'кушай, проглоти', *лўдно* – *nuđno* – *nudno* 'скучно'.

РУМУНИЗМЫ

Что касается заимствований из румынского языка, то путь их прохождения в говор, без сомнения, был устным. Этому способствовало непосредственное общение украинского населения с носителями живого румынского языка. Ведь в бывшей Мараморошской жупе были и есть несколько сел с румынским населением. Кроме того, они могли проникнуть через украинское население, которое непосредственно граничит с селами румынскими и которое позаимствовало румунизмов в наибольшей мере. Значительная часть румунизмов еще и сегодня воспринимается старшим и частью среднего поколения как обиходные, привычные. Правда, среди этих заимствований определенное количество таких, которые распространены и в венгерском языке. А поэтому не всегда легко определить, где мы имеем дело с румунизмом и где с гунгаризмом. Но факт тот, что лексема живет и в речи названного населенного пункта.

Как показывают примеры, очень многие слова – румунизмы тесно связаны с пастушьей жизнью, с процессами изготовления молочной продукции.

Главнейшие области, куда проникли румунизмы, следующие:

1. Лексемы хозяйственной и бытовой сферы:

багно – *bahnă* ‘топь’, *бу́ба* – *bubă* ‘нарыв’, *копи́ц'а* – *căpiță* ‘копна’, *ка́тра́н* – *catran*, венг. *kátrány* ‘гудрон’, *коза́н* – *cazan*, венг. *kazán* ‘котел’, *че́ркало* – *cercală* ‘сеть для ловли мелкой рыбы’, *копа́р* – *copac* ‘кусочек ветки, дерева’, *ко́пыл* – *copil* ‘ребенок’, *коша́рка* – *cosarca*, венг. *kosár* ‘корзина’, *ду́тка* – *ducă* ‘монета’, *геле́та* – *galeată* ‘деревянная бочка’, *голога́н* – *gologan* ‘монета’, *игли́ц'а* – *igliță* ‘крючок для вязания, большая игла’, *мангалу́в* – *mangălău* ‘каток для белья’, *ма́смета* – *mastic* ‘смазка для веза’, *ра́та* – *rată* ‘частичная уплата’, *сак* – *sac*, нем. *Sack* ‘вид рыболовной снасти’, *шпунка* – *sponcă* ‘застежка’, *спу́за* – *spuză* ‘зола’, *таблѝц'а* – *tablită* ‘грифельная дощечка’, *торбо́нца* – *tărăboanță*, венг. *tarogonca* ‘тачка’, *тру́бе́та* – *trambiță* ‘труба’, *цапи́на* – *țapin*, нем. *Zapfen* ‘железный крюк’, *цол*, *цолиток* – *țol*, нем. *Zoll* ‘дюйм’, *амбре́ла* – *umbrelă* ‘зонтик’, *ва́тра* – *vatră* ‘огонь, очаг’, *ла́рма* – *alarmă*, венг. *lárma* ‘шум, крик’, *ц'ідо́ла* – *țidulă*, венг. *cédula* ‘записка’, *сігура́ці́я* – *asigurare* ‘страхование’, *джура́т* – *jurat* ‘окр. председатель’, *ба́бка* – *batoă* ‘для клепания косы’, *фи́йн*, *фи́йна* – *fin*, *финя* ‘крестник, крестница’..

2. Названия одежды, ее частей и украшений:

бокони́чи – *bocancă* венг. *bakkancs* ‘тяжелый башмак’, *дже́рга* – *cergă* ‘одеяло из грубой овечьей шерсти’, *ма́нгл'а* – *manta*, нем. *Mantel* ‘шинель’, *не́тек* – *petec* ‘зимнее длинное шерстяное пальто’, *ши́ринка* – *surincă* ‘головной платок’, *ма́та* – *talpă*, венг. *talp* ‘подошва’, *цундр'а* – *țandară* ‘старые куски материала, нижнее платье’.

3. Названия жилища (предметы и процессы, связанные в этой сфере):

коли́ба – *colibă* ‘шалаш’, *куш* – *cos* ‘амбар из прутьев для хранения кукурузы’, *бу́да* – *budă* ‘кювет во дворе’, *кути́ц* – *coteț* ‘сарайчик для свиней’, *пала́нок* – *palancă* ‘дерев. забор’, *пла́ха* – *plachie* ‘толстая доска’, *са́лаш* – *sălaș*, венг. *szállás* ‘квартира, жилье’, *бу́тук* – *butuc* ‘чурбан, толстая часть дерева’, *валу́в* – *valau* ‘деревянное грубое корыто для пойки скота’.

4. Названия пищи и питья (предметы и процессы, связанные с этой сферой):

bálmusi – *balmus* ‘кушанье из брынзы, кукурузной муки, молока, сметаны’, *brânza* – *brânză* ‘брынза’, *кл'ар* – *chlag* ‘закваска’, *кóкоши* – *cocoșei* ‘поджаренные зерна кукурузы’, *курáстра* – *colastră*, *сogaslă* ‘молозиво’, *квас* – *cvas* ‘квас для выпечки хлеба’, *жинти́ц'а* – *jintița* ‘осадок сыворотки’, *токáн* – *tokană* ‘мамалыга’, *вурда* – *urdă* ‘вурда’, *з'áма* – *zamă* ‘сок из отварного мяса’, *бербені́ц'а* – *bărbantă*, *berbință* ‘кадка для брынзы’, *канті́на* – *cantină*, нем. *Kantine* ‘ларек на стройке, обычно в лесу’, *кóнто* – *cont*, нем. *Konto* ‘счет’.

5. Названия растений и животных:

кáвка – *seuca*, чешск. *kavka* ‘галка’, *клóка* – *clocă* ‘наседка’, *горголі́ц'а* – *gorgolici* ‘род рогачей, с короткими рогами’, *мангалі́ц'а* – *mangaliță*, венг. *mangalica* ‘порода свиней’, *блощі́ц'а* – *ploșniță* ‘клоп’, *гáвра* – *gaură* ‘берлога’, *бáлета* – *balegă* ‘навоз’, *мелáй* – *mălai*, венг. *málé* ‘кукуруза’, *дугáн* – *duhan*, венг. *dohány* ‘табак’, *цáрина* – *țarină* ‘нива, хороший урожай на поле’.

6. Лица по значению:

кocáш – *cosaș*, венг. *kaszás* ‘косарь, косец’, *курáтор* – *curator* ‘церковный попечитель’, *жил'áр* – *jeler* ‘арендатор’, *ре́рута* – *rekrut*, венг. *rekruta* ‘призывник’, *ту́тор* – *tutor* ‘опекун’.

7. Названия действий и процессов:

балáмкати – *bălăncăni* ‘звенеть’, *кл'íпати* – *klipi* ‘моргать’, *клóчити* – *cloci* ‘сидеть на яйцах’, *дункати* – *durăi* ‘топать’, *гóпати* – *horăi* ‘прыгать’, *мазгу́л'áти* – *mazgăli* ‘пачкать бумагу карандашом’, *мировáтис'а* – *mîrgui* ‘мазать миром’, *пáпкати* – *păpa*, чешск. *papa* ‘кушать /дет./’, *румегáти* – *rumega* ‘жевать’, *сáпати* – *săpa* ‘копать мотыжкой’, *сéрбати* – *sorbi* ‘редкое кушанье есть ложкой (сербаты пасулі, лашкы), *толочíти* (*траву*) – *tologi* ‘топтать траву’, *ц'íпкати* – *țipa* ‘цыплята кричат’, *золі́ти* /*плат'е*/ – *zoli* ‘стирать белье с отваром золы’.

8. Другие части речи:

сарáкый,-а- – *sarac* ‘бедный,-ая’, *слуты́й* – *slut* ‘уродливый’, *май* – *mai* ‘более’, *натру́ц* – *truc* ‘уловка, трюк’, *зáдар* – *zadar* ‘напрасно’.

ГЕРМАНИЗМЫ

С очень давнего времени в говоры области, в том числе и в говор с. Стеблевки, проникают и слова из немецкого языка. Кроме того, многие из слов – германизмов попадают в говоры и в более позднее время через другие иностранные языки (в первую очередь через венгерский, чешский и словацкий), а также посредством немецкого населения в восточной части Закарпатья (сел Усть-Черная, Комсомольск (раньше Німецька Мокра),

Лопухово (раньше Брустуры), Солотвино и немецкого населения сел Мукачевщины. Следовательно, основной источник проникновения – контактирование. Германизмы в названном населенном пункте не многочисленны. Здесь назовем лишь наиболее распространенные в речи старшего поколения. Они охватывают преимущественно хозяйственно-бытовую лексику. К таким относятся: *áncyг* – *Anzug* ‘костюм’, *дах* – *Dach* ‘крыша’, *дефэк* – *Defekt* ‘прокол’, *фáна* – *Fahne* ‘флаг’, *флек* – *Flecken* ‘пятно’, *гáнок* – *Gang* ‘коридор’, *штрáнты* – *Strang* ‘постромка упряжки’, *фрýштук* – *Früstück* ‘завтрак’, *фýтры* – *Futter* ‘оконная коробка’, *гешéфт* – *Geschäft* ‘делка’, *гáтер* – *Gatter* ‘лесопильный станок’, *грíфлик* – *Griffel* ‘грифель’, *гусондрáгы* – *Hosenträger* ‘подтяжки’, *кáнта* – *Kanne* ‘бидончик’, *кост* – *Kost* ‘питание’, *луфт* – *Luft* ‘воздух’, *цуг* – *Zug* ‘сквозняк’, *мáнкл’а* – *Mantel* ‘плащ’, *лáйбик* – *Leib* ‘жилет’, *рáта* – *Rate* ‘частичный платеж’, *шанц* – *Sehanze* ‘кювет’, *шинглы* – *Schindel* ‘гонт’, *шток* – *Stock* ‘этаж’, *шты́мпил’* – *Stempel* ‘марка’, *шпíцы* – *Spitze* ‘железная защита от износа передней части подошвы’, *цапíна* – *Zapfen* ‘кол с одним концом железа’, *шýстер* – *Schuster* ‘сапожник’, *гáйцер* – *Heizer* ‘кочегар’, *йáтер* – *Jäger* ‘лесник’, *штрек* – *Strecke* ‘железнодорожное полотно’, *шин* – *Schiene* ‘рельс’.

Другие части речи:

фáйный – *fein* ‘красивый’, *фрíшный* – *frisch*, венг. *friss* ‘свежий’, *гáйцовáти* – *heizen* ‘топить’, *трáфуми* – *treffen* ‘попадать’, *авф* – *auf* ‘вставай, подымайся’, *дурх* – *durch* ‘насквозь’, *фэртиг* – *fertig* ‘готово’, *фрай* – *frei* ‘свободно’, *ганц* – *ganz* ‘весь, совсем’, *глайх* – *gleich* ‘согласен’.

Нет сомнения, что анализ подобного рода дает ценные материалы, проясняя сложные и долговременные процессы, которые протекали на протяжении всей истории Закарпатья.

Orosz Vaszil

AZ IDEGEN SZAVAK MEGŐRZÉSE AZ IDŐSEBB NEMZEDÉK NYELVHASZNÁLATÁBAN

Rezümé

E cikk Sztéblivka (régbbiti nevén Száldobos) nyelvjárásának kölcsönszavaival foglalkozik, amelyek mindmáig megőrződtek az idősebb nemzedék nyelvhasználatában.

A vizsgált lexikai állomány jellemző ismertetőjele a kölcsönszavak magas aránya. A legtöbb idegen szó a közvetlen szóbeli érintkezés, kontaktus útján került a nyelvbe, s így ott meghonosodott. Az átvétel történetét az adott nyelvből vagy valamely közvetítő nyelv segítségével. Erre a kérdésre nem könnyű a válasz. Megfigyelhető a lakosság idősebb- és középrétegénél is az idegen, egyebek között, magyar, cseh, román és német szavak használata. Különösen sok hungarizmus található a gazdasági és a mindennapi életre vonatkozólag. A román szavak a tejtermékekkel és ezek előállításával kapcsolatosak. A cseh szavak az adminisztratív-, katonai- és sportlexikában honosodtak meg, a német szavak pedig a kézműipar és a kereskedelem területén találhatók.

A kölcsönvett szavak sokszor hangtani és morfológiai változásokon mentek keresztül.

PACZOLAY GYULA

(Veszprém)

A MAGYAR KÖZMONDÁSOK ÉS SZÓLÁSOK NEMZETKÖZI ROKONSÁGA

A magyar **szókincs** eredetének kutatásához viszonyítva – úgy tűnik – **közmondásaink és szólásaink** hasonló vizsgálata háttérbe szorult. A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótárában /TESz/ lexikonszerűen megtaláljuk a legtöbb lényeges adatot szavaink jelentős részének eredetéről, egyetemi tankönyv /Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete. Tankönyvkiadó, Budapest, 1958./ tárgyalja a magyar szavak különböző eredetű rétegeit, az eredeti szókincs és a jövevényszavak kérdését, az átvétel-átadás és a fogalmi csoportok problémáit. Egyes részterületekkel tekintélyes monográfiák foglalkoznak, ilyen például a Lakó-Rédei: A magyar szókincs finnugor elemei három kötete /1971–1978/, Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1–2 /1955/, vagy Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban /1986/ és Kakuk Zsuzsa: Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise /1973/, számos más, rövidebb összefoglalásról, például az angol vagy a görög jövevényszavakkal foglalkozó munkáról és cikkek soráról nem is beszélve.

A **szókincs** vizsgálata azt mutatja, hogy igen számottevő, 1000 körüli az uráli, illetve finnugor vagy ugor elemek száma, a köznyelvben tekintélyes mennyiségű, mintegy 550 szláv kölcsönszó van, s jelentős számú, kb. 200–250 török kölcsönszóval kell számolni, mely utóbbiak többsége nem oszmán–török, hanem csuvasos vagy ótörök eredetű.

Az előbbinél jóval szerényebb azoknak a munkáknak a jegyzéke, amelyek a magyar **közmondások és szólások** eredetével foglalkoznak. A TESz-hez, vagy az említett monográfiákhoz mérhető munka nincsen, s talán jellemző tény, hogy Benkő Lorándnak és Imre Samunak a magyar nyelvről szóló angol nyelvű monográfiája /The Hungarian Language, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972/ részletesen tárgyalja a magyar szókincs eredetét, szólásaink és közmondásaink rokonságával viszont nem foglalkozik, bár O. Nagy Gábor megállapítása szerint szólásaink “százainak, sőt ezreinek” megvannak a pontos megfelelői más nyelvekben is. /ON–1. 112. old./

A szólások és közmondások rokonságával foglalkozó munkákhoz sorolhatjuk a két- vagy többnyelvű, pl. magyar–német, magyar–francia, magyar–török, magyar–román, magyar–oros, vagy magyar–szlovák közmondás- és szólásjegyzékeket. Az 1979 előtt megjelent ilyen munkák felsorolását egy korábbi közlemény /PG–1/ tartalmazza, különös tekintettel a magyar–német közmondásösszehasonlítás történetére. Ebbe a sorba tartozik még pl. az 1982-ben megjelent magyar–lengyel összehasonlító tanulmány /PG–2/, és az 1987-ben kiadott magyar–ész–német–angol–finn–latin, függelékében cseremisiz és zürjén anyagot is tartalmazó összehasonlító közmondástár /PG–3/, amely már a jelenleg ismert első előfordulás évét is közli, adott esetben a Bibliában, a görög–római klasszikusoknál, vagy a középkori latinságban található közeli megfelelőre való utalással együtt.

Meg kell említeni Simonyi Zsigmondnak, valamint Trencsényi Károlynak a Magyar Nyelvőr 1899-es évfolyamában közölt, a német eredetű szólásokkal és közmondásokkal foglalkozó cikkét /SZs, TK/, O. Nagy Gábornak a “Ki korán kel, aranyat lel!” közmondás

német és szlovák elemeivel foglalkozó dolgozatát /ON-2/, Hadrovics Lászlónak a "Szavak és szólások című kötetében található adatait, pl. az "Egy füst alatt" szólásra vonatkozóan /HL/. O. Nagy Gábor a "Mi fán terem?" című kötetében a mintegy 280 szólás közül 81-gyel kapcsolatban említ idegen nyelvű közeli párhuzamot, az esetek többségében németet, néhány esetben pedig valamilyen szláv nyelvűt. Néhány összehasonlítást tartalmaz a sziktivkari VI. Nemzetközi Finnugor Kongresszus magyar előadásait tartalmazó kötet egyik közleménye is /PG-4/.

Megjegyezhetjük, hogy sok közmondás és szólás számos európai nyelvben megtalálható. Így például kimutatható volt, hogy az Európában leggyakoribb 106 közmondás, illetve szólás legalább 28 /maximum 53/ európai nyelvben található meg /PG-5/. Ezek többségének pontos megfelelője megtalálható vagy a Bibliában /pl. "Aki szelet vet, vihart arat" – Hózséas 8,7-, "Más szemében meglátja a szálkát, a magáéban a gerendát sem" – Máté 7,3-5 – Lukács 6,41-42-/, a görög-római klasszikusoknál /pl. "Egy fecske nem csinál nyarat" – Arisztotelész-, "Jó kezdet, fél siker" – Horatius-, "Ki mint vet, úgy arat" – Cicero-stb./; vagy a középkori latinságból származik /pl. "Nem mind arany, ami fénylik"/.

A különböző forrású közmondások, szólások arányának hozzávetőleges meghatározását tűzte ki célul egy másik munka, amelyik-észt közmondások hasonló vizsgálata mellett- megállapította, hogy a kolozsvári Vöő Gabriella nyelvészfolklorista adatai /VG/ szerint leggyakoribb – legalább 33-as előfordulási gyakoriságú – 176 magyar közmondás közül 114 /64,7%/ európai rokonsággal rendelkezik/ ide értve a német, bibliai, görög-római és a középkori latin eredetűeket is/, 54-re /30,7%/ nem tudunk rokonságot kimutatni, 7-nek /4%/ volt szláv 1-nek /0,6%/ pedig török rokonsága. A 176 közül a leggyakoribb 20 közmondásra vonatkozóan nagyságrendileg hasonló százalékos gyakoriságokat kaptunk: 13 /65%/, 6 /30%/, 1 /5%/, 0 /0%/ /PG-6/.

A közmondás-összehasonlítás néhány elvi kérdése.

1./ A szavak eredetének vizsgálata során főleg a gyermeknyelvi és a hangutánzó szavak jelentkeznek azonos formában egymással kapcsolatban nem lévő nyelvekben is. A közmondások vizsgálata során egymással kapcsolatban nem lévő nyelvekben azonos, vagy közel azonos kifejezési formában jelentkezhetnek:

a./ Általánosan ismert, **egyszerű megfigyelések egyszerű kifejezései**, pl. "Ahol füst van, ott tűz is van", "Állandó csepegés kivájja a követ", "A falnak is füle van" stb. Ezek például a távolkeleti nyelvekben, így a kínaiban, koreaiiban és japánban is megtalálhatók.

b./ Az **egyszerű etikai elvek**, pl. a kölcsönösség elvének a megfogalmazásai, pl. "Amit nem kívánsz magadnak, azt ne tedd másnak", ami Európában a Bibliára /Máté 7,12 – Lukács 6,31 – Tóbiás 4.16/, Kelet-Ázsiában pedig Konfuciusz "Beszédek és mondások" /kinaiul Lun Yu, koreaiul Nonô, japánul Rongo/ című művére /V.11, XII.2, XV.233/ vezethető vissza.

2./ Éppúgy, mint a szavak esetén, itt is előfordulnak **véletlen egybeesések**. Pl. a már 1598-ból ismert magyar "Kicsi a bors, de erős" pontos megfelelője megtalálható a japánban "Sansho wa kotsubu demo piriri to karai" formában /TT-564/.

3./ **Megfelelőnek tekintünk két közmondást akkor**, ha lényegében ugyanazt a képet **adott összefüggésben lényegtelen** változtatással /vagy változtatás nélkül/ tartalmazza. Például a "Jobb egy nagy madár a kézben, mint egy kis madár távol" általános alakú közmondásban mindegy, hogy milyen nagy és **hózzá képest** milyen kis madár szerepel, s a "távol" a háztetőn, a kerítésen, vagy a levegőben van. Ugyanígy az "Ezer varjú ellen elég egy kő" esetén ebben az összefüggésben teljesen egyenértékű az ezer helyett a száz, vagy a tíz; s a kő helyett lehet göröngy is.

4./ Ha nem közvetlen átvételről van szó, akkor genetikai rokonság esetén a kérdéses közmondás valamelyik egyenértékű változatát ki kell tudni mutatni a **közbenső nyelvek**en is.

5./ Az átadó nyelv gyakran bizonytalan, ha több nyelv is szóba jöhet, pl. az Európában közismert közmondások esetén, ami a szavak etimológiájában is gyakran előfordul, pl. ha északi vagy déli szláv nyelv is lehetséges.

6./ A szavak kölcsönzéséhes hasonlóan itt is előfordul, hogy két nyelvben, pl. a magyarban és az észben azért azonos két közmondás, mert mindegyik egy harmadik nyelvből /pl. a németből/ kölcsönözte.

Régiók és régióhatárok. Gyakran tapasztalható, hogy egy kontinensen belül is bizonyos alapgondolatot az egyik régióban más közmondással fejeznek ki, mint a szomszédosban, vagy a két régióban ugyanannak a közmondásnak jellegzetesen eltérő változatai ismertek. A régió földrajzi határán lévő nyelvekben olykor előfordul mindkét változat, vagy egy adott régióban lévő, nyelvében a szomszédos régióhoz tartozó kisebbség átveszi a megfelelő földrajzi régióhoz tartozó többség közmondását vagy annak jellemző változatát.

Például a Nyugat- és Közép-Európában, így Magyarországon is közismert **“A vakok közt a félszemű a király”** alapgondolatát Kelet-Európában az **“Ahol nincs hal, ott a rák is hal (nak számít)”** fejezi ki. A két régió határán lévő lengyel nyelvben mindkét változat megtalálható: **“/Po/między ślepyimi jednooki królem”** /JK–3.433/14 (1696)/, illetve **“Na bezrybiu i rak ryba”** /JK–3.107/44 (1833) formában.

Az **“Ajándék lónak ne nézd a fogát”** Nyugat–Európában általában a lényegileg ugyanazt kifejező **“Ajándék lónak ne nézz a szájába”** formában ismert, pl. angolul és németül is. A magyarban kizárólag a keleti variáns fordul elő, míg pl. a régióhatáron lévő észben és finnben mindkettő megtalálható /PG–3. No.9/.

Németben azt mondják, hogy minden szatócs a maga portékáját dicséri /Jeder Krämer lobt seine Ware./, míg Közép- és Kelet-Európában ennek a gondolatnak a **“Minden cigány a maga lovát dicséri”** megfelelője közismert. Ugyanezt megtalálták viszont az erdélyi szász dialektusban is **“E jéd Zign löft sai Röss”** formában. /KW–5.584/7/.

Az erdélyi magyar nyelvben, Vöő Gabriella gyűjtésében bukkant fel nemrég a **“Lehajtott fejet nem éri a kard”** /VG–97/117/, amelyet feljegyzett **“Lehajtott fejet a kard se vágja”** formában is /VG–97/117a/. Megtaláljuk ezt még Bura László Szatmár megyei gyűjtésében is: **“A meghajtott fejet a kard se vágja le”** /BL–504/. Ez a közmondás megtalálható a **románban**: **Capul plecat sabia nu-l taie.** /GM–1601/, a **bolgárban**: **Поклонена /покорена глава сабя не я сече.** /NI–1830/, a **szerbben**: **Покорну главу сабља не сиче.** /VK–4328/ /VK–3630 var./, a **szlovénban**: **Pokornih glav sablja ne seka.** /EB–348/28/, az **albánban**: **“Kok’ e falur, spiritet kurre.** /NI–1830/, az **újgörögben**: **Κεφάλη προσκυνημενο δεν κόβεται.** /NI–1830/, a **törökben**: **Egilen baş kesilmez. /A lehajtott fejet nem vágják le.** /MY–265/1/ illetve: **Egilen boynu vurmazlar. /A lehajtott nyakat nem vágják el.** /MY–265/2/, a **csuvasban**: **Тайма пуца хѣç витмен. /A lehajtott fejet a kard nem vágja le.** /NR–46/, az **oroszbán**: **Покорной головы и меч не сечет.** /VD–2.324/1/, a **beloruszban**: **Паклоннай галавы і меч не бярэць. /... a kard sem vágja le.** /MG–2.329/1573b/ az **ukránban**: **Покірну голову шабля не сиче.** /MP–312/, illetve: **Покірної голови і меч не бере.** /MP–312/, a **lengyelben**: **Pokornej głowy miecz nie siecze.** /1522/ /JK–2–992/5/ és **csehben**: **Pokorné hlavy ani meč neseče.** /FC–429/356/.

Nem eszünk meg mindent, ami repül. E közmondás egyetlen magyar változatát moldvai csángó gyűjtése során jegyezte fel Yrjö Wichmann **“Nem minden veréb evődik, hányt látsz repülve”** formában /YW–205/67/, a magyar nyelvterületen máshonnan eddig nem került elő, így például nem található Vöő Gabriella gyűjtésében /VG/ sem. Megtalálható viszont a balkáni nyelvekben, a törökben és az arabban is:

- Román:** Nu tot ce zboară se mănîncă. NI-2165 /Zanne, GM-5554/
Szerb: He jeDe ce sve, što leti. NI-2165
Szlovén: Ne jemo vsake ptice, ki leti. EB-118/10/
Bolgár: Сичко, що фърка, не са яде. NI-2165, PS-456.
Albán: Gjithë ç'fluturonjën s'haen. NI-2165.
Újgöörög: Оса петонται деу теωγονται. NI-2165 IV-227/742
 Δεν τωγοννται öλα, öσα πετόνται. IV-59/100
Török: Her kuş un eti yenmez. /Nem minden madár ehethő. /MY-23/1
Arab: "Nem minden madár ehethő AFR-655/3681

Szláv rokonságú közmondások

1./ **Sok bába közt elvész a gyerek.** – "Az iók Bába között a gyermek is elszokot vezni". /1598/ BD-2.6.9.2. – Szenczi Molnár Albertnél: "Az soc Bába között az gyermek is elvész: BzM-2.15/1/ – VG-49/2/33/ Közismert közmondás.

Szlovák: Medzi mnohými babami i diet'a sa strati. AZ-176/952 /1975/
 Věla báb diet'a zamární. AZ-176/952

Cseh: Mezi mnohými babami i dítě se ztratí. FC-516/428/
 Kde mnoho bab, nezůstane dítě bez průtržě. FC-516 /428/
 U sedmi chův dítě bezoké. FC-516 /428/

Lengyel: Gdzie wiele nianiek, tak dziecko bez nosa. JK-1.529/49 /1819/

Belorusz: Дзе многа нянек, там дзіця без носу. MG-2.123/1356

Ukrán: Дві няньки, дві бабки – дитина без ока. MP-194

У семи пестунок дитина без очей. MP-194

Де сім няньок, там дитина без очей. BB-595

Orosz: У семи нянек дитя без глазу. VD-2.564/2

Szerb: Бе је много бабица, килава су дјеца /дијете пропадне/ FG-516/428/

Megemlíthetjük, hogy a **perzsában** létezik egy közmondás, mely szerint: "Ahol két bába van, ott a gyerek feje nem jön ki normálisan". SH-366/2

2./ **Borsót hány a falra.** – A magyarban először Balassa Bálint Comaediájában olvasható: "Chak heiaban-heiaban haniot az Borsod az falra" formában /1589/ RMDE-1.860/596. – Baranyai Decsi Jánosnál "Ne hány borsót, az falra" található. /1598/ BD-4.7.4.6., Szabó T. Attila 1618-ból idézi: "Akármint mondjon az ember, de csak olyan, ha az falra hánnák az borsót." SzTA-3.297/2. Közismert szólás. /PO-1.219/1, CsB-1.107, BS-1.178/2 stb./

Ukrán: Хоч горохом об стіну, а він все свос. BB-463

Lengyel: Jakby groch na ścinę miotał. 1632/1548 JK-1.734/6a

Orosz: Как в стену горох /1880/ VD-1.382/1

Szlovák: Hádzat' hrach na stenu. SV-616. Akoby hrach na stenu hádzal. SV-163

Cseh: Jako by hrách na stenu házel. DL-1.214/1, DL-2.446/1

Zürjén: Кос анькыштö көть век стенö кой, оз ошйы. /Ha többször dobsz is száráz borsót a falra, nem tapad rá. /FP-78/5

3./ **Minden cigány a maga lovát dicséri.** /1803/ GG-1039: BSz-88/21/. Közismert közmondás. ON-114/86, VG-74/19/ "Cigány is a maga lovát dicséri"/ Előfordul az északi és a déli szláv nyelvekben és a románban is.

Szlovák: Každý Cigán svojho koňa chváli. /1897/ Z-137/25, SHa-218

Cseh: Každý cikán chváli svého koně. FC-246

Lengyel: Każdy Cygan swego konia /swoją kobyłę/ chwali. /1894/ JK-1.298/26i

Ukrán: Кожний циган свої діти хвалить. MP-192 (gyerekét)

Belorusz: Кожны цыган сваю кабылу хваліць. MG—1.461/2161a

Orosz: Всякий цыган свою кобылу хвалит. /1862/ VD-735

Ésrť: Iga mustlane kiidab oma hobust. /1899/ KS-6964

Zürjén: Быд чиган асьыс вöвсö ошкö. FP-177/4

Román: Tot țiganul își laudă ciocanul. GM-73/1, VI-1.120/1977

Horvát: Vsaki cigan sboju kobilu hvali. FC-246

Szlovén: Vsak Cigan hvali svojego konja / kobilu. EB-50/12

Vsak cigan/konjederec svojo kobilu hvali. EB-37/21

Szerb: Сваки циганин свог конья хвали. VK-4782

Mint említettük, ezt a közmondást feljegyezték az erdélyi szász nyelvjárásban

is. KW-5.584/7.

4./ **Néma gyerekek /az/ anyja sem érti a szavát.** 1850/1589 B-2848/ RMDE-1.857/462 /Balassi Bálint/ – VG-194/42 /50/ – Közismert magyar közmondás.

Szlovák: Nemému diet'atu ani jeho vlastná matke nerozumie. SHa-94

Cseh: Dítě nepláče, máť' nerozumí. FC-9 (Ha a gyerek nem sir, anyja nem érti).

Lengyel: Dziecię nie płacze, matka nie wie, czego potrzebuje. /Ha a gyerek nem sir, anyja nem tudja, mire van szüksége. /JK-1.528/36 /1618/

Orosz: Дитя не заплачет, мать не розумет/услышит. VD-1.438/1

Ukrán: Дитина не плаче – то маги не знає. MP-191

Belorusz: Дзіця не плача, маці не дагадаецца. MG-2.122/1352

Дзіця не плача, маці і не разумее. MG-2.122b

Román: Copilul pînă nu lpinge, nu șapătă țîță. GM-2546

Bolgár: Детето догде не заплаче, майка му не му дава да бозае. PS-173

Доде не заплаче детето, майка му не го накръма. NI-557

Szerb: Кад дијете не заплаче, мајка му сису не дава. NI-557

Док дијете не заплаче, мати га се не сијећа. VK-999

Szlovén: Mati molčečmu detetu nic ne veruje. EB-105/2

Albán: Pa qa një femi, nuk i ep mëma të pi. NI-557

5./ **A kecske se menne a vásárra, ha nem hajtanák/vinnék /vagy:** de ütik/ csapják az inát/(a hátulját). Előfordul már Baranyai Decsi János gyűjteményében /1598/: Az kecske sem mene az vásárra, de czapiák hátul. BD-3.8.6.5; Szenczi Molnár Albert szótárában /1611/: Kecke sem menne vásárra, de ütíc hátul. SzM-2.133/1, az Actio Curiosában /1678/: A kecske se menne a vásárra, ha nem hajtanák. AC-211. Megtalálható minden közmondásgyűjteményben ide értve a regionális gyűjtéseket is /Szamoshat, Kórógy, Bakonyalja, Szeged, Drávaszög, Szatmár stb./

Szlovák: Nerada by koza do trhu, ale musí. AZ-495/771 /1975/

Cseh: Nerada by koza do trhu, ale musí. FC-341/281/

Lengyel: Nierada koza na targ, ale musi. /1590/ JK-3.507.9a

Choć nie chce koza, to ją na jarmark prowadzą. /1850/ JK-3.507/9 I koza na targ nie chce, a jak prowadzą, to pójdzie. /1900/ JK-3.507/9

Ukrán: Не хотіла коза на торг, так потягли. BB-48

Не хоче коза на торг, та ведуть. MP-351

Коза і на базар не хотіла, та її повели. MP-169/20 /1989/

Orosz: И не хочет коза на базар, да за рога вудут. VD-2.131/2

6./ **Kutyából nem/sose lesz szalonna.** Legelőször Szegedi Lőrinc: Theophania ... wy es igen szep Comoedia című írásában /Debrecen 1575/, a 3. felvonás 5. jelenetében, a 36. oldalon jelenik meg.* Közismert közmondás, Kis Viczay Péterétől kezdve /1713, KV–282/ megtalálható minden közmondásgyűjteményben, pl. Csűry Bálint szamosháti gyűjtésében /CsB–1.569/, Vöö; Gabriella kötetében /VG–168/514/ stb.

Szlovák: Ne bude zo psa slanina, ani z vlka baranina. /... sem pedig a farkasból bárány. /AZ–9/120 /1896/

Cseh: Nebude ze psa slanina, z vlka beranina. FG–35 /1852/

Lengyel: Nie będzie ze psa słonuna ani z wilka baranina. /1858/ JK–2.898/156a

Ukrán: Не буде з пса солонини. ВВ–125
Из пса сала не буде. ВВ–348

Román: Din cîine nu faci slănină. VI–397

Bolgár: Куче сланина не става. /1889–1897/ PS–275

7./ **Jön még kutyára dér.** A szólás történetével O. Nagy Gábor foglalkozott /ON–1.320–321/. Szerinte eredeti alakja, mely először 1577-ben fordul elő /RMKT–V.186/, “Lesz még a békára dér” volt. Idegen nyelvű megfelelőre nem utal..

Szlovák: Pride raz na psa mráz. AZ–499 /1896/

Lengyel: Przyjdzie na psa mróz. /1806/ JK–2.543/12b

Ukrán: Прийде на пса мороз. ВВ–141

8./ **Több nap, mint kolbász.** – Magyarul először Dugonics Antal 1810-ból származó /Szegeden 1820-ban megjelent/ gyűjtéséből ismerjük. Általánosan ismert, megtalálható a legtöbb gyűjtésben, pl. a szamosháti /CsB–1.528/, a szatmári /BL–1485/ és más gyűjtésekben.

Szlovén: Več je dni kakor klobas. EB–187/4

Szlovák: Viac dní ako klobás. AZ–276/888 /1896/

Cseh: Více dnuv než klobas. FC–437 /1852/

Lengyel: Więcej dni niż kiełbas. /1894/ JK–2.58/1

Ukrán: Більше днів, як ковбас. ВВ–67

Litván: Daugiau dienų, negu/kaip kilbasų. MK–524, R–2993 /534/ /KG/

Észt: Enam päivi kui makerjaid. KS–92481/Aa₁ /1732/

Finn: Uusiambi päivä kun makkara. MK–524/FIN

Karéliai: Enemi on päivii ku piiruadu. MK–524/KAR

Svéd: Flere äro dagarne än korvarne. /1636/ MK–524

9./ **Kinek a pap, kinek a papné /,nekem a lánya/.** – Kis Viczay gyűjteményében /1713/ “Ki szereti papját, ki pedig palástját” olvasható /KV–123/, a “papné” először 1795-ben kerül elő: Kinek a’ Pap, kinek a’ Papné tetszik” szövegben /Szl–2/. A későbbi gyűjteményekben rendszeresen előfordul. A “de nekem a lánya” Erdélyi Jánosnál jelenik meg /EJ–6167b/ 1851-ben.

Szlovák: Komu farár, komu farárka, – a mne farárova dievka. SHa–31

Cseh: Jeden má rád popa, druhý popovou; zas jiný popovu dcerku a treba i služku. FC–340 /280/ /1852/

Lengyel: Jeden lubi popa, a drugi popadię. JK–2.318/1a /1895/1618/

Ukrán: Кому піп, кому попадя, а кому й попова дочка. МР–357 /1984/

Інший любить попа, інший попадаю, а хто й попову дочку, або й наймичку. FC–340 /281/

Román: Unuia îi place popa, altuia preuteasa, și altuia fata popii. GM–7729

10./ **Hosszabb a péntek, mint a szombat.** – Dugonics András gyűjteményében jelenik meg (1820/1810). Részletesen foglalkozik vele O. Nagy Gábor /ON–1.387–390/, aki szlovák–

*/Akar mind perseld az ebet, nem leszen szalanna benne. RMDE–1.740, 623–624. sor./

valamint Kiss Lajos szóbeli közlése alapján–lengyel, orosz és délcseh megfelelőjét is közli /ON–1.388–389/. Ezek a következők:

Szlovák: Dlhší piatok že sobota. ON–1.388

Cseh: Má subotu delší než neděli. ON–1.388

Lengyel: Dłuższa sobota niż niedziela. JK–3.264/1 /1638/

Orosz: Суббота больше воскресенья /пятница субботы/ ON–1.389

11./ **Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz.** – Először Kovács Pál gyűjteményében fordul elő /KP–66/ 1794-ben, megtaláljuk pl. Bura László /BL–2110/ és Vöö Gabriella kötetében is /VG–255/243/. Az idegen nyelvű párhuzamokban “Az egyik tizennyolc, a másik kettő híján húsz” található:

Cseh: Jeden za osmnáct a druhý bez dvou za dvacet. FC–633 /1852/

Lengyel: Jeden za osiemnaście, a drugi za dwadzieścia bez dwóch. JK–1.841/23b /1618/

Ukrán: Один за вісімнадцять, а другий за без двох двадцять. BB–462

Török rokonságú közmondások

Az alábbi közmondásoknak, szólásoknak főleg a balkáni nyelvekben és a törökben (némelyiknek az arabban és a perzsában is) van közeli megfelelőjük:

1./ **Ha adnak vedd/fogadd el, ha ütnek fuss/szaladj el.** – Első ismert megjelenése 1872-ből való. Megtalálható pl. Bura László szatmári /BL–10/, Vöö Gabriella erdélyi gyűjtésében /VG–40/20/, Bálint Sándor Szegedi szótárában /BS–1.46/1/ és Horváth István magyarozdi gyűjtésében is /HI–345/75/.

Lengyel: Jak dają, to bierz; jak biją, to uciekaj. JK–1.405/66b /1884/

Ukrán: Коли дають – бери, коли б'ють – тікай. MP–337

Orosz: Дают – бери, бьют – беги. VZh–177

Bolgár: Канят ли те еж, гонят ли те беж. NI–907, PS–244

Román: Dacă-ți dă primește, cînd te bate fuj. HS–70/259

Török: Ekmegi gördün mü ye, dayagi gördün mü kaç. /Ha kenyeret adnak, egyél,... / NI–907

Csuvas: Паракамтам ил, чапакамтам тар. NR–46

2./ **Híres eperre nem kell kosárral menni.** – Két helyen is megtalálható Baranyai Decsi János gyűjtésében: BD–1.7.2.10 és 5.2.1.3 /1598/: “Híres eperre nem kell kosárral menni” formában; megvan Szenczi Molnár Albertnél: Híres Eperre nem keli kosárral menni. SzM–2.65/2 /1611/, az Actio Curiosában /kb. 1678/: Dicsért eperre soha nem kell kosárral menni. /AC–381–382/. Megtaláljuk Kis Viczay /KV–398/ és Erdélyi János gyűjteményében /EJ–2231/, 20. századi regionális adatok: “Dicsért epörgyinek nam nagy kászlu <fakéregből készült, gyümölcszedésre, vízmerítésre használt edény> köll” /Őrség/ Magyar Nyelvőr 42, 47 (1913)/.

Szlovén: Po hvaljene jagide ne hodi s kosem. EB–161/17

Szerb: Фалене/Хвалене јагоде – празне когарице. NI–1916/2521

Albán: Ku të lëndojë quershë shumë, mer çportë të vogël. NI–505

Görög: Ὅπου ἄκουσ πολλὰ κέρασια, βαστα (πᾶρε) καὶ μικρὰ καλ'ἀνι. NI–505

Bolgár: На прехвалени ягоди с голям кошник /с голяма кошница/ не ходи /малка кошница носи/. NI–1317, 1916

Де то чуеш много череши, не земай голяма кошница. NI–505

Прехвалени ягоди – празна кошница. NI–196

Román: La pomul lăudat să nu te duci cu sacul. NI–1317

Török: Üzümlü bol iştittigin бага sepetini küçük götür. /A sok szőlőjéről híres szőlőskertbe kis kosárral menj/. MY–20/2

3./ **Eső után /késő a – vagy – nem kell /köpönyeg.** Közismert, pl. VG–90/284, BL–408 /köpenyeg/, ON–2.180/659 (köpönyeg/köpenyeg) stb.

Román: După ploaie îi tirziu chepeneagu. HS–180/700

După ploaie nu mai trebuie căciula. GM–3359

Bolgár: След дъжд (д) качулка. PS–459 /1897/

Horvát: Poslije kiše japunže/kabanica. KKI

Szerb: После кише жапунце. LS–184/1

Török: Geçmiş yağmura kepenek gerekmez. KK–114.4/8

4./ **Nem zörög a haraszt, ha nem fúj/ja/ a szél /vagy: ha a szél nem fújja/.** Közismert, pl. VG–119/130, BL–687, ON–2.269/316 stb.

Bolgár: Доде вятър не повее, гората не се люлее. NI–551

Доле вятър не повеи, не се клатят дървето. NI–551

Szlovén: Če ni vetra, ne šušti listje. MF–314/1

Török: Rüzgar esmedikçe yaprak oynamaz. NI–551

5./ **A kutya ugat, a karaván halad.** – Békés István adatai szerint /BI–643–644/ magyarul először a Magyar Tudományos Akadémia 1888. december 17-i ülésén hangzott el Pulszky Ferenc szájából: “A támadásokkal egyébként nem sokat gondolunk ... a kutya ugat, a karaván halad, ami azt jelenti, hogy a karaván mit sem ad a kutya ugatására”. Közismert közmondás: ON–2.407/2269, VG–166/483 stb. Európában számos nyelven ismert, pl. angolul: The dogs bark, but the caravan goes on. /1930/ ODEP–197/2

Szlovén: Psi lajajo karavana gre dalje. SP–84

Török: It ürür kervan yürür. MY–308/2

Bir it ulumayla bir kervan geri dönmez. /Egy kutya ugatására egy karaván nem fordul vissza. /MY–308/1

Horvát: Pas laje, karavana prolazi. BDa

Szerb: Пас лаје, каравана пролази. BDa

6./ **Akit a tej megéget, a tarhót <aludttej> is fújja.** – Először Szenczi Molnár Albert szótárában fordul elő 1611-ben “Az kit a tej megéget, az Tarhot is fuya” formában /SzM–2.504/ 2, SzM–3.308/1 (1621)/, Kis–Viczy–nál (1713) a **tarhónak tarlo** alakváltozata jelentkezik: “Kit a tej megéget a tarlot is fuja”. /KV–321/. O. Nagy Gábor adata: “Kinek a meleg tej megégette a száját /kit a tej megéget/, a tarhót <‘az aludttej’> is fújja”. ON–2.666/258. – Ismeretes pl. későbbi német, lengyel, észt, orosz változata, amelyben nem aludttej, hanem hideg víz van, pl. “Wer mit heisser Milch sich weh getan, bläst auch kaltes Wasser an. (1873) FW–3.657/45

Bolgár: Който се е изгорил с триеница, той духа и на киселото мляко. NI–1686

Кой са е попарил от пресно млеко, он дуа и от матеницата. NI–1686

Кой се попарил от млекото, /той/ дуват и на мшиеницата. NI–1686

Román: Cine s-a fript în ciorbă, suflă și-n iaurt. NI–1686/rum

Albán: U doq plaka nga qulli, i fryn dhe kosit. NI–1686/alb.

Görög: Ὅποιος καείτ στo χιλó, φυσά και τη γιαιούρη. NI–1686/gr

Török: Sütten ağzi yanan yogurdu üfleyerek yer./Kinek a forró tej megégette a száját, a yoghurtot is fújja. /MY–137/1, 142/2

Arab: ‘Akit megégett a forró tej, az a labant <török yoghurt> is fújja.’ AFR–106/523

7./ **Ezer varjú allen elég egy kő.** – Baranyai Decsi János adata 1598-ból: “Elég egy kő száz variúnakis.” BD–5.6.10.3. A későbbi gyűjtésekben a ‘száz’ helyett már ‘ezer’ található, pl. Dugonics és Erdélyi János gyűjteményében /DA–1–46, EJ–8230/, úgyszintén Lábadi Károly drávaszögi, illetve Vöő Gabriella erdélyi gyűjtésében: LK–2876, VG–162/387, míg Konsza Samu háromszéki kötetében “Tíz varjúnak elég egy kő” olvasható. KSA–500/1440 /1957/

Török: Bir kargaya bir sapan taşı yeter. /Egy parittyakő elég száz varjúnak./ MY-141/1
Perzsa: صد کلاغ را یک کلوخ بس است Sād kālāgh-ra yek kolux bās āst.
 /Egy göröngy elég száz varjúnak./ SH-289/4.
 هزار کلاغ را یک کلوخ بس است Hāzār kālāgh-ra yek kolux bās
 āst. /Egy göröngy elég ezer varjúnak./ SH-430/6

Megjegyzés: Az "Egy kő elijeszt ezer varjút" közmondás /One stone will frighten a thousand crows. – Jensen fordításában –/ megvan a tamil nyelvben is. HJ-275/2476

8./ **Aki a madártól/verébtől fél, az ne vessen kölest.** Első ismert magyar adata 1875-ből való /Magyar Nyelvőr/"Aki a madártól fél, az ne vessen kölest" formában. Ugyanezt a szöveget közli Bura László Szatmárból /BL-1338/, míg Yrjö Wichmann a moldvai csángóknál a "Ha félsz a verebektől, ne vess kölest" változatot jegyezte fel. YW-210/155. Rokonsága:

Ukrán: Боїлися воробців -- не сій проса. MP-83
Szlovén: Kdor si boji vrabcev, naj ne seje prosa. EB-56/18
Horvát: Tko se boji vrabaca, nek ne sije proje. KJ-93
Szerb: Ko se boji vrabaca, nek ne sije proxe. VK-2935
Albán: Kush ka frikë nga zoqtë, le të mos mbjellë. NI-1060
Román: Cui a frică de vrăbii, să nu semene mălai. NI-1060
Bolgár: Които се бои от врабците, той просо не сее. NI-1060
Török: Serçeden korkar dari ekmez. /Aki fél a verebektől, nem vet kölest./ MY-142/2, HSt-80/187 /1612/, OS-85/254 /1865/, VÁ-302/444, SG-12/4

Megjegyzés: Wander németül Körte gyűjteményéből 1837-ből idézi: Wer die Spatzen fürchtet, soll nie Hirse säen. /FW-4.670/28/

Egy kérdéses eredetű közmondás

Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában, valamint több török nyelven és tagalogul // ismert közmondás: **Aki téged kövel dob meg, dobd vissza kenyérrrel.** A magyar nyelvben közismert, az első feljegyzett adat 1847-ből való, megtalálható pl. Bura László ("Ha kövel dobnak, dobd vissza kenyérrrel" BL-1087), Lábadi Károly ("Ha téged megdobnak kövel, dobd vissza kenyérrrel" –LK-1527A), Vöő Gabriella ("Ha megdobnak kövel,/vagy: Aki téged kövel dob meg/, dobd vissza kenyérrrel" –VG-162/397), Konsza Samu (KSa-491/1120) és mások gyűjtésében. Idegen nyelvű megfelelői:

Lengyel: Kto na ciebie kamieniem, ty na niego chlebem. JK-2.16/28 /1806/
Ukrán: Він тобі каменем, а ти йому хлібом. MP-270
Cseh: Kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem. FC-16
Belorusz: Ён тебе каменем, а ты яму хлебом. MG-2.259/736a
 Хто на мяне каменем, а на яго хлебом. MG-2.259/736v
Szlovák: Kto do teba kamenom, tu do neho chlebom. MeP-137
Román: Cine îți zvîrle o piatră, zvîrle-i o pâine. GM-2001
Szlovén: Kdor tebe s kamnom, ti njega s kruhom. EB-39
Szerb: Ко тебе камсном, ти њега хљебом. DLa-57
Bolgár: Кой тебе с камен, ти него с комат. NI-988, PS-258
Tagalog: Kung hinagis ka nang bakal, gantihan mo nang tinapay. /Dobj kenyeret azokra, akik köveket dobnak rád./ DE-118
Csuvas: Чулла перекене çăкăрпа пер. /Aki követ dob rád, dobj rá kenyeret! / MGy-27/411
 Чулла перекене авана пер. /... dobj rá taplót! / NR-45
 Пагакла перекене çăкăрпа пер. /Aki rád botot dob, dobj rá kenyeret! / NR-46

Kirgiz: Таш менен урганды, аш менен ур. /Aki téged követlüt, üsd élelemmel!//SSH-276

Török: Taş atana sen ekmek at. /Követ dobnak, dobj kenyeret./ MY-172/2

Sana taş atana sen asla dokun. /Követ dobnak rád, dobj élelmet./ MY-172/2

Megjegyzés: A csuvas gyűjtemény szerzője e közmondásnak még a következő megfelelőit közli orosz nyelven:

Altáji: 'Aki téged követ dob meg, önts rá olajat.' NR-46

Azerbajdzsáni: 'Az ellenség neked követ dob, te az ellenséget piláffal lásd vendégül.' NR-46

Tatár: 'Aki téged követ dob meg, lásd vendégül!' NR-46

Türkmén: 'Aki téged követ dob meg, kásával viszonzd!' NR-46

A közmondás német megfelelőjét Wander 1876-ból idézi: Wer nach dir mit Steinen wirft, dem antwortete mit Brot.FW-4.816/183 – Cseremisiz megfelelőjét közli Beke Ödön. (BÖ-3.37/51) Loukatosz professzor tájékoztatása szerint az újgörög nyelvben nem ismert.

A közmondás forrása bizonytalan. Szimonidesz Lajos már 1934-ben rámutatott arra, hogy nem származtatható az Újszövetségből, a Máté 7,9-ből, illetve a Lukács 11,11-ből /"Avagy ki az az ember közületek, aki, ha az ő fia kenyeret kér tőle, követ ad néki?" – Máté 7,9/(SzL) Hasonló **alapgondolatot** tartalmazó **bibliai** szövegek pl.: "Ha éhezik, aki téged gyűlöl, adj enni neki kenyeret, és ha szomjúhozik, adj néki inni vizet."/Példabeszédek 25,21/, illetve "Azért, ha éhezik a te ellenséged, adj ennie, ha szomjúhozik, adj innia ... Ne győzetséssel meg a gonosztól, hanem a gonoszt jóval győzd meg." /Pál levele a rómaiakhoz 12, 20-21/ – Lényegében ugyanezt az alapgondolatot fejezi ki a **Korán** 13. szurájának 22. verse: "... és a rosszat jóval háritják el, ők azok, akiké a végső lakhely", vagy 23. szúra 96. verse: "Háritsd el a rosszat olyasmivel, ami jobb /annál!"/ /Simon Róbert fordítása. Helikon, Budapest 1987./ – Úgy tűnik, hogy e széles körben ismert közmondás eredete változatlanul nyitott kérdés.

Magyar közmondások a szomszédos népek nyelvében.

Jónéhány régi magyar közmondás később bekerült egyik-másik szomszédos nép nyelvébe is. E jelenség jellemzője, hogy a közmondás ott jóval később jelenik meg, s az átvétel legtöbbször csak egy nyelvre korlátozódik. Néhány példa:

1./ **Csalánba nem üt a ménkü/mennykő/villám.** –Közismert a magyar nyelvterületen. Megtalálható pl.Lábadí Károly /"Csalángba nem üt a ménkü." LK-366/Vöő Gabriella /Csalánba nem üt/csap a mennykő/villám.VG-69/1/, Bura László /Csalánba nem üt a mennykő. – Csihányba nem csap a villám. BL-260/és más gyűjtésekben. **Horvát** megfelelőjét közli Kossa János: "Neće grom u koprive". KJ-96

2./ **Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen.** –Megtalálható már Baranyai Decsi János gyűjteményében:"Az Christus koporsóját sem őrzik heióban" formában.BD-3.6.10.4, sőt ennek egyik variációja is (... sem szokták heióban őrzeni. BD-2.6.8.6.) Szenci Molnár Albert szótárában már a ma ismert forma található:Christus koporsóját sem őrizték ingyen. SzM-2.32/1 /1611/.Megtalálható Bura László /BL-1113/, Csúry Bálint /CsB-1.534, 559/, Lábadí Károly /LK-1567/ és Vöő Gabriella /VG-135/31/ gyűjtésében is. – Stefan Hanigovský kötetében megtaláljuk **szlovák** megfelelőjét: "Zadarmo ani Kristov hrob nestrážili"/1938/ SHA-218

3./ **Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok.** – Az első előfordulását Baranyai Decsi János gyűjteményéből, 1598-ból ismerjük "Iob má egy veréb, hogy sem hólnap egy tuzok". BD-2.3.7.7. – 1713-ban, Kis Viczay Péter kötetében már pontosan a ma ismert szöveg található /KV-138/. –Közismert, megtalálható minden gyűjteményben. /BL-2264, LK-2904, VG-177/ 21 stb./ Szó szerinti **román** megfelelőjét megtaláljuk Hocopán Sándor méhkereki /magyarországi román/ gyűjtésében:"Mai bine astăzi o pasăre, dicít mine on tuzuc."HS-166/640

4./ **Megtalálja a zsák a foltját.** – Első előfordulásával Bornemissza Péter Tragaediájának 2. felvonásában találkozunk /1558/ “Meg loelte sak foltiat” formában. RMDE–1.801/351. – “Sák meg lelte fölttiát” – írja Baranyai Decsi János /1598/ BD–1.4.5.1., 1.8.6.5., 4.9.3.7., ugyanígy találjuk Szenczi Molnár Albert szótárában /1611/ SzM–2.242/1, Kis Viczay Péternél /1713/ már “Meg-találta a’ sák foltyát” olvasható. KV–40, 53, 61, 68, 95 stb. Jóformán minden gyűjtésben megtaláljuk, Penavin Olga kórógyi szótárában /PO–3.276/1/: “Minden zsák meglesi a maga foltját” éppúgy, mint pl. a bakonyalji gyűjtésben: “Megtalálta zsák a foltját” HE–125, vagy Konsza Samu háromszéki kötetében: “Minden zsák megkapja <azaz megtalálja> a maga foltját” KSa–496/1282, illetve a Drávaszögben: “Minden zsák megtalálja a foltját” LK–2971, vagy Sárváron: “Megtalálja a zsák a foltját”. TN–83 – **Román** megfelelőjét a balkáni gyűjteményben Ikonmov idézi: *Ši-a gasit sacul peticul.* NI–2469.

Irodalom

A dolgozat szövegében az irodalomra utaló betűcsoportot általában kötőjellel egy vagy több szám követi. A szám/számok magyarázata az itt következő felsorolásban az egyes tételek végén zárójelben található.

- AC **Actio Curiosa.** Gaude, avagy Csernél Istvánnak beszélgetése. In: Kardos Tibor /szerk./: Régi magyar drámai emlékek. 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1960. 354–396. old. /sor/
- AFr **Frayha, Anis:** Modern Lebanese proverbs. Collected at Ras al-Math, Lebanon. Collected, annotated and translated to English by Anis Frayha. American University of Beirut /Oriental Series No 25–26/1953. /Sorszám/
- AZ **Zátarecký, Adolf Peter:** Slovenské prislovie. porakadla úslovie. /1896/ /Szerk. Mária Kosová/ – Tatran, Bratislava 1975. (Oldal/sorszám)
- BB **Бобкова, В. – Багмут, Й. – Багмут А.:** Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період. – Державне видавництво художньої літератури, Київ 1963. /Oldal/
- BD **Ioannes Decius Baronius /Baranyai Decsi János/:** Adagiorvm graecolatinovngaricorvm Chiliades quinque. Excudebat Iacobus Klöß, Bartphae /Bártfa/ Anno 1598. /Chilias. centuria. decas. serial no./
- BDa **Biacsi Dávid** közlése. /Szabadka, 1994/
- BI **Békés István:** Napjaink szállóigéi. 2. kiadás. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1977. /Oldal/
- BL **Bura László:** Szatmári szólások és közmondások. /Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 35./ – ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke – MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1987. /Sorszám/
- BÖ–3 **Beke Ödön:** Mari szövegek – Tscheremissische Texte. – Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. (Oldal/sorszám)
- BS **Bálint Sándor:** Szegedi szótár. 1–2. kötet. – Akadémiai Kiadó 1957. (Kötet. oldal/hasáb)
- BSz **Baróti Szabó Dávid:** A' magyarság virági. – Weinmüller metütiivel, Komárom 1803. /Oldal/
- CsB **Csüry Bálint:** Szamosháti szótár. 1–2. kötet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1935–1936. (Kötet. oldal)
- DA **Dugonics András:** Magyar példabeszédek és jeles mondások. I–II. rész. – Grün Orbán, Szeged 1820. /A szöveg 1810-ből való./ (Kötet. oldal)
- DE **Eugenio, Damiana L.:** Philippine proverb lore. – Philippine Folklore Society, Quezon City 1975. /Sorszám/
- DL **Dobossy László:** Česko-Mad'arský slovník – Cseh-magyar szótár. 1–2. kötet. – CSAV – Akadémiai Kiadó, Praha-Budapest 1960. (Kötet. oldal/hasáb)

- DLa **Лакићевић, Драган:** Народне пословице. – Рад, Београд 1983. /Oldal/
- EB **Војс, Etbin:** Pregovori in reki na Slovenskem. – Državna Založba Slovenije, Ljubljana 1987. /3. izdaja/ /Oldal/
- EJ **Erdélyi János:** Magyar közmondások könyve. – Kozma Vazul, Pest 1851. /Sorszám/
- FC **Čelakovský, Frant. Lad.:** Múdrosloví národu slovanského ve příslovích. (1852) Nakladatelství Vyšehrad, Praha 1949. /Oldal/
- FP **Плесовский, Федор Васильевич:** Коми шусьӧгъяс да кывйӧзъяс. – Коми пословицы и поговорки. – Коми книжной издательство, Сыктывкар 1973 (Oldal/sorszám)
- GG **Gaal, Georg von:** Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen, deutsch, englisch, latein, italienisch, französisch und ungrisch. – F. Volke, Wien 1830. /Sorszám/
- HJ **Jensen, Herman:** A classified collection of Tamil proverbs. Methodist Episcopal Publishing House, Madras – Trubner and Co. London 1897. /Sorszám/
- HL **Hadrovics László:** Szavak és szólások./Nyelvtudományi Értekezések 88./ Akadémiai Kiadó, Budapest 1975.
- GM **Muntean, George:** Apa trece, pietrele rămîn. Proverbe românești. – Editura pentru literatura, /București/ 1966. /Sorszám/
- HS **Носопán Sándor:** Méhkeréki szólások és közmondások. – Proverbe și zicători din Michereki. – Békés Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya – Magyarországi Románok Szövetsége, Gyula 1974. (Oldal/sorszám)
- HSt **Stein, Heidi:** Eine türkische Sprichwörtersammlung des 17. Jahrhunderts /Hieronymus Megiser: Institutionum linguae turcicae libri IV/ Leipzig 1612./ – Acta Orientalia Acad. Sci. Hungaricae, Vol. 38. No. 1–2, p. 55–104. /1984/ (Oldal/sorszám)
- IV **Βενιτελος, Ι.:** παροιμια του ελληνικου λαου. – Εκδοσις, Αθηναί 1965. (1867) (Oldal/sorszám)
- JK **Krzyżanowski, Julian:** Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłówiowych polskich. Tom I–IV. – Państwowy instytut wydawniczy, Warszawa 1969–1978. (Kötet.oldalszám/sorszám)
- KJ **Kossa János:** Testvérszólások. – In: Kossa János: Magyarul, magyarul. – Fórum Könyvkiadó Újvidék/1968. /Oldal/
- KK **Keletkutatás (Budapest) 1988. ősz.** (Oldal.fejezet/sorszám)
- KKI **Kovács Kálmán /főszerk./:** Srpskohrvatsko-mađarski rečnik – Szerbhorvátmagyar szótár. I–III. – Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika – Tartományi Tankönyvkiadó Intézet. – Novi Sad – Újvidék 1968, 1971, 1975. (Biacsi Dávid Kózlése – Szabadka 1994 –)
- KP **Kovács Pál** Magyar példa és közmondási. – Streibig József, Győr 1794. /Oldal/
- KS **Krikmann, Arvo – Sarv, Ingrid:** Eesti vanasõnad. Tom 1–3. – Kirjastus Eesti Raamat, Tallinn 1980, 1983, 1985. /Sorszám/
- KSa **Konsza Samu:** Háromszéki népköltészet. – Irodalmi Könyvkiadó, Marosvásárhely 1957, (Oldal/sorszám)
- KV **Kis Viczay, Petrus:** Selectiora adagia latino-hungarica. – Typis Civitatis, Bartphae /Bártfa/ 1713. /Oldal/
- KW **Wander, Karl Friedrich Wilhelm:** Deutsches Sprichwörter-Lexicon. F.A. Brockhaus, Leipzig 1867–1888. (kötet.hasáb/sorszám)
- IK **Lábadi Károly:** Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék 1986. /Sorszám/
- LS **Levacsić-Surányi:** Szerbhorvát–magyar szótár. Terra, Budapest 1967. (Oldal/hasáb)

- MeP **Melicherčik, Andrej – Pauliny, Eugen:** Slovenské l'udové príslovia. – Slovenské Vydavat'elstvo krásnej literatúry, Bratislava 1953. /Oldal/
- MF **Mukics Ferenc:** Magyar–szlovén frazeológiai szótár–Madžarsko-slovenski frazeološki slovar. – Magyarországi Szlovének Szövetsége–Zveza Slovencev na Madžarskem, Szombathely 1993. (Oldal/hasáb)
- MK **Kuusi, Matti:** Proverbia Septentrionalia. 900 Balto-Finnic proverb types with Russian, Baltic, German and Scandinavian parallels. /FF Communications No. 236./ – Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1995 /Sorszám/
- MG **Грынблат, Михаил Яковлевич:** Прыказкі і прымаўткі у дзвюх кнігах. 1–2. Выдавецтва Навука і Тэхніка, Мінск 1976(Kötet.oldal/sorszám)
- MGY **Mészáros Gyula:** Csuvas népköltési gyűjtemény.I–II. – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1912.(Kötet.oldal/sorszám)
- MP **Мишанич, С.В. – Пазяк, М.М.:** Українські прислів'я та приказки. – Вид. Худ. Літ. Дніпро, Київ 1984. /Oldal/
- MY **Metin Yurtbaşı:** A dictionary of Turkish proverbs. – Turkish Daily, Ankara 1993. (Oldal/hasáb)
- NI **Икономов, Николай Ил.:** Балканска народна мъдрост. Успоредици на български, сръбски, турски, румънски, гръцки и албански пословици и поговорки. Изд. на българската академия на науките,София 1968. /Sorszám/
- NR **Романов, Никита Романович:** Виттисен сĕмахĕсем каларăшсем сутмалли юмахсем. – Чаваш АССР Государство Издательство,Шупашикар 1960. /Oldal/
- ON–1. **O.Nagy Gábor:** Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete. Harmadik, bővített kiadás. –Gondolat Kiadó, Budapest 1979. /Oldalszám/
- ON–2. **O.Nagy Gábor:** Magyar szólások és közmondások.– Gondolat, Budapest 1966. (Oldalszám/sorszám)
- ODEP **Wilson, F.P. /szerk./:** The Oxford dictionary of English proverbs. Third edition. – Oxford University Press, Oxford 1970. (Oldal/hasáb)
- OS **/Schlechta–Wssehrd/:** Osmanische Sprichwörter – Proverbes Ottomanes. KuK Akademie der Wissenschaften, Wien 1865.(Oldal/sorszám)
- PG–1 **Paczolay Gyula:** Schlandt Henrik brassói közmondáslexikonjainak helye a magyar szóláskutatás történetében. Ethnographia 90.évf. 3.szám.305–406.old. /1979/
- PG–2 **Paczolay Gyula:** Lengyel és magyar közmondások összehasonlítása. **In:** Banczerowski Janusz /szerk./: A lengyel nyelvoktatás Magyarországon 3. /Az 1982. márc.24–25. között tartott tudományos konferencia anyaga./ –Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ, Budapest 1982. 61–113.old
- PG–3 **Paczolay Gyula:** Magyar–észt–német–angol–finn–latin közmondások és szólások csere-misz és zürjén függelékkal. – VEAB, Veszprém 1987. /Sorszám/
- PG–4 **Paczolay Gyula:** Some common proverbs in Komi, Estonian and Hungarian and their European relationships. – **In:** Domokos Péter /szerk./: CIFU 6. Studia Hungarica. Syktyvkar 1985. –ELTE, Budapest 1985. 223–230.old.
- PG–5 **Paczolay Gyula:** European Proverbs – Európai közmondások. – Veszprémi Nyomda, Veszprém /1984/ /Sajtó alatt/
- PG–6 **Paczolay Gyula:** Some external relationships of proverbs in some of the Finno-Ugric languages. – **In:** Jakab L. – Keresztes L. – Kiss A. – Maticsák S. /szerk./: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum /Debrecen 27. VIII. –2.IX.1990/ Sessiones Sectionum Dissertationes, Linguistica. –Debrecen 1990. – 120-125.old.

- PO **Penavin Olga:** Szlavóniai /kórógyi/ szótár. 1–3. kötet. – Fórum Könyvkiadó, Újvidék 1965–1978. (Kötet. oldal/hasáb)
- PS **Славейков, Петко Р.:** Български притчи или пословици и характерни думи. /1889–1897/ – 3. kiadás, Български писател, София 1972. /Oldal/
- RMDE **Kardos Tibor /szerk. /:** Régi magyar drámai emlékek. I–II. – Akadémiai Kiadó, Budapest 1960. (Kötet. oldal/sor)
- SG **Schwartzter Géza:** Török közmondások. Fordította és részben magyar közmondásokkal egybevetette Schwartzter Géza. – Fonda és Frohna, Budapest 1876. /Oldal/
- SH **Haïm, S.:** Persian-English proverbs, together with idioms, phrases etc. B and D. Beroukhim Booksellers, Tehran 1956. (Oldal/sorszám)
- SHa **Hanigovský Štefan:** Slovenské príslovia. – Nakladom vlastným, Košice 1938. /Oldal/
- ŠP **Prek, Stanko:** Ljudska modrost. Pregovori, domislice in reki. /Čtrta izdaja./ – Izdalo in založilo ČZP Kmečki glas, Ljubljana 1986. /Oldal/
- SSh **Шамбаев, Сыргабек:** Киргизско-русские пословицы, поговорки и изречения. — Изд: Мектеп, Фрунзе 1979. /Oldal/
- SV **Stelczer Árpád – Vendégh Imre:** Szlovák–magyar kéziszótár – Slovensko–mad’arský slovník. – Akadémiai Kiadó, Budapest 1973. (Oldal/hasáb)
- SZs **Simonyi Zsigmond:** Elévült hibák és látszólagos hibák. Magyar Nyelvőr 28. kötet 196–200, 292–299. old./1899/
- SzI **Szent-Páli Stephanus:** Adagia in M. Transylvaniae Principatu inter Hungaros vigentia eaque Hungarico-Latina. – In: Szent-Páli Stephanus: Grammatica Hungarica naturali methodo latio sermone concinnata, et in usum linguam Hungaricam discentium ... tradita. – Typis Martini Hochmeister, Cibinii /Nagyszében/ 1795. 283–302. old. /Sorszám/
- SzL **Szimonidesz Lajos:** Aki téged kövel dob, dobd vissza kenyérrrel. – Magyar Nyelvőr 63. évf. 57–58. old. /1934/
- SzM–2 **Szenczi Molnár Albert:** Dictionarium Ungarico-Latinum. – In: Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum, sumâ diligentia collectum, adauctum ... Item Dictiones Ungaricae, summo studio collectae et Latine conversae ... plurimus vocibus formulisque loquendi Latine redditis auctae et usitatoribus proverbiiis Ungaricis, cum Latinis adagiis aequipollentibus locupletatae ... Typis Thoma Villeriani, Hanoviae /Hanau/ 1611. (Oldal/hasáb)
- SzM–3 **Szenczi Molnár Albert:** Dictionarium Ungarico-Latinum. – In: Lexicon Latino-Graeco-Ungaricum, jam tertia cura recognitum... Item Dictionarium Ungarico-Latinum infinitis vocibus loquendique formulis ac proverbiiis Ungarico-Latinis locupletatum... – Typis Viduae Joh. Georgii Geyderi, Heidelbergae 1621. (Oldal/hasáb)
- SzTA **Szabó T. Attila:** Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. 1–5. kötet. – Kriterion, Bukarest – Akadémiai Kiadó, Budapest 1975–1993. (Kötet. oldal/hasáb)
- TK **Trencsényi Károly:** A német nyelvből meghonosult szólásmódok. – Magyar Nyelvőr 28. kötet, 9–15., 64–68., 106–110. old. /1899/
- TN **Tarrné Naszádos Katalin:** Sárvári szólások és közmondások. – ELTE – MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1982. /Oldal/
- TT **Takashima Taiji:** Kotowaza no izumi. – Fountain of Japanese proverbs. Brunnen japanischer Sprichwörter – Fontaine de proverbes japonais. – Hokuseido Shoten, Tokyo-to 1981. /Sorszám/
- UMTSz **B. Lőrinczy Éva /főszerk. /:** Új Magyar Tájszótár 1–3. kötet. – Akadémiai Kiadó, Budapest 1979, 1988, 1992. (Kötet. oldal/hasáb)

- VD **Даль, В.И.:** Пословицы русского народа. Сборник /1862/ –Государственное издательство художественной литературы, Москва 1957. /Oldal/
- VD–1–4 **Даль, В.:** Толковый словарь живаго великорускаго языка.– М.О.Wolf, С.Петербург–Москва 1881. (Reprint: Moszkva 1981)(Kötet.oldal/hasáb)
- VG **Vöő Gabriella:** Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból. Kriterion Könyvkiadó, București 1989 (Oldal/sorszám)
- VI **Vöő István:** Dicționar de proverbe român-maghiar. –Editura Științifică Enciclopedică, București 1978./Sorszám/
- VK **Карашиц, Вук:** Српске народне пословице. /Беч, 1849/ – **In:** Сабрана дела Вука Карашица. Книга девета. – Просвета, Београд 1969. /Sorszám/
- VZh **Жуков, В.П.:** Словарь русских пословиц и поговорок. –Советская энциклопедия, Москва 1966 /Oldal/
- VÁ **Vámbéri Ármin:** Török példabeszédek. –Nyelvtudományi Közlemények 1.kötet 269–306.old. /1892/(Oldal/sorszám)
- YW **Wichmann, Yrjö:** Sprichwörter, Phrasen. – **In:** YrjöWichmann: Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó und des hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. /Lexica Societatis Fenno-Ugricae IV/ – Suomalais-Ugrilainen Seura,Helsinki 1936. 201–211.old. (Oldal/sorszám)
- (Előadás a Magyar Nyelvészek VI. Nemzetközi Kongresszusán, Egerben 1994. augusztus 23-án.)

FÜGGELÉK

Paczolay Gyula

Magyar közmondások – idegen nyelvű variánsok nélkül –

- A **bagoly** is bíró barlangjában. 1598 BD–5.3.1.1. (házában) 34.88
- Bagoly** mondja verébnek, hogy nagyfejű. 1890
- Amilyen az **adjonisten**, olyan a fogadjisten. 1820
- Aki nem tud **arabusul**, ne beszéljen arabusul. a 1841
- Mást beszél, mint **Bodóné**, mikor a bor árát kérik. 1820
- Aki **bírja**, marja. 1788
- Bolond** lyukból bolond szél fúj. 1890
- Kicsi a **bors**, de erős. 1598
- Egyszer volt **Budán** kutyavásár. 1803
- Csalánba** nem üt a ménkü. 1872
- Te sem vagy jobb a **Deákné** vásznánál. 1598 BD–3.4.4.3
- Az **ebek** harmincadjára jutott. 1598 BD–1.6.10.2
- Eszi**, nem eszi, nem kap mást. 1966
- Fából** vaskarika. 1851
- Nagy **fába** vágta a fejszékét. 1598 BD–1.1.5.3 3.8.7.10 (erős) 5.4.10.4
- Nem zörög a **haraszt**, ha nem fúj a szél. 1788
- Olcsó **húsnak** híg a leve. 1598 BD–2.8.10.6, 3.3.5.1 4.3.3.10(leves)
- Akinek nem **inge**, ne vegye magára. 1926
- Az **Isten** /Krisztus urunk/ is kitért a részeg ember elől.1611

Ha rövid a **kardod**, toldd meg egy lépéssel. 1850
 Baj van **Köpecen**. 1865
 Kinek Krisztus a barátja, könnyen üdvözü. 1788
 Kaparj **kurta**, neked is lesz. 1713
 Hátra van még a fekete **leves**. 1668
 Többe kerül a **leves**, mint a hús. 1957
 Közös **lónak** túros a háta. 1598 BD-4.7.3.7
 Sok **lúd** disznót gyöz. 1598
 Olyan messze van tőle, mint **Makó** Jeruzsálemtől. BD-1.1.4.8, 3.4.33 1598
 Úgy él, mint **Marci** Hevesen. 1851
 Több is veszett **Mohácsnál**. 1856
 Amilyen a **mosdó**, olyan a törölköző. 1598 BD-3.3.4.2
 Nem enged a **negyvennyolcból**. 1890
 Nemakarásnak **nyögés** a vége. 1598 BD-2.5.1.5.
 Egy fenékkal/seggel két **nyerget**/lovat nem lehet megülni. 1598 BD-3.3.5.2
 Könnyű tizenkét **ökör** után eltolni a szekeret. 1598 BD-2.7.1.5
 Szomjas **ökörnek** zavaros víz is jó. 1598 BD-3.6.3.4
 Otthagyta, mint Szent **Pál** az oláhokat. 18.sz.d.
 Nem minden **papsajt**. 1598 BD-5.3.2.1
 Megállja a **sarat**. 1554
 Felszedi a **sátorfáját**. 1750
 Nesze **semmi**, fogd meg jól. 1598
 Ne szólj **szám**, nem fáj fejem. 1795
 Adj a tótnak **szállást**, kiver a házból. 1678
 Sokat akar a **szarka**, de nem bírja a farka. 1795
 Eltalálta a **szarva** közt a tőgyét. 1598 BD-3.5.7.2
 Kifelé áll a **szekere** rúdja. 1795
 Egy a **szoba** a kemencével. 1598 BD-1.1.1.1., 3.9.1.1
 Akármilyen kedves **vendég**, három napig untilg elég. 1937
 Jobb ma egy **veréb**, mint holnap egy túzok. 1598 BD-2.3.7.7., 2.9.1.6., 5.1.2.5
 Megtalálta a **zsák** a foltját. 1558 BD-1.4.5.1., 1.8.6.5
 Ez **van**, ezt kell szeretni. 1965

Пацолої Дюла

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА СПОРІДНЕНІСТЬ УГОРСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ І ПРИКАЗОК

Резюме

Дослідженням спорідненості угорських прислів'їв у різних мовах займалось небагато науковців. Метою нашого вивчення є стислий огляд принципівних засад порівняння прислів'їв та приказок, коротко окреслюється питання регіонів та кордонів регіонів, наводимо 11 угорських прислів'їв та їх відповідників у східноєвропейських і східнослов'янських, точніше слов'янських мовах, а також 8 угорських прислів'їв та їх відповідників у східноєвропейсько-балкансько-турецьких мовах, які до цього часу нами були виявлені. Відповідника до прислів'я "хто до тебе кине камінь -- кинь до того хліб", походження якого є сумнівним, до цього часу віднайдено у 19 східноєвропейських, балканських і турецьких мовах. І нарешті, наводиться кілька таких угорських прислів'їв, котрі ввійшли до сусідніх мов.

САБАДОШ І.В.

(Ужгород)

ЛІСОСПЛАВНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ КАРПАТ У ЗВ'ЯЗКАХ З ІНШИМИ СЛОВ'ЯНСЬКИМИ І НЕСЛОВ'ЯНСЬКИМИ МОВАМИ

Протягом ряду віків у всіх народів, що населяють Карпати, до найважливіших видів транспортування різних продуктів, виробів, деревини належав лісосплав, зокрема його плотовий різновид. Очевидно, не буде перебільшенням твердження, що сплав лісу здійснювався всюди, де були для цього сприятливі географічно-гідрографічні та історико-економічні умови. Наявність величезних масивів лісу та придатних для його сплаву рік у Карпатах зумовила виникнення тут лісосплаву вже в давніші часи. У літературі наводяться факти про сплав дерева словацькими ріками Вагом і Гроном в XI ст. [1, с. 126], сплав лісу плотами приблизно в XIII–XIV ст. польськими річками, що протікають у Карпатах або починаються в них [2, с. 99]¹, та деякі ін. Що ж до Українських Карпат, то в джерелах середньовіччя зустрічаються згадки про сплав солі в Закарпатті “соляними човнами”, які, на думку О. Мицюка, були не чим іншим як плотами [3, т. I, с. 186].

Спочатку плоти використовувалися для перевезення різних продуктів, переважно солі, яка в давнину була дуже дорогою. Однак регулярний сплав плотів гірськими річками неможливий без водозбірних гребель. Тому в кінці XIII ст. на території Закарпаття будують першу таку греблю [3, т. II, с. 242]. У XVIII ст. у верхів'ях майже всіх річок Закарпаття були споруджені греблі для сплаву плотів як засобів транспортування не тільки солі та інших продуктів, виробів, але й лісу, попит на який у ті часи був великий [3, т. I, с. 192; т. II, с. 243; 4, с. 35–36]².

Лісосплав протягом тривалого часу відігравав у житті українського карпатського населення важливу роль. Будучи одним з найголовніших видів транспорту, він мав велике значення в торговельних зносинах населення регіону. Водні магістралі, що починаються на південних і північних схилах Українських Карпат, перетинали ряд сусідніх країн – Польщу, Словаччину, Угорщину, Молдавію, Румунію та ін. Наприклад, у XIX ст. більша частина лісу, заготовлюваного в басейнах карпатських приток Дністра, сплавлалася плотами до чорноморських портів та Молдавії. Чимало українського лісу переправлялося також Прутом з його притокою Черемошем до Молдавії, Серетом і Сучавою – до Румунії [2, с. 115, 123–124], Тисою з усього Закарпаття – до Угорщини, Сербії [6, с. 113] тощо.

Отже, українські плотогони мали можливість спілкуватися на Дунаї із словаками, які Вагом і Гроном, а далі Дунаєм теж сплавливали плоти до Угорщини, Сербії і північно-

¹Р. Єржабек дещо скептично ставиться до цих даних, стверджуючи, що перші документальні відомості про лісосплав Вагом зустрічаються лише з кінця XVI ст., однак з цих фактів видно, що сплав лісу в цей час здійснювався у великих масштабах [2, с. 77].

²Так, у словацьких землях дерево досягло значної вартості вже в XVI ст. [1, с. 140; 5, с. 164], а в 2-й пол. XVII ст. ціни на ліс у порівнянні з початком цього століття зросли в 5–6 разів [2, с. 80].

західної Болгарії [2, с. 140], а також з плотогонами румунськими. Рікою Дравою до Дунаю і далі транспортували ліс словенці та хорвати (пор. художнє змалювання плотарства на Драві А. Інголичем [7]). Українські карпатські плотогони і лісоруби досить тісно контактували з такими ж робітниками інших народів регіону як у пограничних смугах, так і внаслідок міграційних процесів, зокрема нам відомі свідчення про подібні стосунки українців з румунами в лісистих районах східної Галичини, Буковини [2, с. 137] і Марамороша [8, с. 51]. За межами своєї території працювали українські карпатські лісоруби і плотарі – в Семиградді, Румунії, Боснії та ін. [6, с. 113]. По всіх Карпатах, у тому числі й Українських, трудилася досить велика армія німецьких та італійських спеціалістів з лісорозробок [3, т. 2, с. 249–250; 4, с. 35–36 та ін.]. Все це зумовило появу чималої кількості іншомовних запозичень у лісосплавній лексиці українських говорів Карпат. Цьому сприяла також багатовікова відірваність західноукраїнських земель від інших українських земель.

У зв'язку з розвитком залізничного і шосейного транспорту і вирубкою значної частини лісових масивів карпатський лісосплав у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. переживає період занепаду, а до середини нашого віку майже на всій території Українських Карпат припиняє своє функціонування, найдовше проіснувавши (до початку 70-х років) у басейні Черемошу.

Ця стаття виконана на базі фактичного матеріалу, записаного нами в 1970–1971 роках у 84 населених пунктах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і взятого із друкованих джерел різних слов'янських і неслов'янських мов.

У зв'язку з тим, що лісосплавна лексика в українських карпатських говорах появилася порівняно пізно (в історичні часи), в її складі майже немає специфічно лісосплавних назв, що відомі з тим же значенням в усіх слов'янських мовах. Є кілька номенів праслов'янського походження, які активно функціонували в лісосплавній справі і одночасно як загальноживані: *пилá*, *сокіра*, *топір*, *с'аг* “сажень метрових полін”, *кóрода* “велика купа полін” та деякі ін.

Однак завдяки подібності географічно-гідрографічних (характер лісосплавних річок) і виробничих (схожість технології виготовлення плотів і сплаву лісу) умов, а також використанню однакових принципів та способів номінації в досліджуваних нами карпатських говорах сформувався помітна кількість специфічно лісосплавних назв, що зближуються з відповідними назвами інших слов'янських мов. Вивчення цих термінів дозволяє виділити такі групи лексичних паралелей:

1) українсько-білорусько-російсько-польсько-словацько-чесько-лужицько-сербськохорватсько-словенські: укр. *гат* “гребля для лісосплаву” (у більш. карпат. гов.), біл. *гаць* “гать, гребля”, рос. *гать* id., пол. *gac* “гать”, слц., чes. *hat* id., в.-луж. *hat* “став”, н.-луж. *gat* id., сербохорв. *gam* “гать, гребля”, словен. *gát* id. <праслов. *gaty, яке первісно означало, мабуть, “перехід через мокрі місця, зроблений з гілля, хворосту і т.п.”> [9, с. 482; 10, т. I, с. 397] та деякі ін.;

2) українсько-російсько-польсько-словацько-чесько-верхньолужицько-словенсько-македонські: укр. *сплав* “пліт сплавного лісу” (бойків., гуцул. надчеремоські, буков. гов.), рос. псков. *сплав* “нута, наплав, застава поперек речки для удержання сплавленого, розсыпью, леса” [11, т. I, с. 291], пол. *splaw* “пліт” [13, с. 208], слц. *splav* “гребля на річці” [12, т. IV, с. 165], чes. валаське *splav* “під греблею вистелене колодами дно річки у вигляді плоту” [2, с. 39], в.-луж. *splaw* “пліт” [14, с. 432], сербохорв. *сплав* id. [15, с. 560], словен. *splav* id. [7, с. 58], мак. *сплав* id. [16, с. 477] та деякі ін.;

3) українсько-білорусько-російсько-польсько-словацько-чесько-сербськохорватсько-словенські: укр. *сплавл'ати, плáвити* “сплавляти ліс” (більш. карпат. гов.), біл. *сплаўляць* id. [17, т. 5, с. 265–266], рос. *сплавлять, плáвуть* id. [11, т. 4, с. 291], пол. *splawiać*, id. [18, т. II, с. 69], слц. *splavovat'* id. [12, т. 4, с. 165], чес. *splavňovati, splavniti* id. [19, с. 1436], сербохорв. *сплавáрити* [15, с. 560], словен. *plaviti* id. [10, т. 3, с. 271–272] та деякі ін.;

4) українсько-білорусько-російсько-словацько-чесько-словенські: укр. *вєслó* “кермо плоту” (окремі закарп. гов.), укр. поліс. *віслó* id. [20, с. 40], біл. *вяслó* id. [21, с. 213], рос. *рулевбе вєслó* id. [22, с. 30], слц. *veslo* id. [23, с. 298], чес. *veslo* id. [24, с. 113], словен. *veslo* id. [7, с. 234] та деякі ін.;

5) українсько-білорусько-польсько-словацько-болгарські: укр. *плавáч* “плотогон” (гуцул. гов. [25, т. 3, с. 190]), “робітник, який сплавляв ліс розсіпом” (бойків., закарп., деякі: гуцул. і буков. гов.), біл. *плавáк* “плотогон” [21, с. 148], пол. *splawiacz* id. [18, т. II/2, с. 68], слц. *splavovač* id. [26, т. 4, с. 647], болг. *сплавач* id. [27, т. 2, с. 531]; нор. ще словен. *plavač* “пловець” [28, с. 304] та деякі ін.;

6) українсько-польсько-болгарсько-сербськохорватсько-словенські: укр. *спускáти* “сплавляти метрові поліна дерев'яним жолобом, наповненим водою” (бойків. гов.), пол. *spuszczać* “сплавляти ліс” [13, с. 240], болг. *спускам по вода* id. [29, с. 980], сербохорв. *спушитати сплавом* id. [30, с. 590], словен. *spuščati* id. [7, с. 276] та деякі ін.;

7) українсько-білорусько-польсько-словацько-чесько-словенські: укр. *передáр'*, *передáти* “передній плотогон” (окремі закарпат. гов. бас. Тиси), *передáч* id. (окремі бойків. гов.), *передовік* id. (окремі гуцул. надчеремоські гов.), біл. *пірадавóй, пірэдни, пярэдни* id. [21, с. 149], пол. *przednik* id. [31, с. 7], слц. *prednik* [2, с. 61], чес. валаське, морав. *předak* id. [2, с. 87], словен. *prednjak* id. [7, с. 41] та ін.;

8) українсько-білорусько-російсько-словацько-чеські: укр. *плот'* “пліт сплавного лісу” (бойків., гуцул. надчеремоські, окремі буков. і закарпат. гов.), *пл'ім'* id. (поодинокі галицькі гов.), укр. поліс., наддніпр. (біля Дніпропетровська) *плит* id. [20, с. 42; 32, с. 34], біл. *плыт* id. [17, т. 4, с. 278], рос. *плот* id. пол. *plyt, plet, pelc* id. [13, с. 208], слц. *plt'* id. [26, т. 4, с. 255], чес. валаське *put'* id. [2, с. 137] (*u < l* [33, с. 378]), праслов. **plъty* “те, що пливе”, етимологічно пов'язане з праслов. **pluti < *plouti < *pleuti* “пливти, текти” на відміну від укр. *плит* “огорожа” та його паралелей в усіх слов'янських мовах, яке пов'язується з *плести* [10, т. 3, с. 285; 34, с. 421; 33, с. 378];

9) українсько-білорусько-російсько-польсько-словацькі: укр. *гоніти, гнáти* “сплавляти плоти” (бойків., гуцул., буков., поодинокі закарп. гов.), біл. *гнаць* id. [35, с. 151], рос. *гнать* id. [11, т. 1, с. 374], пол. *gnać* id. [13, с. 165], слц. *hnat'* id. [36, с. 195] та ін.;

10) українсько-білорусько-польсько-словацько-чеські: укр. *опáчина, опáйчина* “кермо плоту” (більш. закарп., ряд. гуцул. та деякі буков. гов.), біл. *апачына* id. [35, с. 151], пол. *opaczyna* id. [13, с. 199], слц., чес. і ст. чес. *оpачина* “задне кермо плоту” [33, с. 339]; укр. *плóтник* “плотогон” (окремі закарпат. гов. бас. Теремлі), біл. *плы́тник* id. [17, т. 4, с. 278], слц., чес. *pltnik* id. [19, с. 1175; 26, т. 3, с. 256], пол. *plytnik, pletownik* id. [13, с. 208; 34, с. 421] та ін.;

11) українсько-білорусько-російсько-польсько-чеські: укр. *застáва* “гребля для лісосплаву” (Галич Івано-Франків. обл.), біл. *застáва* “гребля” [17, т. 2, с. 388], рос. *водяная застáва* “наплав, нута, бон, стык пловучих бревен, для непроуска” [11, т. 1, с. 639], пол. *zastawa* “загата на річці у вигляді грабель для затримування сплавленого розсіпом лісу” [37, с. 620–621], чес. валаське *zástava* “штучне водоймище на річці,

утворене греблею” [2, с. 39]; пор. ще в.-луж. *zastawa* “дошка, якою зачиняють отвір у греблі” [14, с. 590] та деякі ін.;

12) українсько-білорусько-російсько-польські: укр. *комѐл* “товстіший кінець колоди” (бойків. гов.), укр. літ. *комѐль* ід., біл. *камѐль* ід. [17, т. 2, с. 600], рос. *кѐмель* ід., пол. *komel* ід. [37, с. 188] та ін.;

13) українсько-білорусько-польсько-чеські: укр. *став* “гребля для лісосплаву” (більш. закарп., деякі бойк., гуцул. гов.), біл. *стаў* “загата, гребля” [17, т. 5, с. 316], пол. *staw* “штучне водоймище в річці, утворене греблею” [18, т. II/2, с. 190] (на думку О. Брюкнера, пол. *staw* первинно означало “перегорода, гребля, загата” [34, с. 514]), чес. валаське *stav* “гребля для лісосплаву” [2, с. 39] та деякі ін.;

14) українсько-польсько-чеські: укр. *столѐц* (*столѐц*) “підставка у вигляді літери “П”, на якій укріплюється кермо плоту” (більш. укр. карпат. гов.), пол. *stolec* ід. [37, с. 532], *stolek* ід. [13, с. 242], чес. *stolice*, *stojan* ід. [38, с. 22]; укр. стѐрож^{III} “робітник, що пильнує за сплавом лісу річкою або дерев’яним жолобом” (ряд закарп., деякі гуцул. і буков. надчеремоські гов.), пол. *straż*, *strażnik* ід. [39, с. 48–49], чес. морав. *straž* ід. [40, с. 47] та ін.;

15) українсько-словацько-чеські: укр. *плотар* “плотар” (закарп. гов. бас. Терєблї та деякі ін. зах. укр. гов.), слц. *pltiar* ід. [26, т. 3, с. 256], чес. *plťar* ід. [19, с. 1175], валаське *put’ar* ід. [2, с. 82] та деякі ін.;

16) українсько-білорусько-російські: укр. *гон’інка*, *гѐн’ін’а* (*гѐн’ін’е*) “сплав метрових полїн дерев’яним жолобом” (поодинокі бойків., закарп., буков. гов.), біл. *згѐнка* “сплав лісу” [17, т. 2, с. 453], рос. *зѐнка* ід. [11, т. 1, с. 374–375]; укр. *утолѐнка* “колода з розбитого плоту, яка знаходиться у воді” (закарп. гов. бас. Терєблї), біл. *таплѝк* ід. [35, с. 154], рос. *толѝк* ід. [22, с. 20], пор. ще словен. *vtopljenik* “дуже перевантажений плїт сплавного лісу” [7, с. 21] та ін.;

17) українсько-білоруські: укр. *плїсник* “плотогон” (бойків. гов. бас. Стрия), біл. *плысѝк* ід. [21, с. 148]; укр. *плѐтчик* “плотар” (закарп. гов. бас. Терєблї), біл. *сплѐтчык* “плотар, що з’єднує плотові секції у великий плїт” [21, с. 150]; пор. рос. *сплѐтчик* “кто плотит что-либо” [11, т. 4, с. 292]; укр. *збїванник*, *збїваник*, *збївчик* “плотар, який тільки виготовляє плоти, але не сплаває їх” (гуцул. надчеремоські гов.), біл. *збїваны* ід. [21, с. 150] та ін.;

18) українсько-польські: *сплавнік*. “плотар” (деякі бойків. гов.), пол. *splawnik* ід. [18, т. II/2, с. 69]; пор. ще сербохорв. *сплѝвѝр* ід. [15, с. 560], словен. *splavar* ід. [7, с. 6]; *відзѐмок* “товстіший кінець колоди” (гов. бас. Свічі), пол. *odziemek*, *odziomek* ід. [37, с. 188]; укр. *збївач* “плотар, який тільки виготовляє плоти, але не сплаває їх” (деякі гуцул. надчеремоські гов.), пол. *zbijacze* ід. [41, с. 113]; *лапѝти* “ловити плоти на пристані і прив’язувати їх до берега” (окремі бойків. гуцул. гов.), пол. *lapać* ід. [42, с. 341]; укр. решітка “споруда на річці для затримування сплавленого річкою лісу розсипом” (гуцул. надпрутські гов.; Жденієво Закарпат. обл.), пол. *rezutka* ід. [39, с. 44]; укр. *скрут* “пасмо скручених з лози віток для зв’язування колод у плоти” (гов. бас. Сучави), *рѐскрут* ід. (більш. гуцул. надчеремоськ. гов.), пол. *skręt*, *skrętka* ід. [42, с. 369] та ін.;

19) українсько-словацькі: укр. *вал’ѝти* (*вал’ѝти*) “котити колоду” (ряд закарп. і гуцул. гов. бас. Тиси), слц. *valit’* ід. [36, с. 187]; двуйка “плїт, що складається з двох секцій” (деякі бойків. гов.), слц. *dvojka* ід. [2, с. 85]; пор. словен. *dvojni splav* ід. [7, с. 89]; укр. *митровіц’а* “одне з метрових полїн, сплавлених розсипом” (Ганичі Закарп. обл.), слц. *metrovisa* ід. [12, т. 12, с. 140]; укр. *напѐрник* “лопоть керма плоту” (Ставне Закарп. обл.), слц. *nápernik* ід. [36, с. 189], *náperok* ід. [43, с. 325] та ін.;

20) українсько-чеські: *iglíc'a* “поперечна колода, з якою з'єднуються поздовжні колоди в секції плоту” (закарп. гов. бас. Теремлі), чес. валаське *jehlica* id. [2, с. 54]; укр. *перó* “лопоть керма плоту” (закарп. гов. бас. Ріки), чес. *péro* id. [38, с. 22]; укр. *плавéц'*, *плавíц'* “плотар” (деякі бойків. гов. бас. Стрия), чес. *plavec* id. [44, т. 3, с. 151]; пор. ще рос. *пловéц'* “мореплаватель” [11, т. 3, с. 118]; укр. *свóрін'* (*свóрен'*) “дерев'яна вісь, на якій обертається кермо плоту” (більш. карпат. гов.), чес. валаське *svořen'* id. [2, с. 57]; укр. *чолó* “передня частина односекційного плоту” (ряд закарп. гов. бас. Тиси), чес. *čelo* id. [45, с. 75] та ін.;

21) українсько-словенські: *кормáч* “плотогон” (буков. гов. бас. Серету), словен. *krmar* “стерничий, задній плотогон” [7, с. 12]; пор. ще сербохорв. *крма́р* “рульовий” [15, с. 220] та деякі ін.

З наведеного матеріалу стає цілком очевидно, що значна частина перелічених лексичних паралелей є вторинними назвами, які виникли внаслідок переосмислення старих слів чи спеціалізації їх значень (*гат'*, *став*, *застáва*, *опáчина*, *плот'*, *спускáти*, *гонíти*, *перó*, *столéц'*, *стóрож'*, *лапáти*, *чолó*, *іглíц'a*, *свóрін'* та ін.). Можливо, окремі з паралелей у тій чи іншій слов'янській мові постали в результаті запозичення. Однак більшість з них у кожній слов'янській мові появилася як наслідок незалежних, паралельних номінаційних процесів, зумовлених подібністю технології лісосплаву, спільними тенденціями номінації.

Схожість українського карпатського лісосплаву із сплавом лісу в інших народів карпатського ареалу стала причиною утворення як назв спільнокореневих, так і різнокореневих, що виникли на основі подібності асоціацій; пор. укр. *вінчáти*, док. вид. *звінчáти* “з'єднувати між собою секції плоту” (окремі закарп. гов. бас. Тиси) з пол. *ożenić* “з'єднати паралельно два плоти в один великий” [37, с. 521]; з укр. *вéсти клáми* “на поворотах річки пересікати її фарватер, спрямовуючи пліт від однієї опуклої частини берега до іншої (з метою зменшення швидкості плоту)” (деякі гуц. гов. бас. Тиси) пор. чес. *jeti od špícu ke špícu* id. [38, с. 26]; з укр. *перетинáти* (Ільник Львів. обл.), *перес'ікáти* (Буштина Закарп. обл.) у тому ж значенні пор. чес. *překládat* id. [38, с. 26] та деякі ін.

Частка іншомовних запозичень у лісосплавній лексиці українських говорів Карпат порівняно значна. Пояснюється це тими причинами, про які сказано на початку цієї статті. Серед чужомовних нашарувань відзначаються полонізми, германізми, мадяризи, румунізми, меншою мірою – італізми, тюркізми, русизми, словакізми, богемізми.

Із слов'янських запозичень найбільше в досліджуваній лексиці полонізмів, зокрема: *жлóпи*, pl. t. (Ганичі Закарп. обл.), *жл'íни*, pl. t. (Микуличин Ів.-Франків. обл.) “дерев'яний жолоб, яким сплавливали метрові поліна”, пор. пол. *žlób* id. [39, с. 28]; *кóрба* “гвинтовий механізм, за допомогою якого відкривається отвір греблі і випускається вода для лісосплаву”, пор. пол. *korba* “кривошип; ручка, рукоятка, корба” <ст. нім. *kurba* “корба” <дав.-верх.-нім. *kurbe* id., яке, як і нар.-лат. *curba, зводиться до лат. *curvus* “кривий; зігнутий” [9, т. 3, с. 12]; *млот* “молот, яким розбивають валуни в річці для полегшення сплаву плотів” (деякі бойків., гуцул. надчеремоські, поодинокі закарп. гов.) <пол. *młot* “молот”; *поквітóван'a* “накладна на пліт сплавного лісу” (бойків. гов.), пор. пол. *pokwitowanie* “квитанція, розписка” [18, т. II/1, с. 247]; *свідep* “спеціальний плотарський свердел, використовуваний при виготовленні плотів” <пол. *świder* id. [42, с. 157]; *слуп* “стовп на березі річки, до якого прив'язували пліт сплавного лісу” (гуцул. надчеремоські гов.) <пол. *slup* “стовп”; *с'óдло* “підставка”, на якій кріпиться кермо плоту” (Галич Івано-Франків. обл.) <пол. *siodło* id. [42, с. 154], *siodelko* id. [41, с. 35]; *спружéц'*

“робітник, що доглядає за греблею для лісосплаву” (бойків. гов. бас. Свічі) <пол. *stróż* “сторож”; *máfl'a* “секція плоту сплавного лісу” (бойків. гов. бас. Свічі) <пол. *tafla, tafel* id. [37, с. 366] <нім. *Tafel* <лат. *tabula* (пор. [34, с. 563]); *флісник* “плотогон” (бойків. гов. бас. Стрия) <пол. *flišnik* id. [13, с. 161], пор. ще хорв. *flosarj* id. [7, с. 70], взагалі це германізм, пор. нім. *Flößer* “плотогон; паромщик”, утворене з *fließen* “текти, литися, струїтися” [34, с. 123] та ін.

Словакізми поширені в західній частині Закарпаття, до них належать: *клат* “товсте кругле поліно”, пор. слц. *klát* “колода”; *стром* “дерево” <слц. *strom* id. та деякі ін. У лісосплавній лексиці українських говорів Карпат, можливо, раніше було більше запозичень із словацької мови, які, як і більшість слів цієї тематичної групи, могли з часом утратитись, адже лісосплав на річках західної частини Закарпаття, яка межує із Словацьчиною, припинився ще на початку ХХ століття.

Незначна кількість богемізмів локалізується тільки в говірках східної частини Закарпаття, напр.: *вор* “пліт сплавного лісу” <чес. *vor* id.; *ворар'* “плотогон” <чес. *vorar'* id.; можливо, також *квитанец'* (*квітманец'*) “накладна на пліт”, пор. чес. *kvitance* “квитанція” та деякі ін. Ці назви як рідковживані потрапили до зазначених говірок в 20–30-і роки нашого століття під впливом чеської адміністрації.

Через посередництво західнослов'янських мов засвоєна, ймовірно, й частина інших номенів, зокрема: *бáнта* “одна з поперечних колод, якими з'єднують поздовжні колоди в плоті” (гов. бас. Ужа), пор. слц. діал. *bánt* “балка”, пол. діал. *bant* id. <нім. *Band* id. [33, с. 352]; *вúказ* “накладна на пліт” (Ільник Львів. обл.), пор. пол. *wykaz* “список, реєстр” [18, т. II/2, с. 353], чес. *wykaz* id. [19, с. 1685], слц. *wykaz* “звіт; звітність” [12, т. 5, с. 232]; *máбул'a* “секція плоту” (деякі бойків. гов. бас. Стрия), пор. чес. *tabula* id. [24, с. 144], слц. *tabul'a* “дошка (в різних значеннях)”, пол. *tabula, tabela* [34, с. 563]; *трам* “дуже товста й довга колода в плоті, нерідко обтесана з двох протилежних боків” (бойків. гов. бас. Стрия, ряд закарп. гов. бас. Тиси), пор. пол. *tram* “брус, балка; сволок, перекладаина” [18, т. II/2, с. 183], слц. *trám* id. [12, т. 4, с. 556], чес. *trám* “обтесана колода” [19, с. 1556] <нім. *Tramm* “дерев'яна балка” (пор. [34, с. 575]) та деякі ін.

Найбільше запозичень у лісосплавній лексиці українських говорів Карпат прийшло з німецької мови. Ці назви становлять майже половину з усіх чужомовних нашарувань. Наведемо найголовніші з них: *áвипрунт* “нижній кінець жолоба для сплаву метрових полін” (бойків. гов. бас. Свічі), пор. нім. *auspringen* “вискочити, відскочити”; *бесерувáти* “випускати з греблі третю порцію води для полегшення сплаву плотів” (с. Чорна Тиса Закарп. обл.), пор. нім. *bessern* “поліпшувати, поправляти”; *вáсеппузи* “дерев'яний жолоб, яким сплавають метрові поліна” (окремі бойків. гов.) з нім. *Wasser* “вода” і *Riese* “лісоспуск”; *габов!*, *габавх!* (зах. закарп. гов.), *абавх!* (бойків. гов. бас. Стрия), *бавф!* (ряд закарп. гов.) “сигнал “Зупиніться!””, який подавав вартовий для розбору затору з метрових полін у лісосплавному жолобі” з нім. форми наказового способу *hebe auf!* дієслова *aufheben* “припиняти, скасовувати (що-небудь або дію чого-небудь)”, пор. уживані з тим же значенням (лісосплавним) і того ж походження рум. діал. *habau, hãbãuf, abauf, bauf* та ін. id. [8, с. 151]; *грíф* (*триф*) “дерев'яний кіл з гострим металевим накопичником для підважування, піднімання, стягування колод” (у всіх обстежених гов.), пор. нім. *Grif* “ручка, рукоятка” [8, с. 150]; *кл'оц* “відрізок колоди завдовжки 4–12 м і завтовшки понад 30 см” (більш. обстеж. гов.) <нім. *Klotz* “колода, чурбак”, пор. ще пол. *kłoc* “товста колода” [37, с. 349], чес. *kloc* “пень” [19, с. 670], які теж германізми (пор. [34, с. 235]); *кл'уна* (гов. півн. схилів Карпат), *глуна*, *клуна*, *кл'уна* (гов. півд. схилів Карпат) “прилад у вигляді штангенциркуля для вимірювання товщини колод”, пор. нім.

Kluppe “гвинтонарізна головка”, діал. “щипці, кліщі”, австр. “затискувач (для білизни)” [47, т. I, с. 720]; *lámer* (ряд закарп. гов. бас. Тиси), *kláfter* (Міжгір’я Закарп. обл.) “прилад у вигляді циркуля, між кінцями ніжок якого віддаль 2 м (служив для вимірювання довжини колод)” <нім. (Klafter) *Lafter* “сажень” [33, с. 260; 34, с. 307]; *флудер* (*фл’удер*) “отвір у греблі для випуску води і пропуску плотів” (у ряді гов. півн. і півд. схилів Карпат) <нім. *Fluder* “лоток, жолоб, водовід”; *фóрвасер* “перша порція випущеної з греблі води для сплаву плотів” (гов. бас. Черемошу і Тиси) <нім. *vor* “пéред” і *Wasser* “вода”; *цуглán* “запасний дротяний трос на плоті” (закарп. гов. бас. Тереблi) <нім. *Zugleine* “шнур; линва, мотуз; посторонок; гуж”: *идúта* “одна з частин, на які розколюють кругле метрове поліно” (ряд зах. закарп. гов.) <нім. *Scheit* “поліно” та багато ін.

На другому місці в кількісному вияві серед іншомовних запозичень стоять мадяризи, але в порівнянні з германізмами їх значно менше. Відзначимо частину з них: *бóкор* “пліт сплавного лісу, що складається з двох і більше секцій”, пор. угор. діал. *bokor* “пара чого-небудь” [48, т. I, с. 328]; *гам* “невелика гідротехнічна споруда з колод, фашиння і каміння попри берега річки для відвернення води” <угор. *gát* “гребля; дамба; загата; бар’єр, перешкода”; *горóра* “інструмент у вигляді жердини з півтора метра, на яку під прямим кутом насаджений металічний гак (використовувався при сплаві річкою полін розсипом)”, пор. угор. *horog* “крюк, крючок; зачіпка, гак; скріпа”; *кормán’ou* “плотар” <угор. *kormanyos* “рульовий”; *мáгл’а* “штабель колод на березі річки, заготовлених для виготовлення плотів”, пор. угор. *maglya* “костер”; *фйúца* “сокира” <угор. *fejsze* “топір, колун”; *фйрус* “пила” < угор. *fűrész* id.; *фуртiв* “спеціальний плотарський свердел для просверлювання колод при виготовленні плоту”, пор. угор. *forgó* “коловорот” та ін. Переважна більшість мадяризмів уживається в закарпатських говірках, і тільки декотрі з них відомі також в окремих місцях північних схилів Українських Карпат, напр., назва *бóкор* у вигляді *бóкур* – у говірках бас. Свічі, Лімниці, Солотвинської Бистриці, *мáгл’а* – у говірках верхів’я р. Стрия тощо. У плані українсько-угорських міжмовних контактів можна відзначити українізи в угорській мові: угор. літ. *kaloda* “колода”, *kaliba* “курінь”, діал. *drugár* “дрючок, палиця, жердина” та ін.

У порівнянні з германізмами і мадяризмами значно менше румунізмів. Ось деякі з них: *балáнча* (*балáнджа*) “одне з паралельних колод, по яких котять інші колоди і на яких виготовляють пліт” <рум. діал. *balance* id. [8, с. 138]; *бёрна* (*бёрна*) “довга нетовста колода” <рум. *bárnă* “балка, колода”; *гарабловáти* (*гарамбiрувáти* і под.) “збирати в річці колоди з розбитих у результаті аварії плотів”, пор. рум. *a harbui* “розбивати, розколювати, ламати”; *кашúц’а* (*кьшúц’а*) “дамба з колод у зруб, наповнена камінням” <рум. діал. *cășiță* id. [8, с. 142]; *кормáниш* “плотогон” <рум. діал. *cornanăș* id. [8, с. 145]; *почóмн* (*почúмн*) “стовп на березі річки, до якого прив’язують пліт” <рум. діал. *rociumb* id. [8, с. 161] та ін. Румунізи локалізуються здебільшого в українських карпатських говірках, що межують з румунськими, лише деякі з них зустрічаються також у бойківських говірках з басейну р. Стрия (*балáнджа*, *кашúц’а* та деякі ін.). Однак в українсько-румунських зв’язках у лісосплавній лексиці більш інтенсивним був зворотний вплив, пор. українізи в румунських діалектах: *cârmă* “кермо плоту” (<укр. *кёрма* id.), *hotoancă* “гребля, загата” (<укр. *гамóванка* id.), *hozas* “задній плотогон” (<укр. *гузúн* id.), *huzir* “товстіший кінець колоди” (<укр. *гузир’* id.), *opacina* “кермо плоту” (<укр. *опáчина* id.), *perednic* “передній плотогон” (<укр. *передн’úк* id.), *plavașcă* “сплав лісу розсипом” (<укр. *плавáчка* id.), *zadar* “остання секція в плоті” та ін. [8].

З італійських запозичень відзначимо: *авíзо* (*авíза*, *говíз’iia*) “загальна назва для сигналів, якими користуються у лісосплаві”, пор. італ. *avviso* “повідомлення,

попередження”: *варді!* (*várda! várde!*) “сигнал “Стережись!” при сплаві поліні дерев’яним жолобом” <італ. венец. *varda!* “стережись!, обережно!” [8, с. 174]; *вол’м’тти, вол’тыв’тти* “котити колоду”, пор. італ. *voltare* “котити”; *кінат’ов!* “сигнал при сплаві поліні дерев’яним жолобом, означав “Затор ліквідовано, продовжуйте сплавлити”, пор. італ. *chinata* “схил, спад, спуск”; *мас’он* “площадка з купою сплавлених дерев’яним жолобом поліні”, пор. італ. *taso* “купа”) та деякі ін. Поширені більш-менш рівномірно по всій обстеженій території.

До тюркізмів належать: *арган* “причальний канат для ловлі плотів” (пор. тат., крим.-тат. *arkan* “товста мотузка, канат”), *кайл’ак* “пліт, що складається з великої кількості секцій, з’єднаних попарно й послідовно” (пор. тур., крим.-тат. *kaik*, тат. *kajuk* “човен, баржа”), *с’ал’а* “пліт сплавного лісу” (пор. тур. *sal id.*) та деякі ін. Назви *кайл’ак*, *с’ал’а* вживаються в окремих гуцульських потиських говірках, *арган* – у деяких гуцульських надчеремоських говірках. Імовірно, тюркізми потрапили до українських карпатських говорів через посередництво інших мов.

Наймолодшими іншомовними нашаруваннями у дослідженій лексиці є русизми, що появилися у післявоєнний період у тих місцях, де лісосплав ще мав місце в цей час (бас. Черемошу, верхів’я Тиси та бас. Теремлі). Ось кілька прикладів: *мол’овий сплав* “сплав лісу розсином” (<рос. *молёвой сплав id.*), *плот’іна* (*плот’іна*) “гребля для лісосплаву” (<рос. *плотина id.*), *спл’авичик* “плотогон” (<рос. *сплывчик id.*), *хв’атчик* “робітник, який ловив плоти на пристані” (пор. рос. *хватчик* “кто хватает что-либо” [11, т. 4, с. 545]) та деякі ін.

Таким чином, сформувавшись порівняно пізно, лексика лісосплаву українських говорів Карпат дає цікавий матеріал для вивчення зв’язків української мови з іншими слов’янськими і неслов’янськими мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kavuljak A. Dejiny lesnictva a drevárstva na Slovensku. – Bratislava, 1942. – 245 s.
2. Jčfábek R. Karpatské vorářství v 19. století. – Praha, 1961. – 179 s.
3. Мишук О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. – Ужгород; Прага, 1936–1938. – Т. I–II.
4. Zlatník A. Studie o státních lcsích na Podkarpatské Rusi. – Díl I // Sborník vyzkumných ústavů zemědělských ČSR. – Praha, 1934. – Sv. 126. – S. 3–102.
5. Kavuljak A. Historický vývin pol’nohospodarstva údolí Rajčiansku // Sborník Slovenského národného múzea. – 1942–1943. – Ročník 36–37. – S. 163–174.
6. Гнатюк В. Гуцулы // Подкарпатска Русь. – 1924. – № 4. – С. 113.
7. Ingolič A. Na splavih. – Maribor, 1964. – 271 s.
8. Arvinte V. Terminologia exploatarii și a plutaritului // Studii și cercetări științifice: Filologie. – Iași, 1957. – Anul VIII. – Fasc. I. – P. 6–185.
9. Етимологічний словник української мови. – К., 1982–1989. – Т. I–3.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1964–1973. – Т. I–IV.
11. Даль В. Словарь живого великорусского языка. – М., 1955. – Т. I–IV.
12. Slovník slovenského jazyka. Bratislava, 1959–1968. – D. I–VI.
13. Ślaski B. Słownik rybackożeglarski i szkutniczy // Slavia Occidentalis. – Poznań, 1930. – T. IX. – S. 142–291.
14. Zawan H. Słownik gornolubzycko-polski. – Warszawa, 1967. – 679 s.
15. Толстой И. И. Сербскохорватско-русский словарь. – М., 1970. – 735 с.
16. Толовски Д. и Иллич-Свилиц В. М. Македонско-русский словарь. – М., 1963. – 576 с.
17. Глумачальны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1977–1964. – Т. I–5.
18. Польсько-український словник. – К., 1958–1960. – Т. I–II.

19. Trávníček F. Slovník jazyka českého. – Praha, 1952. – 1801 s.
20. Миколаєнко Я. Плитницька термінологія с. Сваром'я на Київському Поліссі // Вісник Інституту української наукової мови. – К., 1930. – Вип. II. – С. 39–44.
21. Лобач С.Г. Назвы рабочих на лесосплаве // Народная лексика. – Минск, 1977. – С. 148–150.
22. Арнштейн Г.Э. Терминология лесосплава. – М.; Л., 1947. – 49 с.
23. Socháň P. Pltnictvo na Váhu // Průdy. – 1929. – № 5–6. – S. 289–302, 448–458, 501–510.
24. Šolc V. O voroplávbě a vorářích // Český lid. – Praha, 1954. – Díl 41. – S. 111–115.
25. Словарь української мови за ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. I–4.
26. Vel'ki rusko-slovenský slovník. – Bratislava, 1960–1970. – D. I–V.
27. Русско-български речник. – София, 1960. – Т. II.
28. Kotnik J. Slovensko-ruski slovar. – Ljubljana, 1950. – 736 s.
29. Чукалов С.К. Русско-болгарский словарь. – М., 1969. – 1139 с.
30. Иванович С., Петранович И. Русско-сербскохорватский словарь. – М., 1981. – 712 с.
31. Janik M. Flisacy // Lud. – Kraków, 1904. – Т. X. – S. 4–10.
32. Нікуліна Н.П. Лексика лісосплавного лощманського промислу на дніпровських порогах // Питання української діалектології і міжмовних (міждіалектних) контактів. – Дніпропетровськ, 1972. – С. 33–38.
33. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha, 1957. – 627 s.
34. Brücker A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1927. – 806 s.
35. Усціновіч А.К. Лексика пльтагонау Прынямоня // Народная лексика. – Минск, 1977. – С. 151–155.
36. Polonec A. O pltnictve na Slovensku // Sborník Slovenského národného múzea. – 1942–1943. – Ročník 36–37. – S. 176–207.
37. Kozłowski W. Słownik leśny, bartny, bursztyniarski i orylski // Sylwan. – Warszawa, 1845–1847. – Т. XXI. – S. 1–635.
38. Valchář J. O voroplávbě posazávké // Český lid. – Praha, 1898. – D. VII. – S. 19–26.
39. Szwarc A. Transport drzewna // Praktyczna encyklopedia gospodarstwa wiejskiego. – Warszawa, 1922. – № 25–26. – 104 s.
40. Jeřábek R. Plavení polcnového dříví v moravsko-slezských Beskydách // Radostná země. – 1962. – XI. – S. 44–49.
41. Chętnik A. Splaw na Narwi. – Warszawa, 1935. – 138 s.
42. Haczewski, Terminologia orylów // Sylwan. – Warszawa, 1835. – Т. XI/3–4. – S. 316–392.
43. Húska A.M. Slovenské pltnické zvykoslovie a folklór // Slovenský národopis. – Bratislava, 1955. – Ročník III. – №3. – S. 316–352.
44. Vel'ký rusko-český slovník. – Praha, 1952–1962. – D. I–V.
45. Scheuffer V. Voroplavba na Vltavě v období předbělohorském // Československá etnografie. – 1957. – № 1. – S. 18–42.
46. Ugrešević A. Eksploatacija šuma. – Zagreb, 1957. – 481 s.
47. Большой немецко-русский словарь. – М., 1969. – Т. I–II.
48. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. – Budapest, 1967–1976. – I–III k.

Szabados I. V.

A FAUSZTATÁS SZAKSZAVAI A KÁRPÁTALJAI UKRÁN NYELVJÁRÁSOKBAN A TÖBBI SZLÁV ÉS NEM SZLÁV NYELVEKKEL VALÓ KAPCSOLATOK TÜKRÉBEN

Rezümé

A cikk tekintélyes tényanyag alapján – amelyet a szerző a kárpát-ukrán nyelvjárásokban, valamint ukrán, más szláv és nem szláv nyelvű írott forrásokból merített – a fausztatás szakszavainak tipológiai elemzését tartalmazza. A szerző a lexikai párhuzamok 21 csoportját különíti el a kárpát-ukrán nyelvjárásokban és más szláv nyelvekben.

A vizsgált lexikai anyagban viszonylag sok kölcsönszó van a lengyelből, a szlovákból, a csehéből, az oroszból, a németből, a románból, az olaszból és a török nyelvekből.

SZATHMÁRY JÓZSEF

(Eperjes)

A TISZA HELYNEVEI FELSŐ-BODROGKÖZBEN

Felső-Bodrogtól három nagyobb folyó: a Tisza, Latorca, Bodrog és több ér szabdalja. A múlt század végén megkezdett folyószabályozási munkálatok következtében azonban eléggé megváltozott a táj, megcsappant a folyók, tavak vize, sok mocsár tűnt el, erek, patakok száradtak ki. Némelyiknek már csak a neve él, a vizet hiába keresnénk. Az elmúlt évtizedekben aztán kiépítették a csatornarendszert és lecsapolták a még megmaradt vízenyős területeket is. Így nagyon sok víznév ma tulajdonképpen termőföldet jelöl, mégis a névanyag utal a táj korábbi állapotára. Például a terület 294 állóvíze közül csak mintegy 120 földrajzi név jelöl vizet, ami a kategóriába tartozó nevek 42,40%-a. A folyóvizek esetében is észlelhető bizonyos csökkenés, bár ez nem olyan nagy arányú, mint az állóvizek esetében.

A Tisza a szlovákiai Bodrogtól 10 helynevet alkot, ami a terület vízneveinek 2,68%-a, a folyóvíznevek 7,14%-a, pl. *Tisza, Új-Tisza, Nagy-Tisza, Holt-Tisza* stb. két községben. Valóságos folyóvizek közé tartoznak még a *Tisza-kanyar* mint folyórész neve, 'a folyó medrének ív alakú szakasza, görbülete Nagytárkánynál', a *Gázló* mint 'sekély vízü folyórész', a *Strand, Tisza-strand*, 'a Tisza fürdésre alkalmas, lapályos partrésze Kistárkányban', de ugyanígy a *Rév, Bezdédi-rév, Tuzséri-rév* mint 'átkelőhelyek a folyón' szintén a Tisza részeit képezik.

A *Tice* 11 helynevet alkot, ami a folyóvíznevek 8%-a, a víznevek közel 3%-a Felső-Bodrogtól. A *Tice* a Tisza és a Bodrog összekötője, amely, Ágcsernőtől Baacson, Leleszen, Pólyánon folyt keresztül, s Zemplénnél szakadt a Bodrogba. A folyók szabályozása után azonban nagyrészt kiszáradt. Egyesek a Tisza eredeti medrének tartják, ma a Tisza holt ágának tekintjük. A *Tice*, a Tisza nevének változata, benne a c hang megléte bizonyítja, hogy a X. században a Felső-Tisza vidékén már meghonosodott ez a mássalhangzó, amely egykor hiányzott nyelvünkől. /Bárczi-Benkő-Berrár: A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó. Bp. 1967. 113.1./

A két folyónévből képzett összetételek két csoportba sorolhatók, aszerint, hogy a folyónevek előtagként meghatározó elemek, illetve a folyónevek alapelemek, amelyekhez előtagként köznévi meghatározó elemek járulnak.

A Tisza, *Tice* alapelemek: *Tisza, Új-Tisza, Nagy-Tisza, Ócska-Tisza, Holt-Tisza* Kis- és Nagytárkányban; a *Tice* önálló alapelemként 11 esetben fordul elő 11 községben. Összetételben alapelemként viszont nem szerepel.

Aránylag sok helynévben a Tisza, *Tice* a köznévi alapelem meghatározója, de ezek túlnyomó többsége nem vizet jelöl. Ilyenek: *Tisza-bánya, Tisza-hát, Tisza-gát, Tisza-kert, Tiszagyöngye Vendéglő, Tisza-part, Tisza-parti-csárda, Tisza-parti-füzes, Tiszaszabályozási Hivatal, Tiszaszabályozási Társulat, Tisza-töltés, Tisza-Vendéglő, Reštaurácia Tisa, Tice-gaz, Tice-járó, Tice-lejáró, Tice-part, Tice-parti-kereszt, Tice-rejáró, Tice-töltés. A Tiszákanyar, Tisza-strand, Tisza-torok, Tice-tó, Tice-torok, Tice-ér, Tice-szög* viszont folyóvizet jelölő helynevek. Az ide tartozó helynevek száma: 27.

Harmadik csoportba azok a nevek sorolhatók, amelyek ugyan nem tartalmazzák sem alapelemükben, sem meghatározó elemükben a Tisza, *Tice* folyóvizek nevét, mégis kapcsolatban

vannak velük—mint ahogy az imént utaltunk erre—, mert a folyók egy-egy részét jelölik. Kistárkányban a *Zsaró-tó*, *Morotva*, *Határ-sánc*, *Kupacs*, *Zugó és Szögfenék* a Holt-Tisza egy-egy részét jelölik. Hasonlóan Nagytárkányban a *Kenderáztató*, *Fekete-tó*, *Pap tova*, a *Holt-Tisza*, a *Lapály Földvári-lapály*, *Bezdédi-rév*, *Tuzséri-rév* a Tisza folyó részei.

Ugyanígy a *Sebes-tó* Bolyban, *Sebes-gödör* Szolnocskán, *Kender-molyva*, *Tice-ér*, *Tice-tó*, *Mocsolya*, *Mocsolya-lapos*, *Kereszt-mocsolya* Pólyában és Leleszen, *Tisza-szög*, *Kiskenderáztató*, *Nagy-kenderáztató* Bodrogszentmárián a Tice egy-egy szakaszát nevezik meg.

A víznévi alapelemű nevek meghatározó elemei, az alapelem és a meghatározó elemek kapcsolatából adódó típusok a következők: víznév+víznév: *Tice-ér*, *Tice-torok*, *Tisza-torok*; nagyságmeghatározás+víznév: *Nagy-Tisza*; helymeghatározás+víznév: *Bezdédi-rév*, *Tuzséri-rév*, *Határ-sánc*; tárgynév+víznév: *Kereszt-mocsolya*; foglalkozásnév+víznév: *Pap tova*.

A Tisza, Tice alapelemek, amelyekhez a köznévi meghatározó elemek járulnak előtagként. A köznévi elem meghatározza a víz különféle körülményeit, a folyó állapotát; *Holt-Tisza*; a folyó nagyságát: *Nagy-Tisza*; a folyó korát: *Ócska-Tisza*, *Új-Tisza*.

A Tisza, Tice összetett nevei Felső-Bodroghközben öt típust alkotnak. A típusokon belül a nevek megoszlása egyenletes.

A Tisza, Tice területünkön 13 esetben fordul elő önálló alapelemként és 8 esetben összetételben alapelemként. Ezenkívül még 27 esetben a helynév meghatározó eleme tartalmazza a Tisza, Tice folyóvíznevet. A két folyó egy-egy szakaszát más víznévi alapelemű szóval 11 esetben, nem víznév 12 esetben jelöli a folyók részeit.

Саттари Йожеф

НАЗВАНИЯ Р. ТИСЫ В ВЕРХНЕМ БОДРОГКЕЗЕ

Резюме

В результате регуляции р. Тисы целый ряд небольших речек и ручейков высохли, изменился характер местности, но все-таки около 42% бывших гидронимов сохранились.

Автор выделяет две группы сложных названий с элементом Тиса. К первой группе относит гидронимы: *Új-Tisza*, *Nagy-Tisza* и др., а ко второй группе сложные названия, которые в своем большинстве на сегодня уже не являются гидронимами, а обозначают географические названия: *Tisza-hát*, *Tisza-gát* и т.п. Выделяется и третья группа сложных наименований, в которых элемент Тиса отсутствует, однако названия эти обозначают определенную часть реки: *Morotva*, *Határsánc*, *Szögfenék*, *Zugó* и др.

ТЕРЕНТЬЕВА О.П.

(Йошкар–Ола)

УГОРСКИЕ АПЕЛЛЯТИВЫ В ГИДРОНИМАХ ВЕТЛУЖСКО–ВЯТСКОГО МЕЖДУРЕЧЬЯ

Этимологический анализ гидронимов Ветлужско–Вятского Междуречья позволил нам выявить группу названий, происхождение которых объясняется с помощью угорских языковых данных. Гидронимы угорского происхождения представлены в основном апеллятивами хантыйского и мансийского языков. По своей семантике их можно выделить в отдельные группы, одной из которых – гидронимическим терминам и посвящается данная статья.

еган–юган манс. еган–юган–ёган–яган “река”. Апеллятив еган–юган мы рассматриваем в древнем варианте гидронима Юронга — Юрюган в качестве определяемого. И.С. Галкин высказывает мнение о финно-угорском происхождении названия (Галкин 1991:148).

сав–сап хант. сав–сап “ручей, являющийся протоком между озерами или реками”, манс. сав. “омут”. Угорское слово **сав** лежит в основе гидронимов Савак (Сабака) – л.п.р. Буй, Сабер – пр.п.р. Немды, Сюба – л.п.р. Буй, Шаба – л.п.р. Оны (басс. Немды). Шабан – л.п.р. Шошмы, Шоба – л.п.р. Уржумки, Шап – л.п.р. Б. Кокшаги, Шапланер – л.п.р. Лаж, Шапша – л.п.р. Ветлуги, Шаптанга – пр.п.р. Б. Кокшаги. В некоторых названиях угорская основа перетерпела сильные фонетические изменения. Происходит переход начального согласного **с** в **ш** (характерное явление в пермских и финно-волжских языках), ср. Саба < Шаба. Под влиянием гласных озвончается глухой согласный, ср. Сава < Саба, Шап < Шаба. (Грузов 1965:104, 234). В названиях Шапша, Шап, Шаптанга в апеллятиве **сап** мы наблюдаем диалектное чередование *с//ш*.

сом хант. сом “река, ручей”. В гидронимах Шамка – пр.р. Б. Кокшаги, Шукшум – пр.п.р. Ошлы (басс. Вятки). Мы рассматриваем угорский апеллятив **сом**, который также перетерпел фонетические изменения.

сос–шош манс. сос–шаш “ручей, вытекающий из болота”. В гидронимах Шошма – пр.п.р. Вятки, Шошка – пр.п.р. Вятки, Шишнер – пр.п.р. Вятки, Шашка – л.п.р. Манаги (басс. М. Кокшаги), Шушкан – л.п.р. Юронги (басс. Ветлуги). Шушнер – пр.п.р. Шукшан (басс. Немды). Шушер – пр.п.р. Б. Кокшаги, Шушманка – пр.п.р. Вятки – выделяем мансийский апеллятив **сос–шош**, в которых наблюдается чередование гласных типа *о << у, о << а* (Грузов 1965:104, 109). Все гидронимы оформлены аффиксально, некоторые форманты, участвующие в создании названий с апеллятивом **шош**, еще не утратили своих лексических значений. Так, форманты в гидронимах Шишнер, Шушнер, Шушер употребляются в марийском языке для обозначения водных объектов: ср. нер << эн’ер “река”, ер “озеро”.

тур манс. тур “озеро”. Гидронимы с апеллятивом **тур**, вопреки М.Г. Атаманову, который рч. Турья сравнивает с воршудно–родовым именем (Атаманов 1988:87), связывает по происхождению с мансийским тур. К этому ряду относим названия: Турья —

пр.п.р. Б. Кокшаги, Турань – пр.п.р. Вятки, Турма – пр.п.р. М. Толмани, Турша – пр.п.р. Ошлы (басс. М. Кокшаши). Турек – л.п.р. Уржумки. Гидронимы оформлены с помощью финно-угорских гидронимических аффиксов, лишь в названии Турек – выделяем уменьшительный суффикс -ек.

юм манс. юм “река”. Аппеллятив **юм** существует в составе других мансийских гидронимических терминов: союм: “родник, ручей”, хулом, хулым “нерестовая речка”. В качестве самостоятельного слова мансийский гидронимический термин сохранился без изменений в названиях Юма – пр.п.р. Пижмы, Юмочка – л.п.р. Уржумки. Употребляется в составе гидронимов Сугрюм – л.п.р. Ветлуги, Выжум – п.п.р. Ветлуги, в виде гидроформанта.

я манс. я “река”. В гидрониме Яморка – л.п.р. М. Толмани употребляется в качестве атрибута, но в остальных случаях аппеллятив **я** выполняет функцию детерминанта, ср. Турья, Орья, Кумья и др.

Таким образом, угорские аппеллятивы могут выступать как самостоятельные слова, так и в составе сложных названий иногда оформленные аффиксально.

Мы видим, что угорские слова в названиях могут сохраняться без изменений, но большей частью под влиянием языков, участвующих в оформлении гидронимов, перетерпевают различные фонетические изменения. Особенно большие изменения как в фонетическом, так и в лексическом плане произошли в период заселения территории русским населением, стремившимся все топонимы подчинить русско-славянской топонимической системе.

Гидронимы угорского происхождения в основном сосредоточены в северо-восточной части республики Марий Эл, в бассейне реки Вятки. Однако существуют отдельные вкрапления в бассейнах рек Большой Кокшаги и Малой Кокшаги, Левобережья Ветлуги.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атаманов М.Г. Удмуртская ономастика. Ижевск, 1988.
2. Галкич И.С. Кто и почему так назвал. Йошкар-Ола, 1991.
3. Грузов Л.П. Фонетика диалектов марийского языка в историческом освещении. Йошкар-Ола, 1965.

Terentyeva O.P.

UGOR KÖZNEVEK A VETLUGA – VJATKA FOLYÓK KÖZÖTT

Rezümé

A cikk azokat a hidronimákat vizsgálja, amelyek ugor elemeket is tartalmaznak: eran—юган ‘folyó’, сав-сац ‘эр’ a tavak és a folyók között’, com ‘folyó, ér’, сос-шош ‘tócsából eredő erecske’, тип ‘tó’, юм ‘folyó’, я ‘folyó’.

Az ugor köznevek előfordulnak: önálló szóként; 2. származékszóként; 3. formánsként. Közülük néhány változatlan formában őrződött meg, többségük azonban más nyelvek hatására hangtani változásokon ment keresztül.

ФАБИАН М.П.

(Ужгород)

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

Среди проблем, являющихся актуальными на протяжении всего периода семантики и вызывающих к жизни различные точки зрения ученых, почетное место занимает теория языковых контактов и связанная с ней проблема интерференции как одного из результатов языковых контактов. Поскольку развитие языка в своей основной функции находится в непосредственной взаимосвязи с развитием культуры, которая в свою очередь проявляется на экономической и социально-политической базе, то языковые контакты методологически могут быть правильно исследованы не как отдельные изолированные процессы, а на основании учета их взаимосвязи с другими процессами, входящими в состав понятия “контакт”. В зарубежном языкознании считается, что термин “языковые контакты”, предложенный А. Мартине, получил распространение в лингвистике после появления работы У. Вайнрайха “Языковые контакты” (“Languages in Contact”) [1].

Исследования языковых контактов (интерлингвистики, межъязыковых контактов, взаимодействия языков) в лингвистике имеют приблизительно столетнюю историю.

Мысль Бодуэна де Куртенэ, что при контакте языков происходит не только заимствование тех или иных элементов, но и ослабление степени и силы различаемости, свойственной отдельным частям языка, то есть упрощение системы в целом, была продолжена и уточнена Л.В. Щербой, который выдвинул тезис о том, что процесс языковых контактов (он говорил именно о контактах) состоит в схождении и обобщении означаемых при сохранении различий в означающих и что то или иное течение этого процесса обусловлено разными видами двуязычия. Как справедливо отмечает В.Ю. Розенцвейг, “работами Щербы была намечена программа изучения и описания языковых контактов как процесса интерференции, сущность которого лингвистически определяется взаимным приспособлением языка говорящего и языка слушающего и соответствующим изменением норм обоих контактирующих языков” [2, 8].

Несмотря на относительно большое количество работ по проблеме языковых контактов, до сих пор в лингвистике не существует единого мнения о сущности контактов между различными языками, а теория взаимодействия языков до конца еще не разработана. Отсутствие четкого определения понятия “языковые контакты” приводит к его различной трактовке целым рядом исследователей.

Под языковым контактом В.Ю. Розенцвейг понимает “речевое общение между двумя языковыми коллективами” [3,3], а “нарушение билингом правил соотношения контактирующих языков, которое проявляется в его речи в отклонении от нормы – интерференцией” [3,5]. В ряде лингвистических работ выдвигалось предложение различать “узкое” и “более широкое” толкование самого термина “языковые контакты”. Под пер-

вым предлагали понимать контактную ситуацию, связанную с обязательным двуязычием, а под вторым – межъязыковую связь, при которой двуязычия может не быть, как, например, при заимствовании лексики в процессе различных социально–политических, культурно–исторических, торгово–экономических и других отношений.

Хотя теория языковых контактов обогатилась целым рядом интересных исследований, тем не менее в лингвистической литературе, посвященной вопросам взаимодействия языков, до сих пор существуют не только противоречивые, но иногда и диаметрально противоположные суждения о том, какие явления следует включать в понятие “языковые контакты”, каковы типы межъязыковых отношений и динамика их лингвистической интерференции. Так, для У. Вайнрайха, Э. Хаугена и др. языковые контакты – это повременное использование двух или больше языков одними и теми же индивидуумами. При этом рассмотрение межъязыковых отношений сужается до анализа явлений билингвизма и полилингвизма (мультилингвизма). К тому же эти исследователи не проводят различия между билингвизмом как процессом языковых контактов и билингвизмом как их результатом, не изучают тех общественных явлений, которые способствовали возникновению двуязычия.

Другая группа ученых, в частности О. Эсперсен, понятию “языковые контакты” дают более широкое толкование, включая в него различные языковые связи на разных лингвистических уровнях, установившиеся между генеалогически родственными и типологически близкими, так и неродственными, типологически отдаленными языками и диалектами. Т.П. Ильяшенко дает такое определение термина “языковой контакт”: “Языковой контакт является процессом социального плана, характеризующим языковые отношения, основанные на единстве постоянно–индивидуальных и постоянно–социальных языковых фактов” [4,13]. Безусловно, при определении языковых контактов большое внимание следует уделять внеязыковым факторам (экономический и политический уклад, религия, материальная и духовная культура, история, этнография, психический уклад и т.д.), ибо они в значительной мере стимулируют процесс языковых контактов. Исходя из этого, П.Н. Лизанец дает следующее определение понятия “языковой контакт”: “Языковой контакт как реальный и необходимый факт действительности является общественным процессом, характеризующим межъязыковые отношения, основанные на единстве индивидуальных языковых фактов и фактов экстралингвистического характера” [5,165].

Процесс влияния одного языка на другой в условиях двуязычия описывается в работе Б. Террачини. Анализируя эту работу, В. Пизани сообщает: “Там, где мы можем проследить наслоение одного языка на другой, мы видим, что один язык вливается в другой подобно иссякающему потоку. Мы имеем дело тогда не с отдельными случайными явлениями, а с общим воздействием одного языка на другой язык, которое бывает то ясно различимым, то скрытым и которое, вдруг исчезает, смотря по тому, насколько отдельные серии грамматических фактов совпадают с сериями фактов, которых они вытесняют” [6,217].

В лингвистической литературе, посвященной проблеме языковых контактов, значительное место занимают исследования интерференции как результата языковых контактов. В.Ю. Розенцвейг отмечает: “Круг идей, обсуждаемых в новейших работах по языковым контактам, относится, таким образом, к основным проблемам: двуязычие, интерференция языков в условиях контактов” [2,9]. Остановимся на второй из названных В.Ю. Розенцвейгом проблеме. Представители Пражского лингвистического кружка определили интерференцию как отклонение от норм контактирующих языков.

Рассматривая вопросы соотношения контактирующих языков, Б. Гавранек отмечал, что “пути, ведущие от “контакта” к возникновению совокупности общих языковых черт, к “интерференции”, могут быть весьма различными: речь может идти об одностороннем влиянии одного языка на другой, или о взаимном влиянии двух и более языков, или о конвергентном развитии определенной языковой группы, или, наконец, об общем субстрате...” [7,94]. Для Е.М. Верещагина интерференция – это “внутренний, ненаблюдаемый процесс у билингва, который выражается в его речи в “зримых отклонениях” от норм одного или обоих языков” [8,66].

Поэтому очень важной в современной лингвистике считается проблема разработки методов обнаружения интерференционных фактов адекватного выделения их в кругу родственных и сопряженных с ними явлений, определение специфики интерференционных процессов. Э. Хауген для изучения интерференции предлагает две основные процедуры: 1) предсказание потенциально возможных интерференций на основе сопоставления языковых систем, 2) проверка теоретически выведенных предсказаний путем наблюдения реально имеющихся фактов. Вторая процедура при этом может во времени предшествовать первой, позволяя делать выводы о “характере механизмов, выработанных говорящими для различия и отождествления двух языковых кодов” [9,72].

Среди причин, вызывающих лексико-семантическую интерференцию, можно указать на расхождение в смысловой структуре слова, объеме значений слов, неодинаковый количественный состав и семантические различия между членами синонимического ряда, несовпадения схем лексической сочетаемости и систем ассоциативных связей.

Задача лингвиста при этом состоит в том, чтобы описать те несколько языковых систем, которые оказываются в контакте друг с другом и выявить те различия между системами, которые затрудняют одновременное владение ими, а также указать в поведении двуязычных носителей на те отклонения от норм каждого из языков, которые связаны с их двуязычием. На этом круг интересов лингвиста не замыкается – его также занимает вопрос о том, в какой мере две контактирующие структуры могут сохраниться неизменными, и в какой степени они будут влиять друг на друга, изменять друг друга. Интерференционные процессы требуют установления иерархии, в которой каждый элемент языка найдет определенное место, которое будет занимать в соответствии с выполняемой им функцией в человеческом общении.

Совершенно естественно, что исследователь не может наблюдать действие всех факторов, таких как: историческая, социальная активность носителей языков и диалектов, род их занятий, характер общения, численность говорящих, географическая среда и т.п. Непосредственному наблюдению доступны чаще всего конечные результаты языковой интерференции. Однако, исследуя результативные лингвистические данные, языковед может определить особенности самих процессов языковой интерференции. Язык, служащий источником влияния, нетрудно определить по результатам этого влияния. Гораздо труднее теоретически обосновать, почему та или иная особенность была усвоена воспринимающим языком. В данном случае составители сборника “Принципы описания языков мира” ссылаются на довольно естественный лингвистический закон: в процессе интерференции язык или диалект чаще всего воспринимает от другого языка или диалекта такое явление, которое отсутствует в его собственной системе, при условии, если оно коммуникативно выгодно или восполняет недостающие лексические и грамматические средства” [10,17]. В настоящее время распространенными являются интерференционные процессы, возникающие на основании переводов научной, художественной, социально-политической литературы, публицистики, деловых

документов и т.п. На результатах этих переводов составляются самые различные по объему и коммуникативному назначению словари. При этом и переводы и словари могут включать в сферу своего воздействия часто языки, которые структурно и географически весьма отдаленные. Однако переводческая практика достаточно могущественный фактор, который вызывает интерференцию совсем по-другому, чем владение языками отдельным индивидуумом.

Целью данного исследования является структурно-типологическое изучение соотношения родственных и неродственных языковых систем вследствие контактов и рассмотрение его результатов как языковой интерференции. Авторы "Введения в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков" отмечают, что "общность материального мира, сходство мыслительных процессов, идентичность эмоционального восприятия, универсальность принципов строения языков дают основание для сравнения лексико-семантических систем конкретных языков" [11,67].

Наше исследование, посвященное изучению интерференционных процессов в семантике контактирующих языков, предполагает использование словарей в качестве источника фактического материала. На первом этапе такой обработки лингвистических данных получаем одно-многокомпонентное соотношение, отраженное в переводном словаре, между словами двух лингвистических систем: одному слову исходного языка, как правило, соответствует несколько слов языка, на который осуществляется перевод. Соотношение между единицами многокомпонентного члена бывает достаточно разнообразным, но в целом он представляет собой достаточно строго упорядоченную микросистему, состоящую из одной или нескольких парадигм. На втором этапе каждое слово многокомпонентного члена первого этапа образует свое одно-многокомпонентное соотношение. Семантические связи между одно-компонентными членами и семантические связи между многокомпонентными членами в совокупности слов, полученных на втором этапе обработки словаря, взаимно детерминируются. Теперь мы располагаемся двумя парадигматически упорядоченными микросистемами сопоставляемых языков.

Избрание подобного материала характеризуется тем, что оно налагает некоторые ограничения на возможности лингвистического анализа исследуемого явления, а именно: 1) перевод с одного языка на другой раскрывает не все грани лексического значения слова в языке-оригинале; 2) в переводных словарях возможны факты приписывания некоторых семантических оттенков языка-аналога лексическому значению слова в языке-оригинале; 3) при переводе с одного языка на другой выявляются такие факторы, как глубина знания языков и личные вкусы составителей словарей.

В лингвистической литературе все чаще появляются работы, в которых исследователи обращаются к словарям, с помощью которых более полно раскрываются структурно-системные связи между словами, выступающими перед исследователем то в виде парадигматических объединений, то в виде синтагматических зависимостей в составе словосочетания или целого предложения. В этой связи представляет определенный научный интерес вышедшая в 1982 году работа венгерских лексикологов и лексикографов под названием "Диалектика языковых изменений", в которой на основании "Толкового Словаря Венгерского языка" рассматриваются синонимические связи между отдельными словами, описываются многоярусные отношения в лексико-семантической системе современного венгерского литературного языка. В описании лексико-семантической системы используются методы формализованного анализа.

В основу нашего исследования взят метод перевернутого перевода. Термин "перевернутый перевод" встречается как метод в таких работах, посвященных изучению семантики, как сборник "Сопоставительное исследование русского и украинского язы-

ков” [12,287]. “Характер ієрархічних відношень у лексичній семантиці” М.М. Пещак [13,11-20]. “Формалізовані основи семантичної класифікації лексики” Н.Ф. Клименко, М.М. Пещак, І.Ф. Савченко [14,290].

Сущность данного метода состоит в том, что слово конкретно взятого одного языка во всей своей полноте переводится на другой язык, а затем его переводные эквиваленты переводятся со всеми соответствиями вновь на исходный (первый) язык. Для объединения полученных таким образом лексических соответствий в синонимические ряды и построения лексико-семантического поля используем отдельные положения теории множеств и теории графов. “Множеством, – отмечают в книге “Введение в конечную математику” Дж. Кемени, Дж. Снелл и Дж. Томпсон, – принято называть вполне определенную совокупность объектов. Имеется два существенно различных способа задания множеств. Можно либо указать правило для определения того, принадлежит или не принадлежит рассматриваемому множеству любой данный объект, либо дать полный перечень элементов этого множества” [15,73]. Первый способ они называют “описанием множества”, а второй – “перечислением множества”. Лексико-семантическое поле строится через удвоенный перевод.

Образование лексико-семантического поля базируется на тех же правилах, что и образование пар и групп синонимических рядов. Сущность их состоит в том, что любое объединение синонимических рядов возможно только при том условии, что ни одна из единиц в объединенной группе не повторяется, т.е. чтобы на построенной схеме каждое слово упоминалось лишь один раз. Таким образом, в схеме достаточно точно определяется степень многозначности анализируемых слов. Наиболее богатое по лексическому значению слово попадает в центр (центры), через который (которые) пересекаются синонимические ряды. Построение схемы соотношения слов по принципу теории графов основывается на пересечении конкретных синонимических рядов. Структура лексико-семантического поля имеет вид ряда последовательно размещенных один возле другого лексических значений слов, порядок которых строго фиксированный. Объединение синонимических рядов в пары, а пар в группы и т.д. вплоть до образования синонимического поля разрешает постепенно пройти путь, на котором лексическое значение одного слова проявляется во всем его многообразии. В результате подобного подхода к изучению плана выражения в языке оказывается возможным и обнаружение того наиболее общего лексического значения слова, которым характеризуется семантика его синонимического поля.

Особенность схемы, базирующейся на принципах теории графов, состоит в том, что с ее помощью можно выявить максимальное богатство семантической системы языка, даже такое, которое не зафиксировано в использованных при анализе фактического материала словарях. Она способствует раскрытию потенциальных возможностей языка и при тщательном исследовании достаточно богатого материала может указать пути развития в том или ином направлении семантической системы исследуемого языка. В изучении семантической интерференции учитываем следующие иерархические уровни:

- 1) индивидуальную семантику отдельной лексической единицы;
- 2) объединенную семантику синонимического ряда, в состав которого входит по несколько лексических единиц;
- 3) семантику пары синонимических рядов, которая характеризуется определенным “слиянием” объединенных семантик их синонимических рядов;
- 4) семантику группы синонимических рядов, базирующейся на семантике пар синонимических рядов;
- 5) семантику синонимического поля, заключающую в себя семантику синонимических групп.

Между характером отношений слов и их лексическими значениями в пределах исследуемого материала устанавливается зависимость. Определить семантически тот или иной элемент класса – значит выделить его из данного множества на основе его свойств так, чтобы этому элементу соответствовал присущий только ему смысл, т.е. способ, которым задается тот или иной элемент. Лексическое значение слова складывается из определенного набора семантических признаков. Множество значений, например, названий всех терминов родства или группы слов, обозначающих тем или иным образом уважение, может быть сведено к различной комбинации ограниченного числа семантических признаков. Поиск таких признаков производится путем “операции последовательного многократного разбиения множества элементов на подмножества на основании определенных свойств...” [16,18].

Анализ семантических свойств и отношений приводит к вскрытию структуры объекта, благодаря сведению более общих и сложных понятий к простым, а применение метода перевернутого перевода позволяет нагляднее и полнее представить свойства исследуемых элементов, сделать семантический анализ слов более точным и надежным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. – К.: Вища школа, 1979.
2. Розенцвейг В.Ю. Основные вопросы теории языковых контактов. – В сб. Новое в лингвистике, 1972, вып. 6.
3. Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты. – Ленинград. Наука, 1972.
4. Ильяшенко Т.П. Языковые контакты. На материале славяно-молдавских отношений. – М., 1970.
5. Лизанец П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Издательство АН Венгрии. – Будапешт, 1976.
6. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1962.
7. Гавранек Б. К проблематике смешения языков. – В сб.: Новое в лингвистике, 1972, вып. 6.
8. Верещагин Е.М. Лингвистические основы и методические проблемы интерференции при изучении русского языка славянами. В кн.: Материалы междунар. симпозиума. – София.: Наука и искусство, 1973.
9. Хауген Э. Языковой контакт. – В сб.: Новое в лингвистике, 1972, вып. 6.
10. Принципы описания языков мира. – М.: Наука, 1976.
11. Введение в сравнительную психологию английского, русского и украинского языков. – К.: Вища школа, 1977.
12. Пешак М.М. Опыт формализованного анализа лексического значения слова. – В кн.: Сопоставительное исследование русского и украинского языков. – К.: Наук. думка, 1975.
13. Пешак М.М. Характер ієрархічних відношень у лексичній семантиці. – В ж.: Укр. мовознавство, 1979, №7.
14. Клименко Н.Ф., Пешак М.М., Савченко І.Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексик. – К.: Наук. думка, 1982.
15. Кемпни Дж., Снелл Дж., Томпсон Дж. Введение в конечную математику. – М.: Мир, 1965.
16. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: Высш. школа, 1982.

Fabian M.P.

(Uzhhorod)

SEMANTIC INTERFERENCE: PRINCIPLES AND METHODS OF ITS STUDY.

Summary

The article deals with the very notion of “interference”, its significance in modern linguistics. The author pays attention to the problem of languages in contact and shows in this respect the principles and methods of semantic interference study.

FÖLDVÁRI SÁNDOR

(Debrecen)

MAGYAR ÉS SZLÁV HATÁSOK LUTSKAY MIHÁLY ÉLETMŰVÉBEN

Nemcsak a magyar történettudományt, hanem a filológiát is érintő kettős jubileumra kerül sor 1996-ban: a magyarországi görög katolikus egyház megszületését jelentő ungvári unió 350. évfordulóját ünnepeljük 1996. április 24-én, az önálló munkácsi görög katolikus püspökség felállításának 225. évfordulóját pedig szeptember 19-én. Ebből az alkalomból is aktuális a jelenségnek a vizsgálata, amelyet **kulturális interferenciának** nevezünk a nyelvészeti interferencia mintájára. Amikor egymástól tipológiailag és genetikailag is különböző nyelvek hatnak egymásra, a nyelvészet interferenciáról beszél. Hasonlóan interferenciaként írhatjuk le az egymástól típusukban, gyökereikben, struktúrájukban különböző kulturális szférák kultúrkörök egymásra hatását. Ezzel, jelesen az interferencia-fogalom használatával a kulturális antropológiában magunk is foglalkoztunk már korábbi munkáinkban, és több nemzetközi konferencián hangsúlyoztuk, hogy a görög katolikus egyházat, illetve a közép-és kelet-európai szféra határvonalán kialakult görög katolikus értelmiség kultúráját ilyen, antropológiai értelemben vett kulturális interferenciaként foghatjuk fel, illetve vizsgálhatjuk [8, 9, 12].

A jelen dolgozatban egy konkrét görög katolikus, kárpátaljai szerző életművének példáján kívánjuk bemutatni, hogyan járulhat hozzá a filológia a maga térrétegében a kulturális antropológia fentebb vázolt interferencia-vizsgálataihoz. A szerző *Lutskay Mihály*, akinek 1989-ben ünnepeltük születése kettőszázadik évfordulóját [7]. Ebből az alkalomból Ungvárott facsimile kiadásban jelent meg egyházi szláv – ruszin nyelvtana, amelyhez Petro Lizanec professzor, a kiadás gondozója nemcsak filológiai bevezető tanulmányt, hanem igen bő bibliográfiát is mellékel, így itt eltekintünk a *Lutskay*-életmű részletesebb bemutatásától [18].

A tizennyolcadik század, a fény százada minden európai nép kultúrájában fordulatot hozott, bár ennek jellege, tartalma igen változó, az adott nép társadalmi és kulturális fejlettségétől függően. Az *Immanuel Kant* nevével fémjelzett fordulat az európai gondolkodás történetében óriási eredménnyel járt: mai világunk egésze, a modern polgári ember szellemisége a tizennyolcadik század vége felé születik meg. Említsük meg a tudományok terén a filológiát, így *Wilhelm von Humboldt*, vagy *Josef Dobrovský* és *Gyarmathi Sámuel* nevét. Ennél is fontosabb a modern közgondolkodásnak, mai világunknak is kereteket adó polgári erkölcsiségnek, életszemléletnek a születése, amit a (polgári) lelkiismereti erkölcs néven szokás említeni. Ezzel kapcsolatban ismét *Kantra* utalhatunk. Ámde a kategorikus imperativusz és a kanti erkölcsfilozófia helyett a felvilágosodás kanti definíciójára hívjuk fel a figyelmet: a felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából, az embernek arra való képessége, hogy mások vezetése nélkül gondolkodjék [17]. Ez a közismert, és már közhelynek számító kanti gondolat jelzi, hogy a tizennyolcadik században születik meg a szellemileg autonóm egyén, a testi-lelki adottságait szabadon kiteljesítő, önmagát megvalósító Ember immár erkölcsi normává emelt ideálja.

A hatalmas fordulat nem minden népet érint egyformán és egyazon időben. A felvilágosodás nagykorú, autonóm embere nem is jelenik meg minden kultúrában, csak ott,

ahol erre már megérett a talaj. Ámde valamilyen módon, még ha megkésve is, minden európai nép kultúrájában tapasztalható a fordulat, amelynek tartalma és jellege nem utolsósorban ettől is függ, milyen csatornákon, milyen közvetítőkön keresztül jutnak el a kor nagy európai eszmeáramlatai és művészeti–irodalmi stílusváltásai az adott néphez [2, 3, 11].

Kárpátalján a kultúra fordulatát az a körülmény eredményezte, hogy a papképzés – *Olsavszky* és *Bacsinszky* minden igyekezete ellenére – nem volt kielégítően megoldható Munkácson, illetve Ungvárott. A kárpátaljai görög katolikus papnövendékek számára először Nagyszombat, majd a tizennyolcadik század második felétől Eger, Nagyvárad, Lemberg, illetve Bécs jelenti a magasabb teológiai képzés lehetőségét [10, 16:759–772, 24:239–240, 27:637–641]. Ezek közül Bécs a legfontosabb inspiráló erő, ahol 1774-től működik a Szent Barbara görög katolikus templom mellett a *Barbareum*, a Habsburg-birodalom görög katolikus alumnusainak otthona [28]. Itt óriási szellemi pezsgés indul meg, a kárpátaljai ruszinok más szláv népek fiaival, Bécs kultúrájával, európai eszmékkel érintkeznek. Bécsben tanult 1812–1816 között az a *Lutskay Mihály*, akinek életművében megjelenik a korának szintjén álló filológia, illetve a ruszin irodalmi nyelv kimunkálása felé mutató prédikációk gyűjteménye és a nemzeti öntudat szolgálatába állított történetírás.

Amint a ruszin nyelvi kérdést elemző Paul R. Magocsy is rámutat, a *Biblia*, amely fokmérője az irodalmi nyelv fejlődésének, legalábbis megszületését jelzi, sohasem jelent meg kárpátaljai ruszin fordításban, holott a döntően egyházi értelmiség nyilván szükségét érezte a Bibliának; “*In 1809, Bačyns'kyj published the complete Bible in Church Slavonic, the only translation of this influential text to originate from the region. Thus, the Bible, that classic barometer for judging the development of literary languages, was never translated into Subcarpathian vernacular*” [22:6]. A kárpátaljai kultúra nyelve az egyházi szláv, illetőleg ennek ruszin sajátosságokat mutató formájá a tizennyolcadik század hivatali írásbeliségében. A tizenkilencedik század értelmisége felismeri a helyzet tarthatatlanságát. A figyelem a beszélt nyelv grammatikai leírása felé fordul, bár nem alakul ki ruszin irodalmi nyelv. Tehát a tizennyolcadik századot nemhogy felvilágosodásként, de nemzeti megújulásként is csak nagy-nagy jóakarattal értelmezhetnők – hiszen a beszélt nyelv filológiai leírása akkor még nem került napirendre. A ruszin nyelvi kérdésnek szentelt monográfiájában mindezt a már idézett Magocsy professzor a téma irodalmát is részletesen áttekintve tüzetesebben tárgyalja, fenti megállapításainkat az ő elemzésére támaszkodva tettük [22].

Lutskay Mihály – akinek nevét jogosan írhatjuk magyarul, mert a Nagyváradon töltött gimnáziumi évek alatt a ruszin *Pop* családnév helyett felvette a magyaros *Lutskayt* – Bécsben mélyreható nyelvészeti tanulmányokat folytat. Kéziratban maradt etióp nyelvtant ír, ám a sémi nyelveknél jobban érdekli mindenekelőtt a szlavisztika. Megalkotja egyházi szláv – ruszin párhuzamos nyelvtanát [19]. Megismerkedik és annak haláláig kapcsolatban marad *Josef Dobrovskýval*, a cseh aufkláristával, a szláv nyelvészet megalkotójával. *Dobrovský*, mint ismeretes, maga is érdeklődött a kárpátaljai nyelv iránt, amint azt a cinkotai szlovák lelkésszel *Juraj Ribajjal* folytatott levelezése tanúsítja [26]. *Lutskay* munkáját *Dobrovský* műveinek kiegészítéséül szánja, s szülőfaluja, a bereg megyei *Nagylyucska* ruszin dialektusát írja le korának színvonalán álló filológiai eszközökkel [13]. Kortársa, a bécsi Szent Barbara templom parochusa. *Ivan Fogarasij-Berezsanjin* [25]. is szerkeszt ruszin nyelvtant, szintén *Dobrovský* hatására [6].

Túl azon, hogy megjelenik a felvilágosodás korának gyümölcse: a filológia, mást is köszönhetünk *Lutskaynak*. Ruszin közmondásokat, szólásokat, népdalokat és népmeséket tartalmazó gyűjteménye sajnós, nem maradt ránk. Megőrződött viszont ennek az a része, amelyet függelékként csatolt egyházi szláv – ruszin párhuzamos nyelvtanához, s ennek vizsgálata is értékes eredményekkel gazdagította már a szakterület művelőit [31].

Lutskay Mihály Historia Carpato–Ruthenorum, Sacra et Civilis c. történeti műve a mitológiai régmúlttól saját koráig követi nyomon népe történetét. Hasonló jellegű, felépítésű, és hasonló szerepet játszott, mint *Cosmas Chronica Boemorum*a Csehországban, vagy *Anonymus Gesta Hungarorum*a Magyarországon. Mint ismeretes. ennek ellenére korának tudományos színvonalán álló munka, amelyet bátran használhattak a ruszinok történetének félszáz évvel későbbi feldolgozói: *Duliskovics, Hodinka* [5, 16].

Szinte a *Grammatica*val egyidőben születik meg az *Egyházi beszédek az év minden vasárnapjára* c. munka [20]. Alkotókedvét igen örvendetes külső körülmények fokozzák. Bécsi tanulmányait követően különböző egyházi tisztségeket tölt be Ungvárott, majd 1829-ben Itáliába megy udvari papnak. Az olasz és magyar, illetve az olasz és ruszin kultúrkapcsolatok eddig kellőképpen fel nem derített színfoltja az 1829-ben Luccában létesített görög katolikus kápolna története. A spanyol Bourbonoktól származó párma–luccai Borbon-ház 1817-től uralkodik Luccában. *Carlo Lodovico Borbone*, a tudományokat pártoló, művelt uralkodó [4]. A görög trónt kívánja elnyerni, és ennek érdekében bizánci rítusú udvari papot is kíván alkalmazni. A bécsi Szent Barbara templomot keresi fel, amelynek parochusa ekkor a már említett *Ivan Fogarasij*. Az utóbbi közvetítésével, *Olekszij Pocsij* ungvári püspök *Lutskay Mihályt* küldi Luccába két diakónus kíséretében [14]. Az 1829–30-ban Itáliában töltött másfél év krónikáját ismerjük. A luccai termékenység nemcsak a külső körülményeknek, a zavartalan nyugalomnak, hanem a nagyhercegi magánkönyvtárnak is köszönhető, amelyet szerzőnk szabadon használhatott [15]. Hogy konkrétan mely művek kerültek a kezébe, illetve milyen szellemi hatások érték Itáliában. amelyeket világosan el lehetne különíteni a korábbi bécsi évek szellemi poggyászatól, az fehér folt a *Lutskay*-filológiában. A válasszal jelenleg mi is adósak maradunk. Maga a prédikációs gyűjtemény azonban kínál néhány szempontot, amelyre fel kell figyelniünk, amely a jövőbeli luccai helyszíni kutatások alapját is képezi.

Церковныя Беседы на всѣхъ недѣлѣхъ рока – *Egyházi beszédek az év minden vasárnapjára*. A címe és tartalma szerint tehát vasárnapi szentbeszédek, azaz műfajuk szerint az egyházi retorika legősibb válfajához tartoznak. Ahhoz, amelyik a legkorábban jelent meg mint a liturgiának szerves részét alkotó tanítás; amelyet ugyanakkor a legmodernebb egyházak, a protestánsok is művelnek. A műfaj maga tehát kínálja az összehasonlítást a legősibb hagyományokat őrző keleti kereszténység, és, mondjuk ki, a protestáns szónoklat alkotásaival. Különösen ez utóbbira kívánjuk felhívni a figyelmet. Node: református hatások *Lutskay*nál? A görög katolikus szerzőnél? Nem lehetetlen. Mint ismeretes, Nagyváradon járt gimnáziumba, amely több szempontból meghatározta szellemi formálódását. Elég arra utalnunk, hogy itt változtatott nevet. Eredetileg ugyanis Papp Mihálynak hívták, apja után. A nagyvárad szellemiség hatása, hogy *Lutskay* itt és ekkor magyar jellegű, y-nal írott nevet választ.

Ennek a nagyvárad szellemiségnek a külső keretét adta *Vulcan Samuel* görög katolikus püspök és környezete. Ehhez a környezethez tartozott *Olekszij Pocsij* (*Pócsy Elek*) is, aki később a munkácsi püspöki székhelyre kerül. Nagyváradon akkor parochus, amikor *Lutskay* ott diák. Ennek az életmű addigi monográfusai kevés figyelmet szenteltek, még *Hadzsega* is csak marginálisan érinti. Pócsy püspök beszéli rá majd *Lutskayt*, 1829-ben, hogy fogadja el a Bourbon hercegi család meghívását Luccába. De térjünk vissza Nagyváradhoz. Statisztikai adat, hogy *Vulcan Samuel* püspök hivatali ideje alatt jelentős számú papnövendéket szentelt fel, akik nem az ő juriszdikciója alá tartoztak. (A pontos számadatokat csak a Munkácsi Püspöki Levéltár egykori anyagainak újbóli kutathatósága, s ez alapján történő korrekciók után állapíthatjuk meg.) Valami okának kellett lennie, hogy a nagyvárad *Vulcan* püspök szentelte fel a kérdéses időszak munkácsi kispapjainak mintegy 25%-át! Az egyik okot az ekkor jelentős kulturális központtá emelkedő Nagyvárad szellemi életében látjuk. Néhány évvel később

Kazinczy Ferenc is ilyen értelemben szól a városról [1]. Ebben a környezetben is érték az ifjúkorában, szellemi érésének forróján álló *Lutskay* olyan magyar (református) hatások, amelyek ugyan közvetlen módon nem jelenhettek meg a ruszin, görög katolikus pap életművében, ámde indirekt módon jelen vannak.

Először, A *Beszédek* felépítése, szerkezete – az anyanyelvű prédikáció közhelyszerű protestáns hagyományán túl – nem zárja ki az említett hatást. A másik nyom, amely ehhez vezet bennünket, a bűnbánati témaválasztású beszédekben kimutatható motívum: a *lelki megújulás* gondolata. *A megújuló lelkiség motívuma nem tekinthető másnak, mint a modernebb keresztény gondolkodás hatásának.* Ezen érthetjük természetesen a XVII–XVIII. századi katolikus megújulás irányzatait is. Ám ez már átvezet a luccai korszak hatásához.

Mondottuk, Pócsy püspök rábeszélésének eredményeként 1829-ben az észak-olaszországi Luccában hercegi házikáplán. Mint maga írja, a Bourbonok vendégeként a paradicsomban dolgozhatott, mentesülvén az otthoni intrikáktól. Itt, a Bourbonok luccai könyvtárában szívta magába a katolikus megújulás gondolatait is. Az jól ismert, hogy itt keletkezett a *Grammatica*, és dolgozni kezdett a *Historián is*, bár az utóbbit majd otthon írja meg, élete utolsó évtizedében. Az *Egyházi Beszédek* teljes egészében luccai keletkezésű anyag, és csak csodálkozni tudunk, amiért a kutatás eddig nem foglalkozott a benne megjelenő egyházi, de modernebb szellemiségű hatásokkal. A korábban Dobrovský-tanítvány *Lutskay* nem zárkózik el a janzenizmus, vagy a febronianizmus ismeretétől – jóllehet az utóbbi távol áll tőle és az általa képviselt kárpátaljai, görög katolikus értelmiségi rétegtől. Az ekkor már másfél évszázados múltra tekintő új katolikus gondolkodás, amely a janzenizmussal veszi kezdetét, mindenképpen alkalmas arra, hogy megjelenjék. és meg is jelenik *Lutskay Beszédeinek* mélyebb lelkiségű, itt-ott a pszichologizálás nyomait mutató részeiben.

Tagadhatatlan, hogy ennek kimutatása jóval nehezebb, mint a nyelvi elemzés. Ez utóbbi *Pogorielov* munkája, amely részletesen foglalkozik a *Beszédek* hangtanával, alaktanával, lexikájával. *Pogorielov* felhívja a figyelmet, hogy a cseh, szlovák, lengyel eredetű szavak esetében nincs eldöntve, ezek *Lutskaytól* származó innovációk, avagy a kárpátaljai népnyelvben már megvoltak (jelesül abban a nagylycskai dialektusban, amelyet a *Grammatica* alapjául is vett, amint ezt legérzékenyebben *Gerovskij* mutatta ki.) *Pogorielov* már érinti a szentek neveinek keletiesített formáját, így például Bapbapa áll *Barbara* helyett. Nem foglalkozik azonban ennek stilisztikai és teológiai tartalmával. Hasonlóan figyelmen kívül hagyja *Pogorielov* a szintaktikai analízist, jelesül, a retorikus stílus szempontjából történő mondattani elemzést. Igaz, neki nem is ez volt a célja [29].

Amíg tehát a *Lutskay*-irodalom igen terjedelmes, és napjainkban is gyarapodik, az *Egyházi Beszédek*et a maga nemében senki sem vizsgálta, azaz nem született még egyetlen dolgozat sem, amely teológiai, eszmetörténeti, szónoklati szempontból elemezné *Lutskay* prédikációit. Jellemző, hogy a katolikus egyházi szónoklat világtörténetét feldolgozó *Rézbányai József*, aki a svédek, norvégok, örmények és valamennyi más nép egyházszónokait hangyaszorgalommal gyűjti össze három kötetes adattárába, *Lutskayt* súlyos tájékozatlansággal a lengyel nyelven író orosz szerzőkhöz sorolja! [30:138].

Befejezésül a retorikus stílushoz egy gondolat. A korabeli Magyarországon ekkor a katolikus egyház körében is ugrásszerűen megnőtt az anyanyelven írt egyházi beszédek száma. *Mihalovics Ede* kétkötetes monográfiája a magyarországi katolikus prédikáció történetéről, valamint a már említett *Rézbányai József* ezt a kérdést részletesen feldolgozta [23, 30]. Tömegével jelennek meg mind a hitbuzgalmi szinten, mind a retorikailag is értékelhető

színvonalon megírt, magyar és szláv ajkú híveknek szánt művek. Ebbe a sorba illeszkedik *Lutskay Mihály* kétkötetes munkája is, amelyet tehát a korabeli magyarországi prédikáció történetében is el kell helyeznünk, és ilyen szempontból monografikus igénnyel elemeznünk. Ez még a jövő filológiai feladata.

IRODALOM

1. Bálint István János (szerk.): *Boldog Várad*. Bp. 1992.
2. Bojtár, Endre: The Enlightenment in East-European Literature. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae*, 23. 1977. 3–4. 375–379.
3. Bojtár, Endre: Die Aufklärung in Osteuropa. *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae*, 20. 1978. 3–4. 251–291.
4. Borbone, Carlo Lodovico. Ragionamento di Sua Maestá Carlo Lodovico Infante di Spáña, Principe Ereditario di Lucca, Presidente della R. Accademia detto dalla Maesta Sua nella solenne adunanza tenuta nel Real Palazzo il giorno 22 Decembre 1819. *Atti della Reale Accademia Lucchese di Scienze Lettere ed Arti*, 1. 1821. IX–XI.
5. Дулишкович, Йоанн: Историческис черты угро-русских. Ungvár, 1872–1877.
6. Фогороший, Иоанн: Русско-угорска или малоруска граматика. Vienna, 1833.
7. Földvári Sándor: Emlékkülés Kárpátalja Anonymusáról. *Honismeret*, 19. 1991. 5. 89–91.
8. Földvári Sándor: Európa kultúrkörci és az algebrai struktúrák izomorfizmusa. *Magyar Filozófiai Szemle*, 37. 1993. 3–4. 397–402.
9. Földvári, Sándor: Cultural Spheres in Europe and Isomorphism of Algebraic Structures. In: Pusztay, János [Szerk.], *Das sprachliche Bild der Bernsteinstraße-Region*. Szombathely, 1994. 9–17.
10. Földvári Sándor: Eger szerepe a kárpátaljai ruszin, görög katolikus kultúrában. In: Becke Margit – Bárdos István (Szerk.), *Magyarok Kelet és Nyugat metszsvonalán*. A nemzetközi történelemszkonferencia előadásai. Esztergom, 1994. 297–308.
11. Földvári Sándor: A felvilágosodás fordulatának recepciója a kárpátaljai kultúrában (Lutskay Mihály és nemzedéke). In: Bitskey István – Debreczeni Attila (Szerk.), *A Felvilágosodás fordulata a magyar irodalomban*. Debrecen, 1995.
12. Földvári, Sándor: Linguistical Tools for Description of the Cultural Spheres of Europe. *Nordic Symposium on Intercultural Communication, Jyväskylä*, 1995. (Sajtó alatt)
13. Геровский, Георгий Юрвич: Русский язык в церковнославянорусской грамматике Михайла Попа-Лучкая. In: *Карпаторусский Сборник*, Ужгород, 1930. 253–318.
14. Гординский, Ярослав: Основания гр-кат. церкви в княжестве Лукки в Италиі. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, 125. 1918. 62–93.
15. Гаджега, Василий: Михаил Лучкай. *Життєпись і твори*. Ужгород, 1929.
16. Hodinka Antal: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Bp. 1909.
17. Kant, Immanuel: A vallás a pusztá ész határain belül és más írások. Bp. 1980.
18. Лизанец, Петро Миколайович: Михайло Лучкай і його Грамматика. *Основна Література про Лучкай*. In: *Uő*: (szerk.): Михайло Лучкай: Грамматика Слов'яно-Руська. [Reprint és ukrán fordítás.] Київ, 1989. 35–39.
19. <Lutskay, Michaelus> Grammatica Slavo-Ruthena, seu vetero-slavicæ, et actu in montibus Capraticis parvo-russicæ, seu dialecti vigentis lingvæ. Edita per Michaelem Lutskay, parochum et v. a. diaconum Unghvariensem, actualem Serenissimi Principis et Ducis de Lucca capellanum aulicum. Budac, 1380.
20. Михаил Лучкай. Церковныя беседы на всѣхъ недѣляхъ рока. На поученіи народное в церкви парохіяльной оунгварской казанной. Будин, 1831.
21. <Lutskay, Michaelus> Historia Carpato-Ruthenorum, sacra et civilis. Ungvári Püspöki Könyvtár, majd Ungvári Állami Egyetem Könyvtára. Vö.: *Annales Musei Culturee Ukrainensis Svidniciensis*, 11. 1983. 41–183., 13. 1988. 109–243., 14. 1986. 93–261. (A 13. kötet jelcent meg később!)
22. Magocsy, Paul Robert: The Language Question Among the Subcarpathian Rusyns. *Fairview*, 1979., 1987.
23. Mihalovics Ede: A katholikus prédikáció története Magyarországon. I–II. Bp. 1901.
24. Mihályfi Ákos: A papnevelés története és elmélete, I. köt. Bp. 1896.
25. Паньківч, Иван: Хто був Іван Березжанін – Михайло Лучкай чи Іван Фогороший? *Науковий Збірник Товариства Просвіти*, 7–8. 1931. 168–188.
26. Patca, Adolf: Vzájemné listy Josefa Dobrovského a J. Ribaye z let 1783–1810. V Praze, 1913. (Josefa Dobrovského korespondence, II.)
27. Pelesz: Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom. Bd. II. Wien–Würzburg, 1881.

28. Plöchl, Willibald M(aria): St. Barbara zu Wien. Die Geschichte der griechisch-katholische Kirche und Zentralpfarre St. Barbara. Bd. I-II. Wien, 1975.

29. Погорелов, Валерий: Литературная деятельность Михайла Лучкая, карпаторусского писателя нач. XIX века. In: Уб: Карпаторусские епюды. Bratislava, 1939. 5-56.

30. Rézbányai József: Az egyházi szóoklat egyetemes története. III. Pécs, 1908.

31. Tichý, František: Lidové písně v Lučkajové gramatice. Науковий Збірник Товариства Просвіти, 7-8. 1931. 307-314.

32. Tichý, František: Vyvoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. V Praze, 1938.

Фйольдварі Шандор

(Дебрецен)

СЛОВ'ЯНСЬКІ ТА УГОРСЬКІ ВПЛИВИ У ПРАЦЯХ МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ

Резюме

Греко-католицька церква – це інтерференція різних культур. Цей аспект антропології автор вже доповідав на декількох міжнародних конференціях. Дослідження греко-католицької церкви дуже актуальні у філології та історії завдяки відзначенню 350-ої річниці ужгородської унії і 225-ої річниці канонізації мукачівської єпархії. Впливи різних слов'янських культур та угорської зустрічаються у творах Михайла Лучкая, а також і в його проповідях. Дуже детально досліджувалися контакти між чеським лінгвістом Йозефом Добровським та підкарпатською інтелігенцією (Фр. Тихий), а також детально аналізувалася мова "Церковних Бесед" Лучкая (Погорелов). Але ще ніхто не вивчав ці проповіді Лучкая з боку богословської риторики. Як літературні, риторичні тексти, вони взагалі не розглядалися. Автор пропонує знайти джерела цих текстів у князівській бібліотеці Лукки, де Лучкай служив священником при дворі великого князя Карла Людовика Бурбона. Там він міг познакомитися з сучасними напрямками римокатолицької думки а також з янсенізмом. У цій доповіді дається тільки характеристика декількох аспектів питання, а детальний аналіз буде можливий після досліджень у бібліотеках та архівах Лукки в Італії.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

IRODALOMTUDOMÁNY

GÁL JÓZSEF

(Dunaharaszti)

KOVÁCS VILMOS: HOLNAP IS ÉLÜNK

Az 1945 utáni kárpátaljai magyar irodalmi próbálkozásokról, a kárpátaljai nemzetiségi irodalom helyzetéről több tanulmányban is beszámoltak. A magyarországi írók, irodalomtörténészek, irodalomkritikusok közül is többen jó ismerői a kárpátaljai magyar irodalmi életnek¹. Ugyanakkor Kárpátalja közelmúltja irodalmának teljesebb és hitelesebb feldolgozásával még – remélhetőleg nem sokáig – adós az irodalomtörténet. Most viszont a rendszerváltás során lehetőség nyílt arra, hogy a tudósok, az irodalom művelői egy realisabb szemlélet és értékcentrikusabb látásmód mérlegelésével törlesszék ezt az adósságot, feltárják a valódi értékét a kárpátaljai magyar irodalomnak.

Kárpátalja irodalmi életének mérlegelése fontos és szükséges lépés, többek között azért is, mert iránymutató, lámpás lehet azon az úton, amelyen haladva a kárpátaljai magyar irodalom az egyetemes magyar irodalom szerves részévé válhat.

Kovács Vilmos Holnap is élünk című rehénye 1965-ben jelent meg a Kárpáti Kiadó gondozásában. A regény megjelenését két évig tartó megalázó huzavona előzte meg. Sok vihart megélt regény. Megjelenése után röviddel betiltották, elhallgattatott regény lett. Betiltásának egyik oka, hogy ez a regény adott először hírt a hadköteles férfiak 1944–1945-ös törvénytelen deportálásáról. Egy másik oka, hogy az 1960-as évek közepe táján a konzervatizmus erői támadásba lendültek, elkezdődött a megújulást hirdető törvényekkel szemben a "visszarendeződés". Meghurcolják Szolzenyicint, támadások érik Jevtusenkot, aktív harcot hirdetnek az "eszmeileg idegen" irányzatok ellen. Harmadszor, a Kárpáti Igaz Szó Szerkesztősége már a kiadásakor elutasító szerkesztőségi határozatot hozott, többek között azzal is vádolta a szerzőt, hogy az absztrakt művészetet reklámozza, és a művészet pártirányítói ellen lázít.

A kiadás körüli bonyadalmakból a Holnap is élünk második kiadásának utószavában M. Takács Lajos Regénysors, írórsors, sorsregény írása a korabeli dokumentumok alapján ad pontos és részletes felvilágosítást².

A Holnap is élünk a kárpátaljai magyar próza egyik legjobb alkotása. A mű a társadalmi és nemzeti önvizsgálat két évtizednyi útjának bírálatát tárja olvasója elé. A regény mondanivalója összecseng, mintegy folytatása a Lázás a Föld legjobb verseinek. A könyv a személyi kultusz és a szovjet rendszer okozta torzulások, a társadalmi tragédiák leplezetlen bemutatásával foglalkozik. "A Holnap is élünk—írja Pál György – az emberi méltóság, a szabadságkeresés és a szabadságvágy regénye"³. Főhőse Somogyi Gábor alakjában, de főleg küzdelmeiben

¹ Pomogáts Béla, Szokolcsay Lajos, Görömbei András, Kiss Ferenc, M. Takács Lajos, Pál György, Margócsy József, Margócsi Klára, Sándor László, Kertész László, Bessenyei György, Benedek András, Balla Gyula, Wintermantal István és mások.

² Kovács Vilmos: Holnap is élünk. Csokonai Kiadó–Kárpáti Kiadó. Debrecen–Ungvár, 1989. 208. o.

³ Pál György: Egy lakhatóbb világért. Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle. 1997. 2. sz. 228. p.

Kovács Vilmos mintha ömagát rajzolná meg. Egy egészen biztos, hogy adott a párhuzam író és főhőse között. "A Holnap is élünk—írja *Szakolczay Lajos*—önéletrajzi elemeket tartalmazó regény, amely egy fiatal festőművész magára találását és az életben felmerült erkölcsi-etikai kérdések megválaszolásával történt megtisztulását ábrázolja fordultatos cselekményszöveggel. Mindmáig a kárpát-ukrajnai magyar próza legrangosabb alkotása ez a mű, mely hatványozottan tükrözi *Kovács Vilmos* írói-emberi magatartását, s az emberről és világról, művészetről és munkáról vallott gondolatait"⁴.

A regény megírása arra az időszakra esett, amikor a Szovjetunióban és így a Kárpátalján is némileg enyhült a diktatúra nyomása. Ez viszont lehetőséget adott a társadalmi problémák felvetésére és kimondására, a gondolkodó embertípus bemutatására. A regény alapgondolatai egy olyan korszakban érlelődtek meg, amikor a társadalom felsőbb rétegében fellazult a baloldaliság, de a középső és alsó szintjein még tart a dogmatikus szemlélet, amikor az alsóbb régiókban még ugyancsak "döntögetni kell" a kapukat.

A regény több műfajt-monológot, drámai izzású dialógusokat, kordokumentumot, lírai epizódokat tartalmaz. *Kovács Vilmost* nem is aggasztják a műfaji nehézségek. Az írónak helyzetre és emberekre van szüksége, akik révén a konzervatív gondolkodás konfliktusát nyilvánvalóvá teheti. A jellemábrázoló párbeszédekben, a szereplők szenvedélyes vitáiban nem a tézisek, hanem a gondolkodásmód lett elsődlegesen fontos. Az előadásmód és az asszociatív szerkesztés harmóniájával éri el az író a szuggesztív hatást.

A regényben ábrázolt korszak az emberélet útjának egy olyan szakasza, amely a múltból a jövőbe mutat. A Holnap is élünk azoknak a műveknek a sorába tartozik, amit az 1960-as évek első felében a szovjet széppróza újhulláma hozott, amit *Lengyel Józseftől* az Igéző, az Oldás és kötés, *Cseres Tibortól* a Hideg napok, *Fekete Gyulától* Az orvos halála, *Sarkadi Imrétől* az Elveszett paradicsom és A gyáva, *Somogyi Tóth Sándortól* Proféta voltál szívem, stb. jelentett a magyar irodalomban. Ezekben a regényekben szerzőik rámutattak a szocialista társadalom embert megalázó torzulásaira. Bátor vállalkozások voltak ezek az igazság kimondására. Az emberiségnek mindig szüksége volt és lesz *Kovács Vilmosokra*, olyan egyénekre, "hősökre", akik nemcsak csendben küzdenek az igazságért, hanem azt hangosan ki is merik mondani. A Holnap is élünk című hányattott sorsú regény szabadon és hangosan szól a szabadság hitének őrzésével a szabadság hiányáról.

A Holnap is élünk több szempontból is rendhagyó mű. Regény, de minden lapja lírikusra vall. Regény biztosan azért lett, mert ennyi intellektuális jellegű probléma nem fér el egy versben.

A regény Kárpátalja társadalmi életének gazdasági, művelődési és politikai vonatkozásait kölcsönös összefüggéseiben igyekszik bemutatni, több ízben is erősen hangsúlyozva, hogy az egyre romló társadalmi viszonyok mellett mostohagyermekké válik a művészet.

A regényben egyszerre van jelen az öröm és az aggodalom. Írója a gondokra koncentrálni, ugyanakkor a hitet erősíti és a felemelkedést, az emberibb életet körvonalazza meg. A regény még azon részeiben is a felemelkedést tartja szem előtt, ahol lírai betéteiben bőven él a gúny, a kinevetetés eszköze, ahol "hősi" pózban láttatja az érdemteleneket.

A regény főhőse, *Somogyi Gábor* festőművész életének és környezetének ábrázolásával az író azt mutatja be, hogy milyen küzdelmes utat kell megjárnia a többre hivatott embereknek, míg végre törvénytelen ségek láncolatából kiszabadulva, olyan közösségi légkör képződik körülötte, amelyik hajlandó elismerni művészi tehetségét és törekvéseit, nemzetiségének megalázó helyzetét.

A Holnap is élünk cselekménye a főhős emlékezetéből rendeződik regénnyé. A múlttal összekötő eseménysorozatokból áll a regény háttere. A regény kiindulópontjának indítékát a

⁴ Szakolczay Lajos: Két portré. Balla László. *Kovács Vilmos*. Tiszatáj. 1969. 2. sz. 131. p.

főhős apjának sorsa, életének tragédiája szolgáltatja. Somogyi Gábor apja ugyanis a két világháború közötti időszakban a kommunista párt tagja volt. Többször letartóztatták, bebörtönözték, s szinte állandó rendőri felügyelet alatt telt az élete. Az igazságszerető apa 1945-ben az igazságot akarta megtudni a deportálásról, ezért "ellenforradalmi tevékenység" vádjával letartóztatták, és húsz évi börtönre ítélték. Ez a különlegesen felfokozott valahai léthelyzet, melyet még a személyi kultusz túlkapásaiban áldozattá váló kommunista apa tragédiája egyre inkább súlyosbít, gyakran lesz egy-egy regénybeli meditációsor elindítója. Az apa sorsa a kárpátaljai magyarság 1944–1945-ös tragédiájának szimbólumává nő a regényben.

A regény következő eseményei a főhős magánéletével kapcsolatos részletek sorozatából áll össze: Gábor és Ildikó ismerkedése, a nem sikerült házasság, a későbbi városi élet, a bútorgyári tervezői munka. A bútorgyárban figyelnek fel művészi képességeire. Ő azonban nem hajlandó az igazgató felkérésére Sztálin-képet festeni, mert mondja magáról: "bajuszt és szentképet" nem tud festeni. A megtorlás nem marad el. Három nap múva letartóztatják és tíz évre ítélik. Tábori évek következnek, ahol a többszörös gyilkosokkal van összezárva. Raboskodása idején részese egy börtönlázadásnak, ami majdnem az életébe kerül. A XX. kongresszus után amnesztiával szabadul.

A regény következő eseményei a főhős kiszabadulása utáni, 1950–1960-as évek fordulóján játszódó, cselekményeket örökíti meg. Gábor harcainak eseménysora két szálon szövődik. Az egyik egy kisvárosi festőszövetségben, a másik a főhős magánéletében.

A regény alapkonfliktusa a Somogyi – Mazur ellentétekre épül. Somogyi Gábort a festőszövetség befogadja, tagjelölt lesz, de modern művészi törekvéseivel és újszerű társadalmi nézeteivel szemben nagy az ellenállás a vezetőség körében. A festőszövetség, az időből kikopott Mazurral való összeütközése elkerülhetetlen. Mazur, aki a dogmatizmus, a konzervativizmus híve, teljesen képtelen a változásra, a rugalmasabb nézetek megértésére, a múltban él. Gondolkodásmódja az 1950-es évek elejének szintjén rekedt meg. Mazur gyűlölete nem ismer határt: Ildikó névtelen levele és a főhős új szerelmi kapcsolata a festőszövetség gyűlésén "hivatalosan" is tárgyalódik. Fegyelmit indítanak ellene, felfüggesztve állásából, kizárják a festőszövetség tagjainak sorából. Ő azonban nem torpan meg, a saját útján halad. Tudja, az igazságnak győzni kell. Gyülekeznek is már köréje védelmezői. Mégis kénytelen szülőföldjét elhagyni, szerelmével, Mártával együtt az Uralba távozni.

Gábort kezdetben csak a fiatalok, Kozlov és Béla támogatják, mellette állnak: Tóni, a szövetség szakszervezeti elnöke és Miska bácsi, az ukrán létére Adyt betéve tudó tanár – író. Később szövetségest talál szerelmében, Mártában és a pártvezetőség soraiban, a tanár – történész, Belov és az anyanyelv és a nemzetiség problémáit megvitató, Reinez személyében. A szembenálló felek táborába tartoznak: Mazur, a szövetség elnöke, a névtelen feljelentéseket küldözgető "plakátfestő", Zágony, a jellemtelen újságíró, Valkó és a felesége, Ildikó. A két szembenálló csoport között foglal helyet a "döntetlenre játszó" nagy csapata: Bokoros, Lenti, Kantos, Győző stb. Az ingadozók közé tartozik Réti Gyula és harapós felesége, Anna.

Gábor konok, elszántan járja a maga útját. Utálja a "döntetlenre játszókat". Vereségei nem véglegesek, kudarcai közben nő a nézeteivel rokonszenvezők, az igazát támogatók tábora.

Kovács Vilmos regényének legnagyobb értéke abban rejlik, hogy a szovjet "új hullám" hatásai eléri Kárpátalját is. A regény olvasásakor az emberek biztonságérzete erősödik, bátorságuk nő. A regényben egyértelműen megfogalmazódik a tényekkel való bátor szembenézés igénye. A regény erkölcsi tisztulást hivatott statuálni. A Holnap is élünk, mintegy azonnal mértéket is állított az őt létrehívó irodalomnak.

Kovács Vilmos szándéka tisztaságával, olykor mohóságával igyekszik elrendezni azt a kulturális élménygazdagságot, amit az előző évek felhalmoztak. Sajátos törvényei szerint

igyekszik megélni napjaink egyetemes gondjait. "Talán éppen mohósága okozza, hogy mondanivalója olykor megreked a publicisztika szintjén, s banálisabb a tűrhetőnél, de még ezekben a részekben is érezzük az igazságérzet megalégülésének izgalmát. Érezzük, hogy dokumentummal van dolgunk"⁵.

A regény vajmi keveset vesz át a hagyományos epikus cselekménybonyolításból. A történet eseménysora mégis pontosan körvonalazott tartópillérekre épül és mozgatórugói azok az események, amelyek 1945 -ben, 1949 -ben és 1950 – 1960 -as évek fordulóján történtek.

A regény epikus indítékú konfliktusai nem eléggé kidolgozottak. "Valódi akciója – epikai értelemben – nincs is ennek a regénynek, s ami van, azt még a legizgalmasabb fordulatoknál is megszakítja az elmélkedés"⁶.

Mi viszont Pál György nézeteivel értünk egyet, aki a következőket írja: "Az író az epikus indítékú konfliktusok elmaradásáért gazdagon kárpótól bennünket az érzelem kifejezésének lírai hevével, a drámai töltésű, fordulatossá és izgalmas dialógusok sorával... Olykor szinte válságos drámai alaphelyzetet teremt, izgalmas szerelmi háromszögek (Gábor – Anna – Réti; Gábor – Ildikó – Márta) elevenednek meg az olvasó előtt"⁷. Úgyszintén érdekfeszítőek a dialógusok is: Gábor és Mazur vitája a festőszövetségben, a fegyelmi tárgyalás (Mazur – Valkó – Gábor – Tóbi) stb.

A regényt vizsgálva megállapítottuk, hogy az író gyakran – szinte egy az egyben – emel át versből sorokat. Hadd tegyük hozzá: nem mindig szerencsésen. Más a próza teherbírása, és más a versé.

Egyetértünk Szokolczay Lajos írásaival is, mely szerint "a Holnap is élünk bár pergő cselekmény, nem hibátlan regény. Túlságosan kiszámított... Bántó a néhol előtérbe kerülő banalitás, a "közbeiktatott" költői vallomások sokszor megmaradnak a publicisztika szintjén... A Holnap is élünk értéke abban van, hogy nagy tisztaságigénnyel íródott. Az erkölcsi kitérülések szabadságában"⁸.

"Kovács Vilmos regénye adós marad a gondolat kiforrásának alkalmával: a keresés és ráeszmélés pillanataival. Ereje inkább azokban a részekben rejlik, amelyekben az ismerős igazság aklimatizálása, működése ölt formát, ahol érezzük a közegellenállást, az összecsapások emberi klímáját, ahol életbevágó üggyé tud forrósodni egy-egy vitatéma"⁹.

A Holnap is élünk rendkívül élő nyelvezetű mű. A rövidke bekezdésekkel jelzett sűrítettsége, a különböző történelmi pillanatok nem jelszavakkal, hanem apró, hétköznapi eseményekkel való érzékeltetése teszi ilyenné. Úgy tömörít, úgy egyeztet össze (józan mértéktartással) nézeteket, hogy az olvasó számára ez sehol sem lesz terhes. Az anyagát könnyedséggel kezeli. A jelenben élő történelmi múlt intenzitásának hihetetlenül természetes, hiteles ábrázolását adja ez a regény.

Röviden szólunk a regény újrakiadásáról. Az 1965-ben kiadott Holnap is élünk sorsa derékba tört, de derékba tört vele írójának, Kovács Vilmosnak is a sorsa. Több mint húsz éven át nem jelent meg kötete Ukrajnában. Még a nevét sem lehetett Kárpátalján leírni. Magyarországon is mellőzték. Kovács Vilmost azonban nem tudták megtörni, nem tudták beteretelni a "nagy szovjet család" közös aklába.

A Holnap is élünk javított változatának újrakiadását 1988 végén a debreceni Csokonai Kiadó vállalta fel és az ungvári Kárpáti Kiadóval közösen jelentették meg. Így végre, tisztelői

⁵ Kiss Ferenc: Kovács Vilmos: Holnap is élünk. Kritika. 1965. 11. sz. 896. o.

⁶ Kiss Ferenc: Uo.

⁷ Pál György: Uo. 232–233. o.

⁸ Szokolczay Lajos: Dunának, Oltnak. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1984. 208. o.

⁹ Kiss Ferenc: Uo.

és olvasótábora öröme, 1989-ben megtört a méltatlan mellőztetés csőndje. A Holnap is élünk újrakiadásának gondozója M. Takács Lajos.

Kovács Vilmos 1975-ben a regényt bizonyos értelemben javította, mivel szó volt arról, hogy Magyarországon is kiadják. Évek során azonban két budapesti kiadónál is csak "elfeküdt" az átdolgozott kézirat.

Miben állnak a Kovács Vilmos által 1975-ben elvégzett változtatások? Több olyan bekezdést kihagyott, amelyek főhőse, Somogyi Gábor művészetéről szóltak. Több helyen rövidítette a párbeszédet. Kiszűrte a regényből a fölöslegesnek tűnő jelzőket és szóismétléseket. Egyes jellemzéseket konkrétabbá és hangsúlyosabbá tett. Ezek a változtatások a regény lényegét, mondanivalóját nem érintették. A javítások során a regény áttekinthetőbbé, feszesebbé, szűkszavúbbá vált.

"Most, amikor újra megjelennek írásai, mindenki másként értékeli. M. Takács Lajos a "polgári harcost" keresi Kovács Vilmosban, Fodor Géza a küzdőszellemének és magatartásának etikai példáját tartja a legfontosabbnak, S. Benedek András az életútjának ismeretét vallja példa-adónak és mindenképpen tudatosítandó tanulságnak"¹⁰.

A Holnap is élünk című regény, az érzések és értelmek, lírai reflexiók sorozata. A regény nem (vagy legalábbis nem csupán) a szovjet új hullám múlttal viaskodó, s a személyi kultusszal szembenező írásainak egyike, hanem elsősorban is kisebbségi regény. A regényben azonban nem kapunk panoráma típusú képet a tájegység életéről, a kisebbségi sors alakulásáról, a könyv megmarad a tények illusztrációs szintjén. Ez a regény, mi úgy gondoljuk, nem nemzetiségi regény, még akkor sem, ha az irodalomtörténet is ebbe a kategóriába sorolja. Sokkal általánosabb ennek a regénynek a tematikája, hogysem egyetlen nemzetiség gondja legyen Kárpátalján, ahol mindig is több nemzetiség élt együtt, nyilvánvalóan voltak nemzetiségpolitikai torzulások is. Ez a regény azonban nem erről szól.

Kovács Vilmos Holnap is élünk regényének alapkonfliktusa nem csupán abban rejlik, hogy bemutassa azt a rendkívüli igazságtalanságot, amelyet főhőse megélt és nem is egyszerűen az, hogy a lágerek igazságtalansága után hihetünk-e még a szocializmusban. A Holnap is élünk alapkonfliktusa az, hogy a múlttal való elvi leszámolás a mindennapok szféráját nem változtatja meg egyik napról a másikra, ha leküzd is a hős a belső megrendültségét, ha túl is teszi magát az elszenvedett igazságtalanságon, a meglévő társadalmi szituációban még mindig azokkal az erőkkel tovább kell küzdenie, melyek a korábbi torzulásokat előidéztek. Végül is – írja Wintermantel István – "... a törvénytelen ségek okozta megrendülés a *történelmi* élmények sorába sorakozik, és allapproblémává a múlt erőinek továbbélése válik"¹¹.

Kovács Vilmos regényében mindenek előtt a gondokra koncentrálni, figyelmeztet. A néhol keserű sorokat távolról sem a pesszimizmus, sokkal inkább a féltés írta vele. Értékeljük hát úgy ezt a szándékot, mint a megmaradás parancsszavát.

Гал Йожеф

РОМАН ВІЛМОША КОВАЧА "І ЗАВТРА ЖИВЕМО"

Резюме

Стаття розглядає проблеми суперечливого роману В. Ковача "І завтра живемо". Наводяться оцінки літературознавців і критиків, визначається, що в них позитивного, і що саме є позитивним у згаданому романі.

¹⁰ Kovács Vilmos: ... folytatás. (Válogatta, összeállította és az Előszót írta Fábíán László). Hatodik Síp Alapítvány. Budapest–Ungvár, 1993. 5. p.

¹¹ Wintermantel István: A megújulás ellentmondásos pillanata. Mozgó Világ, 1987. 11. sz. 115. o.

Автор погоджується з думкою кількох критиків про те, що названий роман є визначною подією в розвитку закарпатської угорськомовної літератури. Незважаючи на певну композиційну і естетичну нерівнозначність даного твору, він органічно вписується у нову хвилю тогочасної радянської романістики і, до певної міри, є також відображенням проблем життя національної меншини, хоча окремі моменти авторських узагальнень є більш масштабними.

MEGELA IVÁN

(Kiev)

A "SORSREGÉNY". A 20–30-as ÉVEK MAGYAR REGÉNYE ALAPJÁN

A "Sorsregény" a 20–30-as évek magyar irodalmának egyik legjelentősebb műfaji változata, amely abból ered, hogy az író lemond az "epikai távolságról", bonyolítja az elbeszélés struktúráját és módosul a szerző, az elbeszélő és a hős alakjának a részaránya.

A "sorsregény" mintegy dialógus a korrallal és a társadalommal, egyszerre apellál az esztétikai érzésre, de még inkább a szociális tapasztalatra. Alapja az egyszerű ember problémáinak ábrázolása, amely sok esetben nincsen kapcsolatban a társadalom életének fő fejlődési irányával.

Az ember életét befolyásoló tényezők számának jelentős növekedése közepette a sorsregény szerzői tágitják a tapasztalatszerzés és a világ megismerése forrásainak a körét: feltételes eszközökhöz, mitológiai struktúrákhoz, okmányokhoz, szemtanúk vallomásaihoz stb. folyamodnak.

Az ilyen regényben szembetűnően változnak a "nézőpontok", különböző közbenső "távolságok" jelennek meg az író és az olvasó között.

Értjük ezalatt az íróhoz közel álló egyes szám első személyben történő lírai elbeszélésmódot, az eseményeknek kívülálló személy általi leírását, egy-egy közbeiktatott szereplő elbeszélését, a folklórjellegű stilizált regélést, amikor a szerzői értékítélet az ábrázoláson kívül reked. Ide tartozik úgyszintén az "idegen szó" felidézésének aktív típusa, a polemikus színezetű önéletrajz, a gyónás, a rejtett, belső vita.

Vegyük például Tamási Áron Ábel-trilógiáját (1932–1934). Az író a kortárs erkölcsi tapasztalatában a kornak a háború utáni magyar valóságra jellemző ismertetőjelein kívül igyekszik megkülönböztetni az egyetemes, általános emberi erkölcsi elvek időtől független megnyilvánulásait.

A művészi szöveg tele van tűzdelve mitológiai elemekkel, példázatokkal. A példabeszéd-jelleg közvetlen kapcsolatban áll az erkölcs etikai-vallási alapjainak a kidolgozásával. Ebből következik a folklór képrendszerének nem csupán mint erkölcsi kódexnek, hanem mint a poétikai eszköznek a felhasználása.

Tamási egzisztenciális sorsregényében két cselekményvonal különböztethető meg: az egyik az objektív, kívülálló eseménysor, a másik a belső, személyi vonatkozású, amely a tudat fejlődésével kapcsolatos. A külső cselekményvonalon a szerző szavai dominálnak, a szereplők nyelvezete pedig a belső személyi indokok irányába tereli a cselekményt. Vonatkozik ez mindenképp az objektív elbeszélésmódra, az elbeszélő szerző helyzete az alakuló cselekményhez viszonyítva szűsén kívülinek, epikailag távolesőnek mondható. A monológyszerű elbeszélésmódban a külső eseménysor és a belső, személyi vonatkozású szűzsé szorosan összefügg, mert a művészi cselekményt korlátozza az elbeszélő vagy a hős megszemélyesített énjének tudata.

Az Ábel-trilógia sikeres próbálkozás a XX. századi magyar irodalom költőies mítoszregényének megszületésére. Amikor Szakálas Ábel sorsáról mesél, az író azt teszi meg vezérfonalul, hogy a hős keresi a választ a kérdésre: Mi célra vagyunk a világon? Innen ered a mű példabeszéd-jellege: a mindennapos létküzdelemhez társul a hős válaszkeresése az élet értelmére

vonatkozó ontológiai kérdésekre. Az első részben, ahol a hős fejlődésén van a hangsúly, kifejezetten a nevelőregény vonásai lelhetők fel, a többi könyvben viszont nem kerülnek előtérbe.

Az elbeszélés egyes epizódok felsorokoztatására épül, amelyek lazán fűződnek egymáshoz, de nem annyira elkülönítve, mint Tersánszky Kakuk Marci (1923–1942) című regényciklusában.

A mese- és balladaelemeken kívül Tamási poézisében fontos szerepet játszik a mitologizálás mint a helyzet metafizikai értelmezésének eszköze vagy a különböző mitológiai rendszerek összegzésének eszköze, hogy azok metafizikai értelmére akcentáljon. A mítosz, a mese, a csoda és a valóság, a konkrét tapasztalat és a költői képzelet, az érzékeltető és az elvont dolgok arról tanúskodnak, hogy Tamási műve a népi-kollektív elbeszélő műfajtól eltávolodva a regényes elbeszélőmóddhoz, olyan világkép megteremtéséhez közeledik, amely az ember és a világ közötti viszony regényes dinamikájából ered.

Tamásinál a monda a népiesség érzék fölötti átadása, az erkölcsi értékek feltárásának lehetősége. Az író lemond a felületes vonalszerű ábrázolásmódról és a jelenségek általános jellegű kölcsönös összefüggésének, ama térbeli és időbeli struktúra újszerű tükrözésének hívévé válik, amely az ember lelkivilágát a világegyetem részének tekinti.

A trilógia műfaji struktúráját az alak-és az eszmei mondanivaló szoros "együvértartozása" jellemzi. Az elbeszélés a mesélő szemszögéből nézve, annak felfogása szerint, a többi szereplő jellemábrázolása viszont külső nézőpontból történik, ugyanakkor a hős magatartását önmagához viszonyítva belső nézőpontból elemzi és mutatja be.

Ábel szempontja minden mást maga alá rendel a műben. A hős a népi erkölcs megtestesítője, értékrendszere nincs ellentétben a székelyek nézőpontjával. A regény cselekménye nem más, mint a cselekményt alakító ellentmondások nagy dialógusa. Az író úgy alakítja elbeszélését, hogy közben hivatkozik Ábel prototípusának öntudatára, vagyis objektív nézőpontot vesz igénybe. A szereplő személyek belső lelkiállapota a motivációk rekonstruálása közben a szerző nemcsak saját adataira utal, hanem figyelembe veszi a belső nézőpontot is.

Egyik-másik jelenségnek a főhős szempontjából való megítélése viszont az általános érvényű eszmében rejlő szempont értékítéletének van kitéve.

Megállapíthatjuk, hogy a regényben a vidám tréfák, anekdoták, a derűs hangvételű elbeszélés következtében egy különleges szemüveg jön létre. A humor sokfélesége a komikum kifejezésére szolgál. A szeszély, a furcsaság, a hangulat, a jelenségek ellentmondásosságának átélése, ami egyesíti a komolyat és a nevetségeset – mindezek az ember lelki beállítottságának megkülönböztető vonásai, természetének sajátosságai.

Ábel képessége, vidámsága egy másik stilisztikai hagyományt is kifejez. Tréfái, csínytevésői a trilógia második részében gyakran groteszk jellegűek: a paródia szatírával párosul, a farsangi népi kedélykultúrával való párhuzamára utalva.

Felhívjuk a figyelmet a meseszöveg sokrétűségére, a ritmus-és kommunikatív struktúra gazdagságára, amely nem a cselekményre épül, hanem a népi közegre, gondolkodás-és viselkedésmódra, a nyelvi kontamináció felidézésére azáltal, hogy elmeséli egy székely ifjú nehéz sorsát, érzékelteti leküzdhetetlen erejét.

Érdekes változata a "sorsregénynek" az idegen beszéd visszaadásának aktív típusa, amely magába foglalja a vitás színezetű önéletrajzot, a vallomást és a nyílt belső polémiát. A szöveg szerkezete itt művészi-stilisztikai egységbe foglalja a szerzőt mint a mű szervező magvát, a szereplőket mint a művészi ábrázolás fő objektumát és a szüzsét.

Példaként Babits Mihály "Halálfiat" /1927/ című regényét választottuk, amelyben egy család három nemzedékének a példáján az író a századforduló magyar közéletének megrendítő életképét rajzolja meg.

A Halálfiat mint olyan regényszerkezetet tárgyaljuk, amelyben egész sor problémát az író ama fő feladata foglal egyetlen csomóba, amely szükségét érzi az emberre mint egyéniségre vonatkozó elképzeléseinek, elgondolásának érvényesítésére.

Az önéletrajzi mozzanatok és a művészi képzelet szoros egybefonódása módot ad arra, hogy az egyediben – a hősnek az íróéhoz hasonló sorsában – megtalálja a kor legfőbb sajátosságát: a társadalmi rend, a XIX. század végi konzervatív, nemesi-polgári erkölcs megújítására való törekvést. Az író következtetését személyes tapasztalata és a 20-as évek valósága sugallja. A valóság által elvetett illúziókat újak követik, most már a műfajon belüli struktúra logikája szerint, ami feltételezi az elbeszélés módosítását ahhoz mérten, hogy újabb illúziókban csalódott nemzedékek jelennek meg.

Szembeállítva a Halálfiat-val – az apákkal és az unokákkal – a család legidősebb tagjait, Babits egy fontos szociális problémát tisztáz. Rámutat arra, hogy a XIX. század végén az ország teljes függetlenségéért vívott harcban a nemesi birtokok rendszerére támaszkodni éppoly kilátástalannak tűnő elgondolás, akárcsak az új nemzedéknek az az illuzorikus hite, hogy a kulturális értékek elsajátítása útján szellemileg felszabadítható az egyén.

Az író nyomon követi a dzsentrí réteg drámája és a magyar nemzet sorsa közötti összefüggést. Innen ered a regény filozofikusan általánosító metafizikus címe: a regény sorai közül világosan kicseng az a gondolat, hogy a műben leírt tragédia folytatódik, mint egy végtelen melódia.

A regényben a cselekmény hagyományos alakulását az események dinamikája, a “belső cselekmény” dinamikája, a jellem dialektikája váltja fel.

Egész bonyolultságában és ellentmondásosságában az olvasó elé tárva a szereplők lelki világát, az író behatol a tudat alatti területre, felidéri az irracionális, asszociatív gondolkodás folyamatát. Az egyén sorsa segítségére van abban, hogy felölelje egy egész nemzedék sajátosságait, rávilágítson az egész nemzet problémáira.

A regény alapját képező problémakör – az egyén szembekerülése a társadalommal, amikor a becsületes ember függetlenségre, szociális szabadságra törekszik, környezetének értetlenségébe, nyíltan ellenséges magatartásába ütközik, és ő mégis igyekszik megőrizni helyzetét, látszólagos jómódját – módot ad arra, hogy a különböző regényváltfajok sajátos szintézise jöjjön létre: a vallomás, az önéletrajzi, a lélektani és az esszéjellegű regény szintézise.

A regény szerkezetének időbeli tagolása elválasztja az elbeszélés idejét a cselekmény idejétől. Az elmesélt történetek keretei egybeesnek az új generáció kialakulásának időszakával. Ugyanakkor fennmarad az élő kapcsolat az előző két nemzedékkel, ami a családregegyhez közelálló paramétereket teremt. Ebből következően több időtípus figyelhető meg: egyirányú történelmi idő, az egyéni, az életrajzi idő. Mindegyiknek megvan a maga ritmusa és egymáshoz kapcsolódásuk is különböző. Ezeket az időtípusokat azonban az író szembeállítja az elbeszélés mozdulatlan, pontos paraméterektől mentes univerzális idejével.

A regény sajátos filozófiai, erkölcsi-esztétikai platformra épül, melynek alapját Babits humanista szemlélete, a keresztény etika általa történő értelmezése, illuzorikus nézetei képezik. Az embernek mint személyiségnek a fejlődését, kivételességét, a világegyetemben reá váró különleges hivatást hangsúlyozza a történelem is a társadalom alakításában.

Az ember egyedi sorsát az emberiség szellemi fejlődésén, általában a civilizáció prizmáján keresztül vizsgálja, s innen erednek a Halálfiat poétikájának olyan vonásai, mint az idézetek sokasága, az irodalmi visszaemlékezések, a bibliai és evangéliumi példálózások széles körű, több funkciójú alkalmazása.

Bizonyos szavak különleges szerepet kapnak a regény kompozíciójában, kulcsfogalomként funkcionálnak. Ezek a szereplő személyek szellemi fejlődésének és cselekedeteinek mozgató

erői, amelyek önálló tényezőkké személyesülnek/Cél, Kivánság, Kötelesség, Félelem, Szűkölködés stb./. A címszavak gyakran alap gondolatként szerepelnek, kompozíciós szerepet játszanak a mű atmoszférájának megteremtésében.

Babits esztétikai állásfoglalása szorosan összefügg a platonizmussal, a bergsoni intuitivizmussal, az élővilág genealógiájára vonatkozó kanti elmélettel, s ez a gondolkodás sajátos polifóniáját hozza létre. A panteizmus mint a világegyetemi egység eszméje, a természet istenítése mind filozófiai, mind pedig biológiai értelemben jelen van a regényben, hangsúlyozva az ember szerves kapcsolatát a mikrokozmoszal.

Innen ered az esztétikai platform jellemző elve – a Jó és a Rossz erkölcsi-filozófiai párharca, ami “bipoláris” sémát eredményez az egyén lelki világának elemzésében. Erre a dialógusrendszerre épül a szellemi és az erkölcsi értékek egész belső szerkezete.

Mivel a regénynek nincs folytatólagos szüzséje, az elbeszélés hozzáértően felsorakoztatott motívumláncrek épül. Fontos szerepet játszik emellett a részletek hatásos megformálása, az induktív pszichologizmus érvényesülése. Az elbeszélés helyenként lüktetésszerű: a pszichológiai konfliktusok energiája önkéntelenül is felhalmozódik és így a hétköznapi situációkat kulminációs robbanások követik.

Már a regény kezdete megnyitja az író és az olvasó dialógusát. Ez adja meg a hangnemet, az elbeszélés ritmusát. A kezdet mintegy sejteti a befejezés hangnemetét. Előfordul, hogy a szűzsé a konkrétum szintjéről az általánosítások, az örökkévalóság szintjére emelkedik, rámutatva a lét megbontott harmóniája visszaállításának szükségességére.

Az “sorsregény”-ben meghatározó az elbeszélés életrajzi típusa az egyes szám első, illetve harmadik személy részéről. Ez a szerző és a hős azonosításához, közvetítő szereplő révén való elbeszélésszűzshöz, az epikai néprege stilizálásához, vitázó színezetű önéletrajzhoz – mint az idegen, vegyített hang kifejezési formáihoz – vezet.

Az e csoportba tartozó regények némelyike számára a lírai és az epikai mozzanatok szintézise, a szerkezet “nyitottsága”, a novellisztikus forma, a szűzsé, a cselekmény, az elbeszélés szerepének visszaállítása jellemző /Tersánszky Józsi Jenő/.

A hagyományos népköltészeti formának, a mitológia, a mese poézise elemeinek felhasználása a nevelő-regényben példabeszéd jelleggel kölcsönöz a műveknek, a “prózavers” sajátos válfaját hozva létre /Tamási Áron/.

Külön figyelmet érdemel a belső polémia rejtett formája, a stilisztikai átszövés: a lélektani rajz, a nevelő regény, a filozófiai, intellektuális regény /Babits Mihály/.

Мегела И.

“РОМАН СУДЬБЫ”. ВЕНГЕРСКИЙ РОМАН 20–30х ГОДОВ

Резюме

Доклад посвящен анализу одного из наиболее значительных жанровых вариантов венгерской литературы 20–30х годов, в основе которого лежит изображение простого человека с его проблемами. Данный тип жанра характеризуется тем, что авторы таких романов расширяют круг источников приобретения опыта и познания мира, часто прибегают к мифологическим структурам, документам, показаниям очевидцев и т.д.

В качестве примера автор анализирует Трилогию Абеля /1932–1934/ Abel trilógiája/ Арона Тамаша и “Сыновья смерти” /1927/ /Halálfiak/ Михая Бабича.

**ІСТОРИЯ, ЕТНОГРАФИЯ,
АРХЕОЛОГИЯ**

**TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ,
ARCHEOLÓGIA**

IMERLISVILI VANÓ

(Tbiliszi)

MAGYAROK GRÚZIÁBAN ÉS GRÚZOK MAGYARORSZÁGON

A grúz–magyar kölcsönös kulturális és irodalmi kapcsolatok eredete messzire nyúlik vissza. Grúzia, amelynek évszázadokon át felmérhetetlen harcot kellett vívnia szabadságáért és önállóságáért a két szomszédos nagyhatalom – Perzsia és Törökország – ellen nagyon emlékeztet Magyarországra, amely ugyancsak hosszú időn keresztül folytatott nemzeti felszabadító harcot a török hódítók és az osztrák Habsburg-ház ellen. Grúziában ugyanúgy, mint Magyarországon, az egész ország területén a legkedvezőtlenebb viszonyok között sem szűnt meg az elnyomás, leigázás és kizsákmányolás elleni küzdelem.

A sokéves grúz–magyar kapcsolatok a mai napig virágzanak. Előadásomban megpróbálom nagyon röviden ismertetni a grúz–magyar kulturális, irodalmi és diplomáciai kapcsolatok történetét.

Grúzia gazdag kultúrájával és ősi történelmével mindig vonzotta a magyar diplomatákat, írókat, tudós-utazókat, akik Grúziába érkezvén megismerkedtek a gyönyörű országgal, annak népével, hagyományaival, és rendkívül kedvező benyomásokkal tértek vissza hazájukba.

Magyarországot már a reneszánsz-kori grúz írók is ismerték, de a kölcsönös kulturális és irodalmi kapcsolatok a két ország között csak a XVII. században kezdődtek.

A grúz–magyar kulturális-történeti és diplomáciai kapcsolatoknak nagy hagyományai vannak. Érdekes a grúz–magyar viszonyoknak az a szakasza, amelyre a grúz nyomdai betűk készítése és a grúz nemzeti nyomda alapítása esik. Természetesen igen nagy II. Arcsil /1647–1713/ és VI. Vahtang /1675–1737/ grúz királyok érdeme a grúz nemzeti nyomda szervezése terén, amelyben magyar nyomdászok: Tótfalusi Kis Miklós és Istvánovics Mihály segítettek. Egyszersmind meg kell említeni Antim Iverieli /1650–1716/ érdemeit is az első grúz nemzeti nyomda megteremtésében.

A könyvkiadás gondolata, kétségkívül, Grúziában sokkal előbb keletkezett, mint ahogy a Tbilisziben elsőként 1709-ben kinyomtatott grúz könyv megjelent. /Az első grúz nyelvű könyvet Grúzia határain kívül nyomtatták ki még 1629-ben, Rómában/. De korábban ennek a gondolatnak megvalósulását akadályozta az állam nehéz politikai és gazdasági helyzete, az idegen bitorlók támadásai, az ország hűbéri széttagoltsága. Csak VI. Vahtang király uralkodása idején vált lehetővé az első grúz nemzeti nyomda megalapítása, amelyet a grúz király és harcostársai művelődési tevékenységében az egyik legjelentősebb eredménynek kell tekintenünk. Mihail Ungrovlaheli /Istvánovicsot így nevezték Grúziában/ 1707-ben érkezett Grúziába, és csak 1712-ben hagyta el az országot.

Istvánovics Mihály tevékenysége Grúziában az 1708–1711-es évekre korlátozódik.

A grúz–magyar kapcsolatok következő periódusa szorosan összefügg két magyar: az író, történész, diplomata, geológus, orvos Reineggs Jakab és útítársa, gróf Koháry János Grúziába érkezésével /1778/.

A német származású Reineggs Jakab személyében különös módon keveredett a kalandra vágyó tudós utazó, a kitűnő orvos és a misztikus. Reineggs elvégezte a nagyszombati egyetem

orvostudományi karát és utána Észak-Magyarországon a híres selmecebányai bányászati és kohászati főiskolán folytatott alapos tanulmányokat. Ettől az időtől kezdve Reineggs Jakab magyarnak vallotta magát és felvette a magyar állampolgárságot is. Mivel csatlakozott a szabadkőműves mozgalomhoz, üldözték, ezért Reineggs patrónusával, az egyik leggazdagabb magyar mágnással, Koháry Jánossal együtt elbújdosott Grúziába, ahol II. Herakliusz /1720–1798/ korának egyik kiemelkedő egyénisége lett.

Szargisz Kakabadze professzor és Korneli Kekelidze akadémikus véleménye szerint Grúziában Reineggs és Koháry közreműködésével állították helyre az ősi grúz színházművészetet.

Az író és a történész Zaharia Csicsinadze /1854–1931/ közlése szerint Reineggs németből perzsára fordította Josef von Sonnenfels osztrák jogász /1732–1817/ könyvét: "Rendőrszabályok" avagy "A Rendőri, Pénzügyi és Kereskedelmi Tudományok Alapjai" címmel. A könyv annyira tetszett II. Herakliusz grúz királynak, hogy saját maga fordította le perzsából grúz nyelvre és ki is nyomtatta.

E könyvet alapokmánynak tekintve, eszerint akarta rendezni Tbiliszi kormányzását, ezért fordította grúzra. Sajnos, az idegenből grúz nyelvre fordított könyv nem található a grúz kéziratok között.

II. Herakliusz úgy gondolta, hogy Reineggs másoknál jobban meg tudja valósítani Sonnenfels eszméjét, ezért hét falut ajándékozott neki, hogy ezekben a falvakban és Grúzia egész területén hirdesse a felvilágosodott abszolutizmus eszméjét.

A következőkben Reineggs "A Kaukázus általános és topográfiai leírása" című munkájában tüzetesen ábrázolta annak a hét falunak a történetét és népének életmódját, melyet II. Herakliusztól kapott. Reineggsnek ebben a munkájában megtaláljuk Grúzia sokoldalú leírását is néprajzi, történelmi és gazdasági vonatkozásban.

A könyvet lefordították németből oroszra, megtalálható a Korneli Kekelidze Kézirat-Intézetben (leveltárban).

Grúziai tartózkodása idején Reineggs Jakab mint diplomata is kitűnt. Előkészítette az orosz–grúz nemzetközi paktumot, amelyet 1783. július 24-én az észak-kaukázusi Georgijevszkij erődben kötöttek meg, és amely "Georgijevszkiji szerződés" -ként bekerült a világ diplomáciájának történelmébe. Ez a baráti szerződés olyan mesterien volt elkészítve, hogy nem sértette a grúz nép érdekeit.

A nemrég elhunyt magyar történész és író, Tardy Lajos – kultúránk nagy barátja – történelmi regényt írt Reineggs Jakabról. A könyv 1962-ben jelent meg Budapesten és 1971-ben fordították le grúz nyelvre.

Ami Reineggs útítársát, Koháry Jánost illeti, ő abban az időben is, mint mindig, inkább a szórakozásokat hajszolta, henye életmódot folytatott, és ennek következtében szerzett betegsége már 1779-ben olyannyira erőt vett rajta, hogy kénytelen volt menedéket kérni a kapucinusok tbiliszi misszióházában. A szerzetesek nagyon lelkiismeretesen gyógyították Koháryt, gyengéd ápolásban részesítették, de a betegség mind súlyosabbra fordult, és végül hosszú kinszenvedés után június 6-án gróf Koháry János Tbilisziben meghalt.

Ennek ellenére Koháry is hozzájárult a maga obulusával a grúz színház helyreállításához.

Amíg az egyik utazó – Koháry – pályafutását dicstelenül végezte be és szegénységben halt meg a tbiliszi kapucinusok monostorában, addig a másik utazó – Reineggs – a dicsőség csúcsára került.

Különösen jelentős szerepet játszott a grúz kultúra történetében Zichy Mihály. Illusztrációi között Rusztaveli halhatatlan alkotásához, A tigrisbőrös lovag /Vephisztkaoszani/ c. művéhez készített rajzai a mai napig megtartották értéküket és fontosságukat. Rusztaveli költeménye szereplőinek ábrázolásához Zichynek prototípusként a grúz értelmiség legjobb képviselői

szolgáltak, azok, akik kitűntek szépségükkel. Zichy élőképeket is rendezett Tbilisziben és Kutaisziban /összesen 11 képet a tigrisbőrös lovagból/.

1885-ben a tervezett 12 illusztráció vázlata helyett Zichy 34 rajzot készített. Nagy lelkesedéssel dolgozott a képeken és szervezte azok kinyomtatását.

Zichy Mihály fáradhatatlan igyekezete nyomán A tigrisbőrös lovag illusztrációinak kliséi Bécsben elkészültek, s azokat Lipcsében és Szentpéterváron nyomtatták ki /összesen 27 darabot/.

Ezek a nagyszerű illusztrációk 1888-ban kerültek be A tigrisbőrös lovag Giorgi Kartvelisvili által anyagilag támogatott kiadásába.

Zichy Mihály illusztrációi Rusztaveli halhatatlan költeménye történetében új szakaszt jelentettek. Zichy vitathatatlanul megérdemli a grúzok szeretetét és őszinte tiszteletét.

A magyar festő személyében a grúz nép, a grúz kultúra őszinte barátot szerzett.

Több magyar utazó és tudós járt Grúziában, akiket a magyar–grúz kapcsolatok érdekeltek: 1895–1898-ban Zichy Jenő magyar gróf kétszer szervezett tudományos expedíciót Grúziába.

Azonban nemcsak magyarok jártak – és rövid időre vagy egész életükre ottmaradtak – Grúziában, hanem grúzok is eljutottak Magyarországra: Tardy Lajos magyar tudós szerint a XVIII-ik században egy 22 éves grúz fiatalember – a neve Szimon volt, a törökök hurcolták el hazájából – Magyarországra került, a magyar állampolgárságot is felvette és Esztergomban telepedett le.

Tbilisziben a Kereskedelmi Újság 1908 szeptemberi második számában közöltek egy nagyon érdekes hírt: eszerint Mossze Dzsanasvili történészprofesszor 1905-ben levelet kapott Bécsből az ott főiskolán tanuló Besszarion Okropiridzétől. Okropiridze azt írta Dzsanasvilinek, hogy Bécsben véletlenül megismerkedett egy férfival, aki neki Bagrationi néven mutatkozott be. Amikor Okropiridze megkérdezte, hogy honnan származik, Bagrationi elmondotta, hogy Magyarországon lakik egy olyan faluban, ahová a régmúlt időkben körülbelül 1000 grúz családot telepítettek.

Okropiridzének a hír érdekes volt, de nem tudjuk, hogy mennyire reális. A kérdés további kutatást kíván.

A magyar–grúz kapcsolatok egyik jelentős fejezete a híres magyar író, tudós és fordító Vikár Béla alkotó munkássága. Zichy javaslatára Vikár Béla megismerkedett Rusztaveli művével, és elkezdte A tigrisbőrös lovag magyarra fordítását. A munkát 1917-ben fejezte be, és ugyanezen évben Budapesten ki is adták. Ez az egyik legelső próbálkozás volt Rusztaveli halhatatlan művének lefordítására, és a magyar fordítónak sikerült azt kitűnően elkészíteni. Vikár Béla megtanult grúzul, de nem annyira, hogy folyékonyan és önállóan fordítsa a költeményt. Ebben a munkában segítettek neki Giorgi Ciszkarauli, Grigol Cereteli, David Toloraia és más grúzok, akik Magyarországon fogságban voltak az első világháború idején.

Vikár Béla fordítói működésével jelentősen elősegítette a sok évszázados önzetlen grúz–magyar barátság továbbfejlődését és megszilárdítását.

1981-ben Tbilisziben megjelent a világhírű grúz tudós professzor, Saradze Guram könyve: "Anyagok a Vikár Béla Levéltárból", amelyben Vikár Béla tevékenységét behatóan értékelte.

Nagyon érdekes az a körülmény, hogy Kossuth Lajos családjának egyik utódága Grúziában talált második szülőföldet, és itt telepedett le.

A mérnök Kossuth Sztaniszlav nagyapja 1876-ban érkezett Tbiliszibe Szevasztopolból, és egy üzemben kezdett dolgozni. Sztaniszlav leánya, Kossuth Szevtlana a Sota Rusztaveli Grúz Irodalmi Intézet tudományos munkatársa, az ő rokona Kossuth Lucia, a Grúz Filharmóniai Társaság munkatársa.

1958-ban alapították meg Tbilisziben az Idegen Nyelvek Főiskoláján a magyar csoportot. A magyar nyelvet egy kedves magyar hölgy, Békési Ilona tanította. Az első grúz főiskolai

hallgatók 1958-ban kezdték a magyar nyelv tanulását. Békési Ilona 12 éven át dolgozott az Idegen Nyelvek Főiskoláján, és sok szakember magyar nyelvi képzéséhez járult hozzá. Engem is ő tanított magyarra. Az ő munkája is segítette a magyar és a grúz nép barátságát, kulturális kapcsolataink fejlődését. Békési Ilona volt a magyar nyelv első oktatója Grúziában.

A második világháború idején Békési Ilona férjhez ment egy örményhez, így került Tbiliszibe, Grúzia fővárosába. Hosszú ideig élt itt, most Szegeden él.

Az európai színvonalú bortermelés alapját Kahetiában/Kelet-Grúziában/ ugyancsak egy magyar professzor, Martiny Sámuel /1764–1808/ teremtette meg, aki 1804 óta élt Grúziában...

Különös emberi sorsok vannak, sorsát senki sem kerülheti el.

Végül, szeretnénk elmondani: mély meggyőződésünk, hogy a grúz és a magyar nép barátsága továbbra is töretlen marad.

Имерлишвили И.

ВЕНГРЫ В ГРУЗИИ И ГРУЗИНЫ В ВЕНГРИИ

Резюме

Статья посвящена изучению дипломатических, культурных и научных взаимосвязей венгерского и грузинского народов, показывает общность их исторической судьбы. У той и другой страны было два грозных врага: у Венгрии -- Австрия и Турция, у Грузии -- Турция и Персия. Грузия, так же как и Венгрия, все время лишь с величайшим трудом сохраняла свою независимость.

Автор демонстрирует, что корни грузинско-венгерских культурно-литературных и исторических взаимосвязей уходят в достаточно далекое прошлое. Однако начало подлинных культурно-литературных взаимоотношений между Грузией и Венгрией относится к XVII веку. Оно связано с дружеской помощью венгерских печатников Миклоша Тотфалуши Киша и Михая Иштвановича, которые оказали неоценимую услугу грузинскому народу в деле основания в Грузии первой национальной типографии.

Стремление к контакту было обоюдным: не только венгерские дипломаты, писатели, ученые-путешественники посещали Грузию, порой оставаясь там на всю жизнь, но и грузины нередко бывали в Венгрии.

ДАНИЛЮК Д.
ТКАЧУК О.

(Ужгород)

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЗАКАРПАТТЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Т. ЛЕГОЦЬКОГО

Гідним представником угорськомовної історіографії XIX – початку XX ст. є Тиводар Легоцький (1830–1915 рр.). Його наукова спадщина охоплює 11 монографій, 7 із яких присвячені історичній тематиці, близько 300 статей і декілька рукописів, які сьогодні зберігаються в Закарпатському обласному державному архіві. Ця багата наукова спадщина і до сьогодні залишається ще маловідомою, чим звужується не тільки регіональна, а й зарубіжна історіографія. Адже наведений ученим фактичний матеріал проливає світло на окремі питання з історії не тільки закарпатських русинів, а й угорського і словацького народів.

Вивчення наукової спадщини Т.Легоцького ускладнюється тим, що значна її частина опублікована в різних виданнях Угорщини, які сьогодні стали бібліографічною рідкістю (“Százodok”, “Szemle”, “Budapesti hírlap”, “Magyar”, “Magyar Csazdaságtörteneleti Szemle” та ін.). Правда, головні праці вченого сьогодні перевидані ротапринтним способом.

Перша спроба оцінити наукову спадщину Т.Легоцького була зроблена на науковій конференції, присвяченій 160-річчю з дня його народження, матеріали якої вийшли окремою збіркою [1]. Однак, про рівень оцінки свідчить той факт, що із 61 публікації безпосередньо творчості Т. Легоцького присвячено всього 7 невеликих тез. Щоб оцінити спадщину вченого належним чином, потрібно спочатку зібрати всі його праці. Заслуговує на увагу бібліографічний покажчик праць Т.Легоцького. Автор зібрав більшу частину праць вченого, описав його життєвий шлях та внесок в археологічну науку[2].

Тиводар (Теодор) Янош Легоцький народився 5 жовтня 1830 р. в с. Фунжіне (тепер Югославія) у сім’ї переселенців із Словаччини. Батько був інспектором лісового господарства. Та обставини склалися так, що сім’я Легоцьких знову переїхала в Словаччину, у м. Ружомберок. Тут Тиводар закінчив гімназію, а в 1847 р. поступив на юридичне відділення Кошицької академії. Та революційні події весною 1848 р. покликали його на барикади і молодий студент став добровольцем революційної армії.

Після поразки революції, уникнувши переслідувань, Тиводар знов сів за студентську лаву і в 1851 р. закінчив академію. Попрацювавши деякий час юристом, він переїжджає в Мукачево і поступає на службу у маєток графа Шенборна, де працює аж до останнього дня життя – 25 листопада 1915 р. Молодий юрист твердо став і на поле історичної науки, зайнявши почесне місце як історик, археолог, етнограф, організатор музейної справи в Закарпатті.

Визнання як вченого серед наукових кіл Угорщини Т.Легоцький здобув ще за життя. У 1860 р. він став дійсним членом Угорського товариства природодослідників, членом Угорського етнографічного товариства, Археологічної комісії, а з 1867 р. – членом її правління. Знання української, угорської, словацької, німецької і особливо латинської

мов дозволило йому опрацьовувати матеріали не тільки архіву Мукачівсько-Чинадівської домінії, а й Будапешта, Кошиць, документи Угорської Наукової Академії, Історичного товариства.

Насамперед увагу Т. Легоцького привернула археологія. Про розмах археологічних досліджень свідчить вже те, що на виставці, присвяченій VIII міжнародному археологічному конгресу, що відбувся в Будапешті в 1876 р., з його колекції були виставлені 402 кам'яні, 118 бронзові, 4 золоті, 3 глиняні пам'ятки і 1 скляний предмет. А в 1885 р. закарпатського археолога із зацікавленістю слухали на угорському конгресі, який проходив у Будапешті. З метою ознайомлення з археологічними здобутками відомих спеціалістів він відвідав багато країн Європи і Азії і на власні кошти придбав чимало експонатів із різних музейних колекцій. Його ж колекція складалася з кількох тисяч предметів і була однією з найбільших в усій Австро-Угорщині. У 1907 р. він організував у Мукачеві музейне товариство, а у власному будинку створив перший на Закарпатті музей історії та побуту краю, але без державної підтримки ця робота не набрала розмаху. Однак шанувальники археологічних старожитностей продовжили справу вченого і в 1929 р. в Мукачеві відкрили музей імені Т. Легоцького, матеріали якого стали основою для організації обласного державного краєзнавчого музею.

Археологією Т. Легоцький почав займатися з 1869 р., коли біля с. Клячаново на Мукачівщині було знайдено скарб бронзових предметів. Подальші археологічні знахідки дозволили зробити висновок, про те, що на території Березької жупи "вже тисячоліттями тому назад жили тут люди"[3]. Поселення первісних людей на Закарпатті Т. Легоцький відносить до давнього кам'яного віку – палеоліту. З детального огляду знайдених знарядь праці, предметів вжитку, дослідник робить висновок, що населення вело не кочовий, а осілий спосіб життя, жило у так званих хуторах, займалося полюванням, рибальством, розводило худобу, займалося землеробством, "вміло ткати і навіть будувати постійне житло"[4].

Дослідник стверджує, що на Закарпатті у IV ст. до н.е. люди знали срібні монети (тетрадрахми Філіпа Македонського)[5] і робить висновок про наявність контактів між різними народами та торговельні зв'язки. Але визначити народність племен вчений не береться. Він також добре описав замкові укріплення або городища, які називає "rogany várak" ("укріплення язичників")[6].

Головною заслугою Т. Легоцького як археолога є виявлення ним давньослов'янських пам'яток у Верхньому Потиссі. Відкриті ним в кінці XIX ст. пам'ятки в с. Зняцево біля Мукачева, в околицях Берегова дозволили йому зробити висновок про те, що слов'яни заселили Тисо-Дунайську низовину не просто до приходу сюди угорських племен взагалі, а ще в період великого переселення народів (III–V ст.). Він же заклав основу для визначення належності слов'янського населення цього регіону до білих хорватів. Обидва висновки вченого знайшли повне підтвердження в дослідженнях відомих сучасних археологів.

І, накінець, поступово дослідники погоджуються із його тезою про те, що слов'яни Верхнього Потисся, хоч і номінально, але знаходилися під зверхністю Болгарської держави. Важливим підтвердженням цьому є і введений в науковий обіг в 30-х рр. XIX ст. лист німецького короля Арнульфа 892 р. до Болгарського царя Володимира з проханням заборонити продавати сіль Великоморавській державі.

У 70–80-х роках Т. Легоцький відкрив декілька неолітичних поселень поблизу м. Мукачева і Берегова, виявив чимало бронзових виробів біля сіл Станове, Боржавсь-

ке, Лази. Славу йому як археологу принесли відкриття одного з найбільших у Європі ремісничих центрів кельтських поселень II–I ст. до н.е. в урочищі Галліш Ловачка біля Мукачева. Результати археологічних розкопок на території Закарпаття та суміжних областей Угорщини, Словаччини та Румунії були оформлені в окрему монографію, що вийшла у Мукачеві в 1892 і 1912рр [7]. У ній охарактеризовані пам'ятники усіх епох від палеоліту до кінця IX ст. Історична концепція Т. Легоцького в завершеному вигляді викладена у його тритомній праці “Монографія Березького комітату”[8], в якій досліджується цілий комплекс питань з історії Закарпаття від найдавніших часів до XX ст. Які ж проблеми стали предметом дослідження вченого і які його висновки?

Перш за все Т. Легоцький розглядає проблему заселення території історичного Закарпаття слов'янами і, зокрема, русинами. І це не випадково, бо вона була предметом дискусій як в закарпатській, так і в угорській історіографії впродовж всього XIX ст. Учений не сумнівався в тому, що територія історичного Закарпаття була заселена первісною людиною ще в період неоліту, але бачив усю складність у встановленні точного часу заселення і етнічної належності населення. Він перелічує десятки племен, які пройшли через Закарпаття під час переселення народів в III–V ст. із Сходу на Захід, і справедливо стверджує, що жодне з них не збереглося на цій території як стале етнічне ціле. Усі вони або зникли в ході збройних сутичок з місцевим населенням, або асимілювалися з ним.

На основі археологічних даних та відомостей з угорських і німецьких літописів Т. Легоцький робить однозначний висновок про те, що першим етносом, який поселився на постійне місце проживання на території історичного Закарпаття, були слов'яни. Він утвердив: “У IX столітті до приходу угорців з півночі у підніжжі західних Карпат до лівого берега Дунаю жили слов'яни, а між Дунаєм і Тисою вгору до польських кордонів володіли болгари, і на схід були розкидані волоські народи”[9]. Цим самим Т. Легоцький підтвердив висновок своїх попередників, зокрема І. Базиловича, М. Лучкая, І. Дулішковича про автохтонність слов'ян на території Закарпаття. Він вважав історичним фактом те, що на час приходу угорців в районі Березького комітату жили слов'яни. Більше того, дослідник зробив спробу визначити народність. Він вважав, що на території Березького комітату жили “вздовж берегів Тиси болгари” в околицях Мукачева, Берегова – слов'яни і волохи, а від Мукачева до гірського хребта Бескиду жили русини, що займалися вівчарством”[10].

Т. Легоцький також стверджував, що частина території Березького комітату була і незаселеною в кінці IX ст. На його думку, такою була територія “в північно-східній частині гориста смуга, шириною 37–68 кілометрів, яка починається біля гори Гат, а вище Мукачева йде до вершин гір Бескид. Ця територія, без сумніву, була незаселеною. А в лісах зустрічалися кочові скотарі... ці племена склалися із слов'ян і русинів малоросійських”[11]. Підтвердивши заселення слов'янами території між Тисою і Дунаєм, Т. Легоцький вказує на трудність у визначенні їх державної приналежності. Він упевнений тільки в тому, що слов'яни не мали єдиної державності, а тому важко визначити, які землі куди входили.

Друге важливе питання – це місце первісного поселення закарпатських русинів на території Закарпаття і спосіб їх зростання. Дослідник стоїть на тій позиції, що перші поселенці – русини “були скотарі пустинної території на північному сході Березького комітату”[12], а джерелом їх поповнення стала Галичина. При цьому він посиляється на хроніку Аноніма “Gesta Hungarorum”. Він навіть вказав кількість русинів, які пере-

селилися на Закарпаття під час переходу угорців в Тисо-Дунайську низовину. На його думку, “Галицькі князі дали угорцям на допомогу дві тисячі стрільців і три тисячі селян з сокирами” [13]. Т. Легоцький вказував, що значна кількість русинів переселилася на Закарпаття також із району Києва. Він писав: “разом з угорцями прийшли і “київські”, або “малоросійські” елементи” [14]. Це було пряме підтвердження думки І. Орлая і Ю. Венеліна про прихід на Закарпаття “київських русинів”, хоч Т. Легоцький не знав про їх праці. А важливо воно тим, що пізніше А. Годинка заперечував наявність серед закарпатських русинів “київських русинів”. “Русини служили при дворі угорських королів, були охоронцями прикордонної смуги, а своє поселення “слов’янською мовою називають “Крайна”. Це “був окремий край із русинами-прикордонниками, з окремим управлінням, окремим вождем” [15]. І тільки з другої половини XI ст. королі роздають ці землі своїм наблизеним і Закарпаття ввійшло до складу Угорщини. Але й тоді “Крайна” згадується в державних актах, наприклад у 25 статті “Золотої булли” Андрія II 1222 р.

Ці висновки Т. Легоцького стали предметом уваги й інших угорських дослідників історії Закарпаття, зокрема А. Годинки, який заперечував автохтонність слов’ян на території Закарпаття, намагався довести, що їх взагалі не було тут до приходу угорців, а русини, мовляв, появились тут тільки з середини XIII ст. На такій же позиції стояв австрійський німець Г. Бідерман та росіянин О. Петров.

Т. Легоцький простежує і процес колонізації Закарпаття вихідцями із Заходу. Найбільш масово переселялися німці. Їх сліди дослідник знайшов у Берегові ще в XII ст [16]. Німецька колонізація особливо зросла після монголо-татарської навали.

Значне місце у наукових дослідженнях Т. Легоцького посідає історія духовного життя закарпатських русинів. Звичайно, основну увагу приділено історії виникнення, становлення та розвитку релігійних вірувань. Ці питання узагальнені в окремій монографії [17]. Дослідник вказує, що населення Закарпаття перейшло від язичництва до християнства, але, на жаль, не конкретизує цю подію, а переходить безпосередньо до характеристики прийняття унії та її наслідків. У монографії охарактеризовано становище священиків, яких називали словом “батько” (“batyko”). Автор вважав, що це слово походить ще від патріархальних часів і означає голову сім’ї, колективу, якому підкорялися всі його члени. Початок церковної організації на Закарпатті пов’язується із діяльністю Федора Корятовича, який на Чернечій горі біля Мукачева поселив монахів-василіян і побудував для них дерев’яне житло, церкву [18] і передав у їх володіння ряд навколишніх сіл [19].

Т. Легоцький підкреслює, що населення Закарпаття в своїй більшості було православним і в період реформації (XVI–XVII ст.) схилилося до протестантів, а не латинників, бо вони дозволяли здійснювати обряди “національною рідною мовою” [20]. Русини, особливо селяни, міцно дотримувалися православної віри. Її не могли похитнути навіть рішення Флорентійського собору 1439 р. про об’єднання західної і східної церков. Тут важливим є ставлення автора до Ужгородської унії 1646 р. Він вважав, що унія позитивно вплинула на матеріальне і культурне становище руського духовенства, яке до цього часу ледве вміло читати кирилицю із руських друкованих обрядових книг. Однак унія впроваджувалася повільно і болісно, народ дотримувався “старої” віри, навіть священики “насмілились протистояти, оголошуючи, що не будуть підкорятися єпископам, які затверджені папою” [21].

Дослідник характеризує соціальне становище представників руського духовенства і вказує, що вони мало чим відрізняються від кріпаків. Вони мали свої земельні наділи, виконували феодалні повинності і були повністю безправні. Тут важливо те, що дослідник вперше вказав на цінність для характеристики соціально-економічних від-

носин такого джерела як урбарії-документи, які визначали розміри селянських господарств та феодалних повинностей. Ці документи потім стануть предметом спеціального дослідження О.Л. Петрова, правда, з точки зору їх мови.

Далі в монографії характеризуються заходи католицького Риму для зміцнення унії, як, наприклад, призначення мукачівським єпископом Й. де Камеліса та підпорядкування греко-католицької церкви Закарпаття Егерському римо-католицькому єпископату. Егерські єпископи зневажливо ставилися до мукачівських єпископів, називаючи їх навіть “найглупішими” [22].

Характеристика релігійних відносин на Закарпатті Т. Легоцьким цілком збігається з характеристикою М. Лучкая. І вона настільки повна, що наступні дослідники (О. Петров, І. Кондратович, Ю. Русак) чогось суттєвого до неї не додали.

Т. Легоцький розкрив взаємозв'язок релігійних відносин з антигабсбурзькими війнами трансильванських князів. У монографії “Історія греко-католицької церкви Березької жупи до кінця XIX ст.” є спеціальний розділ на цю тему: “Справи русинів за Ференца II Ракоці”. Автор підкреслює, що русини радо ставали в ряди повстанців, відважно воювали і вмирили за незалежність країни, за волю. Ференц Ракоці II терпимо ставився до православ'я, а русинів називав “найвірнішим і готовим до дії народом”²³. Важливою є характеристика наслідків антигабсбурзьких воєн для соціально-економічних відносин. А вони були невтішні. Про це йде мова у розділі “Становище русинів за панування сім'ї графів Шенборнів-Бухгеймів”. По-перше, Мукачівські землеволодіння Ференца II Ракоці були передані графам Шенборнам і, по-друге, загальний перепис домінії показав, що за цей період було зруйновано $894 \frac{1}{2}$ кріпосних наділів [24].

Дослідник частково порушує питання соціально-економічного становища Закарпаття в другій половині XVIII ст. Він, зокрема, зазначив важливість в системі аграрних відносин такого заходу австрійського уряду як проведення урбаріальної реформи. Однак при характеристиці має місце і певна ідеалізація окремих її аспектів. Наприклад, необхідність проведення реформи дослідник пояснює турботою уряду про селян і мовляв тому “у 1766 р. Марія Терезія почала врегульовувати їх становище” [25]. На його думку, наміри уряду були благими, і тільки відсутність механізму проведення реформи в житті не привела до поліпшення становища селян.

Важливою проблемою, яку досліджує Т. Легоцький на фоні релігійних відносин, був стан культурно-освітнього життя. Він підкреслює особливу роль у його розвитку єпископів М. Ольшавського та А. Бачинського. Завдяки їм русини здобували освіту не лише в місцевих навчальних закладах, а й у таких містах як Відень, Печ, Трнава. Все ширше до навчання залучалися діти простих селян. За підрахунками вченого, на території Мукачівської єпархії в 1899 р. навчалось 46918 учнів, було 585 вчителів, 62 дяки. Шкода, що ніхто з сучасних дослідників не використовує ці дані з історії розвитку освіти, а обмежуються тільки дослідженнями А. Ігната.

Аналіз наукової спадщини Т. Легоцького дає підставу віднести його не тільки до визначних дослідників Закарпаття, а й усієї Угорщини. Коло його наукових інтересів надзвичайно широке. Він стояв біля витоків археологічної науки в Угорщині, був членом багатьох наукових закладів, друкував свої дослідження на сторінках численних угорських видань. Виступав він і як відомий фольклорист, знавець звичаїв та обрядів різних народів Закарпаття. У цій багатоплановій науковій діяльності основне місце належить історії закарпатських русинів. Сьогодні особливо вагому значимість мають його висновки з історії Закарпаття до XI ст.

Суть історичної концепції Т. Легоцького полягає в тому, що територія історичного Закарпаття була заселена ще в період кам'яного віку, через неї пройшло багато народів, а задовго до приходу угорців в кінці IX ст. тут проживали слов'яни. Учений ще в другій половині XIX ст. зробив висновок, що слов'янське населення – русини є автохтонним. Цим самим було підтверджено подібний висновок М. Лучкая, зроблений на основі лінгвістичних даних. Спроби, зроблені згодом А. Годинкою та О. Петровим, а ще пізніше О. Бонкалом, довести, що територія Закарпаття до XIII ст. була безлюдною, а слов'яни, зокрема русини, поселилися тільки з XIII ст., зводяться нанівець лінгвістичними даними М. Лучкая та археологічними знахідками Т. Легоцького. Крім того, Т. Легоцький довів, що багато русинів прибуло на Закарпаття не тільки з Галичини, а й із району Кисва, що заперечував А. Годинка. Цим самим підтвердив подібний висновок І. Орлая та Ю. Венеліна.

У науковій спадщині Т. Легоцького, присвяченій історії Закарпаття XII–XIX ст., переважають питання духовного життя. Але вчений охарактеризував не тільки стан релігійних відносин, а й культурно-освітній рівень закарпатських русинів, вважаючи, що вони були такі ж духовно багаті, як і інші народи Австрійської імперії²⁶. Саме цю ідею стверджував на початку XX ст. Ю. Жаткович, а в 20–40-х роках XX ст. В. Гаджега та М. Лелекач, але це вже було в нових суспільно-політичних умовах розвитку закарпатської історіографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тиводара Легоцького (26–27 жовтня 1990 р.). – Мукачево, 1990. – 128 с.
2. Кобаль Й.В. Бібліографічний покажчик праць Тиводара Легоцького (1830–1915). – Ужгород, 1990. – 35 с.
3. Lehoczky Tivadar. Beregmegyei görögcsertartásu Katholikus lelkeszsegek története a XIX század vegeig. (Історія греко-католицької церкви Березької жупи до кінця XIX ст.). – Munkacs, 1904. – Р. 3.
4. Lehoczky T. Bereg vármegye monographiaja, k. I. – Ungvár, 1881. – Р. 75.
5. Там само. – С. 76.
6. Там само. – С. 102.
7. Lehoczky T. Adatok nazánk archacologiajához, különös tekintettel Beregmegyere ca Komyokere, II kot. – Munkacs, 1892, 1912. (Дані до археології нашої батьківщини, особливо відносно Березівської області та її околиць).
8. Lehoczky T. Bereg vármegye monographiaja. (Монографія Березького комітату), kotet I. – Ungvár, 1881. – 459 p.; kotet II. – Ungvár, 1881. – 501 p.; kotet III. – Ungvár, 1882. – 860 p.
9. Там само. – Т. I. – С. 116.
10. Lehoczky T. Beregmegyei görögcsertartásu Katholikus lelkeszsegek története. – С. 3.
11. Lehoczky T. Bereg vármegye monographiaja, k. I. – С. 129.
12. Там само. – С. 139.
13. Там само. – С. 128.
14. Там само. – С. 118.
15. Там само. – С. 117.
16. Там само. – Т. III. – С. 90.
17. Lehoczky Tivadar. Beregmegyei görögcsertartásu Katholikus lelkeszsegek története A XIX század vegeig. – Munkacs, 1904. – 169 с.
18. Там само. – С. 5.
19. Там само. – С. 6.
20. Там само. – С. 7.
21. Там само. – С. 10.
22. Там само. – С. 18.
23. Там само. – С. 16.
24. Там само. – С. 22.
25. Там само. – С. 42.
26. Про життя і діяльність Т. Легоцького див.: Дмитро Данилюк. Історія Закарпаття в біографіях і портретах. (З давніх часів до початку XX ст.) — Ужгород, 1997.

Daniljuk D., Tkacsuk O.

**A KÖZÉPKORI KÁRPÁTALJA TÖRTÉNELMI PROBLÉMÁINAK ÉRTÉKELÉSE LEHOCZKY
TIVADAR TUDOMÁNYOS HAGYATÉKÁBAN**

A kárpátaljai történészek tudományos hagyatékával a XIX–XX. században többen foglalkoztak. Ugyanakkor a kutatásokban kevés figyelmet fordítanak magyar tudósok tudományos munkáira, pl. Lehoczky Tivadaréira.

A cikkből kitűnik, hogy Lehoczky Tivadar a középkori Kárpátalja történetének problémáit széleskörűen vizsgálja és teszi azt az egyetemes Magyarország keretein belül. A szerző történelmi hagyatéka hihetetlenül gazdag, nagy forrásanyagra és magas szintű kutatómunkára támaszkodik. A tudós jelentős eredményeket ért el Kárpátalja szociális-gazdasági, politikai életének kutatásában, a régészeti és néprajzi kutatások fejlesztésében.

ЖЕЛИЦКИ Ч.Б.

(Москва)

ВЗГЛЯДЫ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ЙОЖЕФА ЭТВЕША ПО НАЦИОНАЛЬНОМУ ВОПРОСУ

Венгерский писатель Йозеф Этвеш (1813–1871 гг.) принадлежит к числу наиболее ярких представителей не только литературной жизни, но и общественно-политической мысли Венгрии 40–60-х годов XIX века. Будучи незаурядной личностью, мыслителем реформаторского плана и активным политическим деятелем, он как соратник видных представителей буржуазных преобразований в лице И. Сечени, Л. Кошута, Ф. Деака, сделал немало такого, что оставило заметный след как в венгерской литературе, так и в политической истории страны, помогло решению назревших проблем пост-революционной Венгрии. Й. Этвешем среди прочих созданы такие известные, ставшие классическими литературные произведения, как “Сельский нотариус” (1845 г.) и “Венгрия в 1514 г.” (1847 г.), содержащие беспощадную критику венгерского феодального общества. В сфере политики с его именем связаны критическое осмысление ряда жгучих и неотложных проблем духовной и общественной жизни, многие актуальные для страны политические преобразования. Так, в частности, он наряду с Л. Кошутом был одним из первых политиков, кто обратился к национальному вопросу в Венгрии. Осознавая важность проблемы для такого многонационального государства как тогдашняя Венгрия, он искал, находил и предлагал свои варианты решения национального вопроса.

Будучи депутатом Государственного собрания, Й. Этвеш уже в 1839–1840 гг. стал одним из признанных лидеров парламентской оппозиции в верхней палате, где обращал на себя внимание своими четкими и принципиальными политическими позициями [1]. Он поднял свой голос за освобождение крестьян от крепостной зависимости, за расширение буржуазных свобод, отстаивал принцип равноправия всех религиозных конфессий, свободы вероисповедания.

В 40-е годы, но еще накануне революции 1848 г., Этвеш встал на сторону тех политических сил, которые высказывались в пользу буржуазно-демократических свобод, выступал за предоставление избирательных прав широким слоям населения, за развитие промышленности в интересах преодоления отставания Венгрии от буржуазных стран Запада [2]. По своим политическим убеждениям он принадлежал к числу видных представителей либеральной оппозиции, стремящейся к осуществлению буржуазных преобразований путем реформ. Этвеш не без основания считал, что современная ему Венгрия встала перед выбором: либо феодальные привилегии и отказ от прогресса, либо реформы и народное представительство [3]. Он сам настаивал на необходимости реформы всей политической системы, а также на проведении соответствующих экономических преобразований в интересах неотложной модернизации страны. Когда в 1848 г. Габсбургский двор оказался вынужденным пойти на уступки и согласиться предоставить право на формирование собственного венгерского правительства во главе с Лайо-

шем Баттяни, то Этвеш в этом кабинете занял пост министра народного просвещения. Возглавляемое им министерство в кратчайшие сроки подготовило и провело реформу школы, всей системы народного образования, с учетом лучших достижений отечественного и международного опыта. Деятельность Этвеша на посту министра характеризовалась высокой компетентностью, либеральными убеждениями, и по праву встречала единодушное одобрение современников. Проект его закона о начальном народном образовании оказался весьма прогрессивным для своего времени и предусматривал бесплатное всеобщее обязательное начальное обучение, государственный надзор за его соблюдением. Право создавать школы предоставлялось как государству, так и частным лицам. И хотя этот проект вызывал определенные нарекания со стороны церкви, реформа все же привела к ликвидации ее монополии на образование и создала базу демократизации школьной системы. Вместе с тем, с учетом прогрессивной роли церковной культуры для свободного развития невенгерских национальностей страны, Й. Этвеш считал важным сохранить и церковную сеть школ.

Как член правительства Й. Этвеш принимал непосредственное участие в разработке важнейших решений, ездил в Вену для ведения переговоров со двором. Как большинство в первом независимом венгерском правительстве Баттяни, Этвеш был сторонником соглашения с Веной и видел в этом возможность для реализации интересов Венгрии, шансы на мирное развитие революционных преобразований. В ходе переговоров с придворными кругами ему пришлось однако вскоре убедиться в том, что последние выбрали тактику использования в своих реакционных целях законных требований национальных меньшинств Венгрии, что Габсбурги готовились перейти в наступление.

Характерно, что национальный вопрос стал одним из центральных и противоречия на этой почве проявились в полный голос в период венгерской революции 1848–1849 гг. Тогда шел процесс роста национального самосознания не только венгров, но и других народов, населявших страну. Тогда австрийский двор по принципу “разделяй и властвуй” использовал в своих целях национальную карту, что и привело к столкновению различных национальных сил, боровшихся за свое освобождение. Фактически это и явилось одной из причин поражения венгерской революции и национально-освободительной борьбы. После поражения революции все народы Австрийской монархии оказались в одинаковом, крайне незавидном положении. Вена и не думала выполнять свои обещания, данные невенгерским народам, о расширении их прав и национального самоуправления. Созданные ими в ходе революции административные органы были заменены общеимперскими, поставленными под военный контроль. Более того, в отношении хорват, сербов, румын и словаков, как и против венгров были применены весьма строгие репрессивные меры. В 50-е годы XIX в. австрийские власти расправились с лидерами и национальных движений. В условиях абсолютизма центральным австрийским правительством в одинаковой мере игнорировались национальные требования как венгерского народа, так и других народов страны. Лидерам невенгерских национальных движений пришлось убедиться в том, что Вена использует их друг против друга с целью сохранения собственного политического господства и не собирается учитывать их национальные интересы.

После поражения революции Й. Этвеш одним из первых осознал важность и значение национального вопроса для народов Венгрии и высказался за неотложный поиск путей предоставления всем национальностям страны возможностей для их свободного национального развития. Свои взгляды по национальному вопросу он изложил в работах “Влияние господствующих идей XIX века на государство” (1851–1854 гг.), “О рав-

ноправии национальностей Австрии" (1850 г.), "Гарантии единства и могущества Австрии" (1859 г.), "Национальный вопрос" (1865 г.) [4] и др. В этих трудах Этвеш излагает свои политические и историко-философские воззрения, свое видение решения национального вопроса, предлагает конкретные шаги по преодолению межнациональных разногласий для народов Венгрии. Эти труды Этвеша легли в основу для разработки закона о национальном равноправии в 1868 г., инициатором и одним из авторов которого он был сам.

Изучение этих произведений Й. Этвеша позволяет воссоздать национально-политическую концепцию этого выдающегося мыслителя и политического деятеля середины XIX в. Исходные мотивы, начало формирования концепции Этвеша по национальному вопросу можно найти в его большой политико-философской работе "Влияние господствующих идей...", где им осуществлен глубокий поиск и осмысление опыта революции 1848–1849 гг. В этом труде в качестве господствующей идеи XIX в. Й. Этвеш рассматривает идеи свободы и равенства, а также национальную и государственную идеи, их соотношение между собой.

Когда Й. Этвеш начинал заниматься изучением национальной проблемы, у него еще не было четкого и ясного определения самой национальной идеи как таковой. Он исходил из принципа естественных различий между народами и условий их исторического развития. Основным критерием исторического прогресса он считал свободное развитие личности человека [5]. Национальность, как таковую, он первоначально оценивал лишь в качестве некоего "чувства индивида по отношению к своему языку, к культурным традициям" [6]. Это обстоятельство чрезвычайно важно для понимания взглядов и будущей программы по национальному вопросу Этвеша. В его национальной философии центральное место занимало право индивида, право личности. Писатель сначала проходил мимо того факта, что в результате экономического и общественно-политического развития в Европе возникли новые общности – нации и даже национальные государства. При этом Й. Этвеш признавал, что эти явления истории XIX в. приводят к каким-то совершенно новым политическим образованиям [7]. Данное обстоятельство не означало однако, что Этвеш стал приверженцем национальных движений. Скорее наоборот. Он опасался того, что национальные движения (в частности, итальянское, германское, венгерское) могут нарушить баланс сил европейских держав. Он был сторонником сохранения статус кво, существовавших границ, включая могущественную державу Габсбургов в Центральной Европе, которая являлась необходимым противовесом стремительно растущей Пруссии, а также России и Оттоманской империи. В Габсбургской монархии он видел гаранта, могущего спасти малые народы от поглощения их могущественными соседями, т.к. опасался того, что в случае ее распада на множество мелких национальных государств их ожидает именно такая участь [8].

Под влиянием критики Й. Этвеш в 50-е годы внес определенные коррективы в свои воззрения и изменил свое отношение к национальному вопросу. Оно получило выражение во втором томе "Господствующих идей", опубликованного в 1854 г. В результате пересмотра своих прежних позиций Этвеш признал реальность существования национальных общностей, согласился с их ролью в современном ему мире, но пророчил их отмирание через 100–200 лет. При этом он пришел к выводу, что поскольку национальности стремятся к политизации своих движений, к выражению собственных национально-политических интересов, то во избежание развала многонациональных государств целесообразно избегать строительство государств

венных структур на национальных принципах. Он обратил внимание и на то, что национальное большинство в такой стране всегда желает реализовать свои национальные интересы, оно имеет большинство в государственном управлении, то это означает, что оно наносит вред интересам малых национальностей [9].

Будучи мыслителем своего времени, политиком, озабоченным состоянием дел в государстве, Й. Этвеш продолжал искать пути для удовлетворительного разрешения национальной проблемы в самой Венгрии.

На рубеже 50–60-х годов XIX в. произошли новые сдвиги в национально-политической концепции Й. Этвеша. В одном из своих выступлений на заседании Академии наук Венгрии в 1859 г. он выразил сомнение в правильности взгляда на национальные движения как на переходящие процессы, которые в скором времени потеряют свое значение [10]. Он отметил, что национальная идея стала заметным фактором европейской политики, значение которого уже не может игнорировать ни одно государство.

В своей статье “Обособленное положение Венгрии с точки зрения единства Германии” (1860 г.) Й. Этвеш определяет превращение национального в национальное самосознание, в национальную идею как признак современной ему эпохи. Он приходит к выводу, что в процессе исторического развития у народов пробуждается и укрепляется национальное самосознание, что служит основой длительного и решающего влияния национальной идеи в истории [11]. Вопреки своим прежним утверждениям о стирании всех национальных различий Этвеш теперь уже говорит лишь об упразднении национальных противоречий.

К середине 60-х годов Й. Этвеш как политик приходит к признанию наций, как реальной общности людей, связанной не только чувствами к своей культуре и языку. С этого времени в концепции Этвеша нация занимает равное по своей важности и значению место с личностью и государством. Свои взгляды о взаимосвязи нации и государства Этвеш изложил в труде “Национальный вопрос”. Если основы национальной идеи следует искать в настроениях и чувствах, отмечал он, то основы государственности лежат в материальных интересах людей. Эти два фактора влияют друг на друга, но имеют принципиально разную природу. Государство является продуктом истории и сохраняется благодаря единству моральных и материальных интересов, населяющих его народов. Й. Этвеш считал, что до последнего времени национальная идея не влияла на создание государства, но такое влияние в будущем возможно. Он отметил, что создание национальных государств принесло бы вред человечеству, т.к. цель христианской цивилизации – это интеграция, создание же этнических и государственных границ укрепило бы государство, но вместе с тем служило бы делу отчужденности нации и изоляции государств друг от друга [12]. Этвеш исходил из того, что следует как бы разделить государство и национальную проблему. Приводя параллели между национальными и религиозными движениями прошлого, Этвеш видел возможность разрешения национального вопроса по аналогии с религиозной проблемой [13], т.е. путем исключения государства из этой сферы, устранения такой ситуации, когда оно становится государством какой-либо одной единственной нации. Вместе с тем он предлагает весьма широкие права свободного культурного развития для всех национальностей на основе индивидуальных прав и свобод, свободы для каждой личности во всех сферах общественного самоуправления. Следует отметить, что эти главные и основополагающие составные элементы национально-политической концепции Й. Этвеша и в дальнейшем не подвергались им каким-либо существенным изменениям. В 60-е годы принцип равноправия национальностей ставится им в центр его политической концепции по на-

циональному вопросу. Появляются некоторые новые трактовки и других вопросов. Так, если в 1850 г. для Й. Этвеша превыше всего было единство государства, а национальные потребности считал возможным удовлетворять лишь в той степени, в какой они не затрагивали этого единства, то к 60-м годам Этвеш уже акцентирует на необходимости признания национальных прав, на целесообразности удовлетворения национальных требований, допускал при этом лишь незначительные ограничения в интересах сохранения государственного единства.

Во взглядах Й. Этвеша самые значительные изменения произошли со временем в вопросе о взаимоотношениях монархии Габсбургов с Венгрией, что было связано с изменившимися реальностями в европейской политической ситуации. Если в "Господствующими идеями" и некоторых других работах 50-х годов Этвеш допускал регулирование национальных отношений исключительно в рамках империи Габсбургов, являясь сторонником централизации, всяческого укрепления единого и сильного централизованного государства, то позже его позиция меняется и приступает к разработке программы решения национального вопроса в рамках одной Венгрии. К национально-государственным проблемам Й. Этвеш подходил далеко не только с теоретических позиций, но выработал и свои конкретные предложения, имевшие практическое значение для решения национального вопроса в Венгрии. При этом он считал принципиально важным добиться правового регулирования национальных отношений, законодательного закрепления равных прав для всех национальностей страны. Именно эти ключевые положения национально-политической концепции Й. Этвеша легли в основу решения национального вопроса в 60-е годы XIX в. в Венгрии.

Й. Этвеш предлагал, существенно либерализовав языковую политику Венгрии, ограничить сферу применения венгерского языка в качестве государственного, оставив его лишь языком центральных органов власти (парламента и правительства). В разработанном им законопроекте по национальному вопросу Этвеш предлагал демократическое решение проблемы с позиции полного уважения личных прав и свобод гражданина. По его проекту все граждане страны независимо от их национальности получали право обращаться во все инстанции и органы государственного управления любого уровня, вплоть до высших органов власти (правительство, верховный суд и т.д.) на своем родном языке. Предусматривалась также гарантия применения родного языка не только в частной жизни граждан, но и в системе администрации, культуры, образования и т.п. Благодаря проекту Й. Этвеша в системе местного комитатского (областного) самоуправления с 60-х годов XIX в. в многонациональной Венгрии стал широко использоваться не только язык большинства местного населения, но также и язык национальностей, составлявших на данной территории хотя бы 20% населения.

Несколько слов о первоначальном проекте Й. Этвеша о национальностях. Он учитывал устремления национальных меньшинств Венгрии (сербов, румын и словаков), исходил из принципа территориальной целостности страны. В канун Государственного собрания 1861 г. требования национальностей (официально так именовались меньшинства) концентрировались вокруг признания самого факта их национального существования. При обсуждении данной проблемы в парламенте Венгрии Ф. Деак, представляя проект отмечал: "Печальные события прошлого вызвали недоразумения между нами и нашими согражданами невенгерской национальности. Эти сограждане имеют требования в интересах своей национальности, которые мы не можем игнорировать, да и не хотим" [14]. Тогда же от представителей национальностей румын И. Поп заявил, что "угнетатели нашей свободы и национальностей живут не в Пеште, а в Ве-

не" [15]. Образованная тогда же парламентская комиссия во главе с Й. Этвешем уже в августе 1861 г. представила свое заключение, а точнее первый законопроект о национальностях в Венгрии, в котором все граждане страны независимо от языка и национального происхождения признавались единой политической нацией, провозглашалось полное равноправие всех народов – венгров, словаков, румын, сербов, немцев, русин и др.; все они получили право свободного удовлетворения своих национальных потребностей на основе личной свободы и свободы объединений [16].

Заключение парламентской комиссии признавало национальности в качестве корпораций, но не сочло целесообразным создание внутри государства специальных национально-территориальных образований. Комиссия Этвеша предложила программу удовлетворения национальных требований на основе принципа прав и свободы личности каждого гражданина. Устремления Й. Этвеша не пропали даром. Обязательное применение венгерского языка, как языка дела производства и совещаний, ограничивалось рамками Государственного собрания и центральных органов исполнительной власти (§ 18, 21). В то же время применение языка национальностей, их использование при обращении в любые инстанции получили всеобщее признание (§ 1). Проект Й. Этвеша обязывал органы самоуправления – если была такая потребность – вести делопроизводство на языках национальных меньшинств. В сфере народного образования и в церковных делах национальностям предоставлялась полная самостоятельность. Предусматривалось открыть при университетах специальные кафедры языка и литературы для каждой национальности (§ 6–10). Все это явилось решительным шагом вперед в деле языково-культурной либерализации по сравнению с положением в 30–40-е годы. И все же тезис о единой политической нации встретил сопротивление невенгерских народов в парламенте страны, представители которых требовали уже большего – признания несколько таких наций. Это означало, что цель, поставленная Й. Этвешем – примирение национальных интересов венгров и других народов – тогда не была достигнута.

Работу над проектом закона о национальностях Й. Этвеш возобновил только в конце 1865 г., после того как национальные движения провели обсуждение проблемы и после перерыва вновь собралось Государственное собрание. Характерно, что Этвеш в интересах достижения мира между народами Венгрии был готов отказаться и от тезиса о единой политической нации, и особенно от ее венгерского характера.

Его новый, усовершенствованный законопроект, который теперь уже разрабатывался новым составом комиссии и при активном участии в ней представителей национальностей. В преддверии подписания австро-венгерского соглашения 1867 г. представители национальностей в ходе острых парламентских дебатов все больше радикализовали свои требования, выражая устремление к федерализации Венгрии. Эти взгляды ярче всего выражал серб С. Милетич, настаивая на том, что Венгрия в национально-языковом отношении не должна быть единым национально-государственным образованием по типу многонациональных стран Западной Европы [17].

Парламентская комиссия по выработке нового законопроекта о национальностях летом 1867 г. представила свое новое заключение Государственному собранию. Он фактически отражал позицию и взгляды Й. Этвеша по национальным проблемам. Этот проект в основных чертах повторил заключение 1861 г., но имел и ряд различий, связанных с пожеланиями национальностей, отражающих компромисс в интересах достижения спокойствия. Главное здесь заключалось в снятии тезиса о единой венгерской политической нации, но по-прежнему отвергалось преобразование страны в федеративное государство. Политическое единство государства, его территориальная целостность, единст-

во законодательства и управления оставались основными принципами этого законопроекта. При этом однако, здесь в весьма либеральном духе предусматривались довольно широкие и, пожалуй, исключительные в Европе того времени национальные права на базе свободы личности.

Подробная характеристика закона, созданного Й. Этвешем и его комиссией, его дебатов в парламенте — эта тема особой статьи и остается за пределами нашего внимания.

В заключение следует отметить, что Й. Этвеш, как выдающийся писатель, мыслитель и общественно-политический деятель Венгрии XIX века, внес существенный вклад в разработку проблем теории и практики национально-государственного устройства страны. Его изыскания по национальному вопросу и государственно-политическому устройству совпали с пробуждением и ростом национального самосознания народов Венгрии и всей Центральной Европы, которые уже тогда начали проявлять стремление к созданию своих самостоятельных национальных политических образований.

Й. Этвеш, будучи писателем и политиком-практиком, не мог пройти мимо этих животрепещущих проблем своего времени. Анализируя аспекты национального и национально-государственного во многонациональном государстве, он, несомненно, исходил из общегосударственных интересов, но в то же время в интересах сохранения государственной целостности, примирения различных национальностей предпринял весьма существенную попытку преодоления имевших место языковых и национальных противоречий. В 60-е годы ему удалось разработать такой прогрессивный для своего времени законопроект о национальностях, который предлагал демократический и в известной мере даже опережавший свое время вариант разрешения национальных проблем в Венгрии, предоставив национальным меньшинствам широкие права и свободы. Характерно, что ряд основных положений его законопроектов не потеряли своей актуальности и сегодня. Именно поэтому не только литературное, но и идейно-теоретическое наследие и практические предложения Йожефа Этвеша заслуживают всяческого внимания и требуют дальнейшего углубленного изучения.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Csengery A. Jellemrajzok. Bp., 1898., 93. old.
2. Eötvös J. Szalay emlékbeszéd. Arcok és programok. Bp. 1975, 223–224. old.
3. Eötvös J. Reform és hazafiság. I. köt. Bp., 1978, 586–587. old.
4. Eötvös J. A XIX század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. I–II. köt. Pest, 1851–1854; idem: Über die Gleichberichtigung der Nationalitäten in Oesterreich. Leipzig, 1850; idem: Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs. Leipzig, 1859; idem: Nemzetiségi kérdés. Pest, 1865.
5. Eötvös J. Uralkodó eszmék, I. köt., 107. old.
6. Weber J. Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage. München, 1966, S. 81.
7. Eötvös J. Uralkodó eszmék, I. köt., 253. old.
8. Eötvös J. Reform és hazafiság. III. köt., Bp., 1978, 75. old.; Weber J. Op. cit., S. 104.
9. Eötvös J. Uralkodó eszmék, II. köt., 548–549, 555. old.
10. Eötvös J. Arcképek és programok, 138. old.
11. Eötvös J. Reform és hazafiság. III. köt., 259–260. old.
12. Ibidem, 325. old.
13. Kann R. Das Nationalitätenproblem der Habsburger-Monarchie. Bd. I–II., Graz-Köln, 1964, S., 108.
14. Az 1861. év április 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója (továbbá–Napló). Pest, 1861, 108. old.
15. Ibidem, II. kötet, 3. old.
16. Az 1861. év április 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának irományai. Pest, 1861., 32. sz., 84. old.
17. Napló, 1865. III. köt., 162. old.

EÖTVÖS JÓZSEF NÉZETEI ÉS POLITIKAI KONCEPCIÓJA A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL

Rezümé

A fenti tanulmány báró Eötvös József magyar író kevésbé ismert politikai szerepét és tevékenységét mutatja be a múlt század 40–60-as éveiben, amikor is az Országgyűlés képviselőjeként elcinte ellenzéki szerepet vállalt és a jobbágyrendszer maradványait ostromozta, majd pedig mépművelési miniszterként tevékenykedett az elző felelős és független magyar kormányban Batthyány vezetésével.

A továbbiakban a szerző Eötvösnek a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó írásaira és a parlamenti Naplókra, valamint Irományokra alapozva fejti ki a politikus író nézeteit, elképzeléseit és javaslatait a probléma megoldásával kapcsolatban a soknemzetiségű Magyarországon. Ezek során kitér Eötvös eszmepolitikai és gyakorlati elgondolásainak bemutatására, azok parlamenti vitájára, ismerteti az általa kidolgozott nemzetiségi törvénytervezetek lényegét. A szerző pozitívan értékeli az író ezen irányú tevékenységét, hangsúlyozva az általa kidolgozott, s az európai szintet is meghaladó, az ötvösi eszméket ötvöző progresszív jellegű nemzetiségi törvénytervezet jelentőségét, amelyet végül is 1867 nyarán nyújtottak be az Országgyűlésnek jóváhagyásra.

МАНДРИК І.О.

(Ужгород)

РОЛЬ І МІСЦЕ ФЕРЕНЦА ДЕАКА У ВІДНОВЛЕННІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ УГОРЩИНИ

Відомо, що угорська революція 1848–1849 рр. завершилася поразкою; частина її керівників була страчена, частині на чолі з Л. Кошутом вдалося емігрувати, а більшість зайняла вичікувальну позицію. Прошло ще майже два десятиліття і лише після цього настав час для здійснення цілого ряду політичних, національних та демократичних змін. Центральною з них стала дуалістична угода від 1867 р., яка відновила державний статус Угорщини, знаменувала поновлення її конституційних прав. Ці події в значній мірі пов'язані з іменем та діяльністю одного з найбільш видних угорських політичних діячів Ф. Деака, який взяв єдино розумний курс на мирні пошуки вирішення політичного статусу Угорщини, що при конкретній розстановці внутрішніх та зовнішніх сил могло бути здійснене лише шляхом примирення і взаємних компромісів.

Дискусії різної інтенсивності і різноманітних акцентів про австро-угорську угоду тривають ось уже понад сто років. Головне риторичне питання: хто був правий? Ф. Деак чи Л. Кошут, який до кінця життя заперечував дуалістичний компроміс. А якщо ніхто? А якщо обидва були праві?

Лідер ліберальної партії у Державних зборах Ф. Деак та його численні прибічники чіплялися до законів 1848 р., проголошували необхідність збереження конституційної правонаступності. З 1860 р. вони відмовилися від політики пасивного опору, стали на терен активних політичних дій. Центр політичного життя перемістився на місця, у комітатські дворянські збори, де все активніше лунали вимоги до відновлення підписаних у 1848 р. імператором законодавчих актів. Вибори 1861 р. до угорських Державних зборів привели до кристалізації наявних сил, що відбилося на результатах. 4/5 депутатів були вихідцями з помісного дворянства та з інтелігенції. Кожний восьмий мандат одержали неугорці. Про прихильність громадськості до правопорядків, встановлених у 1848 р. свідчило те, що 2/5 знову обраних депутатів уже були членами Державних зборів періоду революції [4, с. 236].

Треба мати на увазі, що у середині XIX ст. всі угорські політики, такі як Ф. Деак, Д. Андраші, Й. Етвеш і навіть Л. Кошут, виходили з того положення, що Угорщина при існуючих європейських відносинах, навіть у тому випадку, якщо зуміє завоювати національну незалежність, не зможе на тривалий період зберегти її, бо рано чи пізно стане жертвою зовнішньої агресії. Правда, якщо Ф. Деак пов'язував вирішення проблеми лише в союзі з Австрією, то Л. Кошут вихід бачив у створенні так званої "Дунайської конфедерації" малих держав [13, с. 189]. План Л. Кошута не знайшов підтримки ні з боку угорських політиків, ні ззовні.

В міру того, як зменшувалися ілюзії щодо можливості нової відкритої національно-визвольної боротьби проти Австрії, серед широких політичних кіл Угорщини посилюється прихильність до компромісної угоди з Габсбургами. Тут перемішувалися і

страх перед новою революцією, і прагматизм врівноважених політиків, і спроба утвердити свою владу над національними меншинами, і страх перед німецькою та російською загрозою. Оцінюючи дії цих сил, російський посол у Відні вважав, що вони "... у достатній мірі схильні пожертвувати лібералізмом", щоб "знайти шлях до угоди" [1, с. 3].

Перед Угорщиною 60-х рр. XIX ст. відкривалися два можливі напрямки політичного та національного розвитку: або боротьба за повну національну незалежність і завершення демократичних перетворень у союзі з Австрією і Габсбурзькою династією з частковим обмеженням державного суверенітету і прав національних меншин, з поступовими демократичними перетвореннями. Був обраний другий напрямок. Інше питання, яке безкінечно ставить історія: який вибір був більш вдалим і, головне, реальним?

У 1861–1864 рр. Ф. Деак і його прибічники стояли на позиції вичікування, пасивної тактики. Такий стан не міг довго тривати, бо значна частина депутатів Державних зборів і місцеве чиновництво почали проявляти ознаки нетерпимості, сподіваючись на краще майбутнє. Все гучніше звучали заклики тих, хто виступав на захист "багатостраждального покоління", приреченого на приниження і бездіяльність, що суперечить традиціям угорської нації [12, с. 179]. Враховуючи ці обставини, а також розвиток міжнародних подій, Ф. Деак зрозумів, що час перейти до активних дій. Першим його кроком на цьому шляху стало написання весною 1865 р. серії статей про історію угорського державного права. Оперуючи чисельними прикладами, він дав зрозуміти, що бажає продовжити правові відносини з Австрією, утвердити новий юридичний статус Угорщини, при цьому не поступитися національною незалежністю. Така позиція збільшувала чисельність його прибічників, які вбачали в ньому врівноваженого лідера, правника, який здатний забезпечити плавні політичні зміни і вберегти суспільство від крайностей, як з боку Габсбургів, так і з боку народних низів.

1864–1865 рр. стали поворотними в угорській політиці Відня. У тронній промові Франца Йосифа з нагоди відкриття сесії парламенту висловлювалася надія на відновлення в Угорщині конституційного життя. За спиною своїх міністрів монарх здійснював перші спроби встановити контакти з угорською опозицією. На першій зустрічі 27 грудня 1864 року між представником інтересів Габсбургів А. Аугусом і Ф. Деаком, яка носила приватний характер, політикам вдалося домовитися про підготовку до наступних переговорів, про спрямування їх у русло розгляду положень "прагматичної санкції" 1723 р. Сторони дійшли згоди, що оформлення конституційних дуалістичних начал в імперії можливе лише в разі збереження так званих "спільних справ". У цей час Ф. Деак до таких відносин: державний борг, торгові договори і непрямі податки [14, с. 293]. Отже, для угорської опозиції ще слабо викристалізувався зміст цих "спільних справ", а можливо вона сподівалася на більшу поступливість з боку корони. Політиків найбільше цікавив юридичний бік справи – відновлення правового статусу угорської корони, питання престолонаслідування, в цілому державності. На рубежі 1864–1865 рр. лідер угорських конституціоналістів вперше говорив про необхідність прийняття поправки до законів 1848 р., що відкрило б шлях до компромісу. Сам Ф. Деак сподівався на швидкий прогрес у переговорах, проявив зваженість у судженнях, ґрунтовність у висновках. Його найближчі сподвижники – Д. Андраші, М. Лоняї, Й. Етвеш, заради прискорення процесу угоди з Габсбургами, погоджувалися і на більшу поступливість щодо зміни деяких законів 1848–1849 рр. [11, с. 118].

У лютому 1865 р. імператор надав барону А. Аугусу повноваження для початку таємних переговорів з Ф. Деаком. Три тури переговорів – 27 грудня 1864 р., 25 лютого 1865 р., 7 квітня 1865 р. привели до встановлення контактів і з'ясування пози-

цій сторін. Уже сам факт ведення таких переговорів засвідчував про поступове схилення Франца Йосифа та його найближчого оточення до ідеї дуалізму, як протиположності централізаторській політиці попереднього періоду, котра вела до повного краху всієї імперії.

Обговорювалися питання щодо підготовки і скликання угорських Державних зборів, причому Ф. Деак велике значення надавав спеціальному королівському декретові щодо цього акту. З його погляду, у тронній промові монарх має проголосити примирення з угорською нацією, має признати законними її древні конституційні права, взагалі угорську державність. Спокійно, але твердо, угорський політик наполягав на необхідності зміни тих статей "Дютневого патенту" 1861 р., які суперечили історичному праву. Лише на цій основі можливо було задовольнити угорські інтереси таким чином, щоб при цьому не постраждала територіальна та політична єдність усєї монархії [12, с. 185]. У відстоюванні саме такої позиції Ф. Деак був послідовний ще з часів революції 1848 р., коли будучи міністром юстиції в уряді Л. Баттяні, виступав за історичний компроміс, примирення з Габсбургами.

Весною 1865 р. Ф. Деак, зваживши всі обставини, вирішив, що настав час покінчити з вичікувальною тактикою і необхідно перейти до активних дій. Для цього потрібні були не лише теоретичні обґрунтування щодо історичного угорського державного права, але і політична підтримка з боку широкої громадськості. Він зрозумів, що публічну ініціативу має проявити саме угорська сторона, а не монарх. Правда, у цей час він ще цілком не був впевнений, що наміри Франца Йосифа щодо політичного і державного компромісу вже визріли остаточно. Не лише канцлер А. Шмерлінг, але і багато інших членів австрійського уряду, були противниками примирення з угорцями на дуалістичній основі [11, с. 121]. Тому причину всіх непорозумінь, ріст народного незадоволення, Ф. Деак небезпідставно вбачав у невдалій політиці австрійських державних мужів, в їхніх поганих порадах монарху. В разі продовження попередньої політики він визнає законним право угорців навіть до відокремлення [5, с. 109]. З його погляду передумовою до такого кроку може стати народне незадоволення.

З політичних, національних, історичних міркувань угорські ліберальні політики були зацікавлені у примиренні з династією та Австрією. Ф. Деак робить дивний висновок, що монархи завжди з "розумінням і сумлінно виступали проти декретів та указів, спрямованих проти угорської конституції, чим знову воскрешали довір'я і надії нації" [5, с. 112]. Це було явним перебільшенням, до того ж свідомим, що випливало з тактичних міркувань угорського лідера, який зробив перший примирливий крок, хотів реабілітувати в очах широкої громадськості Габсбургів, зокрема самого Франца Йосифа. Отже, Ф. Деак спочатку захищає природні права угорської нації, засуджує порушення її конституційних прав, а потім ставить у заслугу монархам нове і нове відновлення справедливості.

Угорський лідер намагався чітко роз'яснити політичну сторону майбутнього примирення між Габсбургами і угорською нацією: обидві сторони мають твердо стати на позицію збереження імперії, її безпеки. Друга мета – встановлення конституційної державності Угорщини. Поряд з цим, із спільним монархом, спільною обороною спокійно може ужитися і повна конституційна свобода інших держав австрійської корони [5, с. 115]. Угорці нічого не відбирають від інших народів, не бажають втручатися у чужі внутрішні справи. Інтереси сторін не суперечать одне одному, вони можуть взаємно узгоджуватися. Ф. Деак робить такий висновок: відновлення угорської незалежності приведе до зміцнення безпеки всієї імперії, забезпечить її стабільність. Слід підкреслити, що його думки мали значний відгук, були добре сприйняті як з боку монарха, так

і з боку угорської громадськості. Всі стомилися від невизначеності, а то і протистояння, відчували необхідність компромісу.

Ф. Деак виступав за конституційний розвиток Австрії, як найважливішої передумови такого розвитку самої Угорщини, неодноразово давав зрозуміти, що не бажає вступати у зв'язки з країною, якою керують по-абсолютистськи. Францу Йосифу треба відмовитися від деяких своїх прав на користь представницьких органів. З другої половини 1865 р. між угорськими та австрійськими лібералами виник реальний політичний союз в ім'я перетворення і збереження монархії.

Проте ще багато питань залишалося невіршеними, особливо щодо "спільних справ". Більш детально про ці проблеми Ф. Деак висловився у серії статей, що з'явилися у травні 1865 р., які далі викристалізували його позицію, підтримувану найближчим оточенням. На його думку, до спільних справ слід віднести зовнішню політику і армію, якими можна керувати лише з одного центру, як спільним має стати і їхнє фінансування. В зв'язку з відсутністю митних кордонів між Австрією та Угорщиною, їх торгова та економічна політика має узгоджуватися, але законодавство щодо цих питань має входити до виключної компетенції угорського парламенту. Угорська громадськість у жодному випадку не бажала будь-якого центрального парламенту для двох незалежних країн. На думку Ф. Деака, угорський та австрійський парламенти на паритетній основі оберуть делегації, які "в злагоді між собою і з короною у спільних справах дійдуть до згоди" [14, с. 429]. Отже, позиція досить чітко викристалізувалася, ці думки містять у собі всі головні положення майбутньої угоди, основи якої були сформульовані ще навесні 1865 р. Заслуга в цьому угорської сторони на чолі з Ф. Деаком. З діями угорського політичного життя підтримувала зв'язки імператриця Єлизавета, зокрема з її лідерами Ф. Деаком і Д. Андраші, які через неї також намагалися схилити Франца Йосифа до більшої поступливості.

Програму дій Ф. Деака визначала опублікована 16 квітня 1865 р. так звана "пасхальна стаття", де вперше була проголошена необхідність і можливість угоди Угорщини з Габсбурзькою династією на основі "прагматичної санкції" 1723 р. [5, с. 116]. В історичному екскурсі до минулого Угорщини підкреслюється, що причиною до її відокремлення від Австрії було те, що "влада, а точніше керівники цієї влади, часто порушували закони і конституцію Угорщини" [5, с. 109]. Звинувачення стосувалося не лише вищих австрійських державних чиновників, але і монархів. Ф. Деак не міг ігнорувати дійсність, до того ж таку недалеко. Якщо і надалі порушуватиметься конституція, він визнає законним право угорців до відокремлення. У наукових працях 50–70-х рр. марксистські історики не схильні були виділяти ці місця з статті Ф. Деака, оскільки вони не відповідали побудованій схемі про ніби-то зраду ним дійсних національних інтересів угорського народу. У статті говорилося про необхідність реорганізації імперії на дуалістичних началах. У рамках збереження законів 1848 р. допускалася наявність "спільних справ", серед яких конкретно було названо лише оборонні зобов'язання сторін [5, с. 116]. Попередньою умовою таких кардинальних змін Ф. Деак вважав призначення монархом відповідального угорського уряду і призначення нових виборів до Державних зборів. У той же час, Ф. Деак відкинув ідею створення центрального парламенту, який міг би стати джерелом сильної концентрації влади. Отже, повільно, але дедалі чіткіше почали проявлятися контури майбутньої угоди. В положеннях "пасхальної статті" найбільш чітко була викладена його позиція. Угорський лідер недвозначно дав зрозуміти, що не бажає вступати у зв'язки з країною, якою керують по-абсолютистськи, а бажав, щоб і в Австрії запанувала "повна конституційна свобода" [5, с. 116].

Після парламентських виборів 1865 р. центром політичного життя Угорщини стали Державні збори, де більшість депутатів склали ліберальні прибічники Ф. Деака. Навіть ті суспільні сили, що були позбавлені політичних прав, звернули свої погляди до цього єдиного легального органу влади, чекаючи від нього реальних дій по ліквідації залежного, антиконституційного становища країни. Важливе значення мало й те, що між угорськими та австрійськими лібералами з другої половини 1865 р. виник реальний політичний союз.

У лютому 1866 р. на засіданні парламенту розгорілася гостра дискусія з приводу державної побудови Угорщини, особливо щодо співвідношення королівської, парламентської та урядової влади, їх компетенції та взаємовідносин. Чітко виклав свою позицію лідер парламентської більшості Ф. Деак. У великій промові він висунув три основні правові принципи: 1) творити, доповнювати чи відмінити закони можна лише при взаємній згоді на це короля і нації; 2) верховну владу може здійснювати лише коронований угорський монарх; 3) король мусить урочисто пообіцяти, що буде оберігати права країни, її свободу і закони, слідкувати, щоб це робили й інші [5, с. 132]. Історичні традиції і вимоги не потрібно замовчувати, поскільки має бути продовжена спадковість як конституції, так і державного права та традицій угорської нації. Цим самим Ф. Деак виступав за зміцнення монархічних основ, відкривав шлях до примирення угорців з Габсбургами.

Швидка поразка влітку 1866 р. Австрії у війні з Пруссією привела до усунення її з терену німецьких справ, прискорила в імперії внутрішні політичні зміни. Слід підкреслити, що ліберальні кола на чолі з Ф. Деаком, як і більш широкий загаль угорців, під час війни ніяк не виказували нетерпіння, поспіх, намагання створити враження, що її наслідки не впливають на зміну їхньої позиції, на характер вимог. При зустрічі з Францом Йосифом лідер конституціоналістів Ф. Деак запевнив монарха у доляльності угорців, які і надалі нічого не вимагають понад те, чого хотіли і до поразки австрійської зброї [10, с. 230].

Відразу після закінчення війни переговори між угорською стороною і монархією поновилися. 19 липня 1866 р. на зустрічі Ф. Деака і Франца Йосифа були прийняті деякі принципово важливі рішення. Угорський лідер не погодився особисто сформувати відповідальний уряд, навіть стати його членом, але запевнив, що буде його підтримувати. При цьому він вказав на графа Д. Андраші, як на особистість, здатну сформувати угорський уряд [6, с. 3]. Того ж дня Ф. Деак зустрівся з канцлером Р. Белкреді, якому виклав свою позицію, своє бачення політичної ситуації. Важливо, що і монарх і віденські політики сприймали Ф. Деака як чесну і розумну людину, до якої відносилися з довірою. Усе ж таки головним було те, що він мав довіру з боку більшої частини угорської громадськості.

У другій половині 1866 р. Франц Йосиф все ще продовжував коліватися між двома запропонованими програмами змін: чи подальше зміцнення централізованої монархії, що спирається на бюрократію і армію, посилену "наднаціональною" конституцією. Цю лінію уособлював канцлер Р. Белкреді [12, с. 199]. Другу лінію пропонувала програма Ф. Деака – конституційне реформування монархії, створення дуалістичної системи. 11 грудня 1866 р. угорський парламент прийняв відозву до монарха, написану Ф. Деаком, де перераховані усі причини, котрі вимагають прискорити процес "негайного відновлення нашої конституції". Країна має бути поставлена на рейки панування закону, стати правовою. "Стурбовано бачимо, що приведені причини і повторювані прохання не в змозі були до цього часу примусити Вашу Величність до того, щоб виконати законні побажання нації, тих прав, які забезпечує "Прагматична санкція" [6, с. 125].

Прозвучало і серйозне попередження, що подібна нерішучість може призвести до неоправданих наслідків. Ф. Деаку доводилося рахуватися з можливим падінням свого авторитету. Не лише парламент, але і широка угорська громадськість, проявляли ознаки нетерпіння. З часу “пасхальної статті” минуло майже 2 роки, а угода все ще не була підписана, бо монарх зволікав з призначенням відповідального угорського уряду. На пропозицію Ф. Деака, парламент висунув вимогу негайного відновлення угорських конституційних прав і призначення уряду. Оцінюючи ситуацію, відомий угорський дослідник П. Гонак пише: “У період угоди панівною ідеєю став ліберальний націоналізм” [9, с. 52].

Сам Ф. Деак вельми песимістично оцінював перспективи вирішення політичних проблем Угорщини. Вітаючи своїх прибічників з новим 1867 р., він прямо говорив про безліч розчарувань за минулий рік, проблеми, які дуже важко вирішити [6, с. 157]. Він переконував противників військового співробітництва з Австрією у доцільності збереження єдиної армії, яка в значній мірі буде контролюватися угорським парламентом. Такі аргументи сприймалися з порозумінням, не викликали суттєвих заперечень. Він же виступав і за компроміс сторін у питанні про зовнішню політику, нагадавши, що за законами 1848 р. самостійне угорське міністерство закордонних справ навіть не існувало [6, с. 265]. Виваженою була аргументація Ф. Деака і щодо створення спільних делегацій, їхньої компетенції. Детальне і спокійне тлумачення змісту дуалістичної угоди зіграло позитивну роль, розширило коло прибічників саме такого державно-правового вирішення спільних справ. Члени парламенту та й ширша угорська громадськість відчували, що при цьому “старий пан” не керується лише політичними або кар’єристськими міркуваннями, а намагається поставити майбутню угорську державність на міцну правову основу, детально опрацювати складний механізм державного управління. Це додавало йому симпатії та підтримку.

Переконуючи громадськість у необхідності пожертвувати частиною угорського суверенітету, Ф. Деак та його прибічники неодноразово посилалися при цьому на потенційну зовнішню загрозу, а також ті біди, що можуть настати з боку неугорських національностей [8, с. 115]. Подібний підхід також збільшував чисельність її прихильників. На поступки угорцям пішов і Франц Йосиф, але в значній мірі вони носили тактичний характер, бо він та його найближче оточення сподівалися швидко обійти впертого Ф. Деака, а після цього розпочати підготовку до боротьби зі справжнім ворогом – О. Бісмарком [11, с. 175]. Рескриптом від 17 лютого 1867 р. імператор проголосив відновлення угорської конституції і утворення відповідального уряду. Прем’єр-міністром Франц Йосиф призначив графа Д. Андраші, якому було доручено представити пропозиції щодо персонального складу уряду [6, с. 333]. Отже, дуалістична угода стала реальним фактом.

Ф. Деак і його ліберальна партія мали біля 80 голосів переваги у парламенті над опозицією, але повної впевненості в остаточному рішенні у нього не було. Проти такого кардинального рішення виступала частина консервативних сил, але особливо активно прибічники повної незалежності, котрі групувалися довкола ідей та імені Л. Кошута. Однак ці політичні сили виявилися у меншості. Після довгих парламентських дискусій, тривалих переговорів і взаємних поступок, нарешті 30 березня 1867 р. в угорському парламенті пройшло голосування. За пропозицію Ф. Деака голосувало 257 депутатів, проти – 117 [7, с. 323].

Одним з перших кроків нового угорського уряду стала відозва про необхідність збереження спокою і громадського порядку на місцях, як головної передумови захисту конституції. А по відношенню до тих, хто виступав проти нових реальностей, передба-

чалось з усією суворістю застосовувати всі “законні засоби” [3, с. 1]. Монархія, уряд, парламент, партії мали приступити до створення нових державних інститутів, які відповідали б новому становищу Угорщини, сприяли зміцненню держави, відповідали б часові. Це була складна, досить тривала справа.

У самій Угорщині статті дуалістичної угоди викликали сумніви не лише серед учасників революції 1848–1849 рр., парламентської опозиції, але і серед дрібного дворянства та інтелігенції. Так, у травні 1867 р. дворянські збори комітату Сатмар звернулися з спеціальною відозвою до інших комітатів, де відзначалося, що дуалістична угода обмежує “значну частину наших конституційних прав” [2, с. 28]. Ці сили виступали проти надмірної централізації влади у Пешті, за повне утвердження автономних прав комітатів у питаннях місцевого управління.

Найбільш відомий противник політичного компромісу з Габсбургами Л. Кошут остаточно переконався, що боротьба, якій присвятив все своє життя, не досягла мети, проте він не міг промовчати і навіть в останній момент звернувся до народу. У травні 1867 р. великий угорський патріот написав Ф. Деаку знаменитий “лист Касандри”, що був опублікований у газеті “Мадяр Уйшаг”. Л. Кошут нагадав про спільну боротьбу в революції 1848 р., звинуватив лідера конституціоналістів у боягузтві, у відступі. “І настала хвилина, коли треба вирішувати: чи будемо вірними своїм обіцянкам, або станемо беззахисно чекати смертельний удар, який завдасть народу самодержавство. Ти втратив надію в народну силу, обрав шлях відступу” – починався цей лист. Невдовзі у кількості понад 50 тисяч примірників він був віддрукований у формі окремої брошури [15, с. 11]. Автор цієї “політичної відозви” розраховував на те, що вона вибухне наче бомба, яка розділить угорську націю і австрійський трон, тобто приведе до зриву дуалістичного процесу. Цього не сталося.

Л. Кошут однозначно вважав, що доля батьківщини опинилася під новою загрозою, тому настійно закликав до продовження боротьби з Австрією, не розуміючи, що укладення угоди стало останнім, заключним етапом демократичних змін, політичним компромісом сторін, а великі європейські держави мало цікавить доля угорського та інших народів монархії. Після 1867 р. угорське питання взагалі зникло з порядку денного європейської політики, бо великі держави і надалі вважали Австрію важливою силою у Центральній і Східній Європі. Розпад імперії, притому насильницьким шляхом, завоювання самостійності її народами, не співпадало з їхніми інтересами.

Ф. Деак не відповідав на відкритий лист Л. Кошута, оскільки він, на його думку, мав не особистий, а публічний характер. “Коли б лист носив дружній характер, – писав Ф. Деак, – а Л. Кошут написав його тільки з тією метою, щоб викласти свою позицію, переконати мене у своїй правоті і нереальності моїх поглядів, ... тоді повага до нього і пам’ять про нашу колишню дружбу дали б привід для написання листа-відповіді, оскільки доброзичлива критика завжди заслуговує на повагу, навіть тоді, якщо вона і необґрунтована” [14, с. 4]. Сам Л. Кошут не зрадив своїм політичним принципам, особливо щодо вимоги повної національної незалежності Угорщини. Він неодноразово підкреслював, що ніколи не стане австро-угорцем, навіть якщо цього вимагатимуть інтереси боротьби за повну незалежність. Відірваний від батьківщини він та його найближче оточення продовжували мислити категоріями 1848 р. Його тверде переконання: з дуалістичним устроєм, як остаточною законодавчим актом, не можна примиритися.

Конкретне втілення в життя статей дуалістичної угоди, труднощі становлення угорської незалежності, зловживання чиновників, досить швидко викликали роз-

чарування Ф. Деака. Як вважає угорський історик Б. Шарлош, він став по-справжньому опозиційним завдяки політиці Д. Андраші і М. Лоняї, а ще точніше завдяки апетитам усієї угорської аристократії та середнього дворянства. Врешті-решт він помер опозиціонером [11, с. 171].

Коронація нового угорського короля Франца Йосифа 8 червня 1867 року пройшла з великою помпою, при великому напливі народу, у присутності вищих представників з усіх 63 комітетів. На церемонії зберігалася вся стара атрибутика. Велика святковість була покликана символізувати примирення Габсбургів з угорською нацією, засвідчити відновлення державної незалежності Угорщини. Цікава деталь: Ф. Деак не з'явився на церемонію, залишився в своєму пештському помешканні. Це була майже неприкрита образа монарха, який через дев'ять років по тому, не приїхав на похорони Ф. Деака [11, с. 204]. Сам він був людиною скромних матеріальних статків. Так, "мудрець нації", як його називали угорці, ніколи не зміг дозволити собі відвідати Париж чи дорогі курорти, як це робили аристократи. Будучи ідейним натхненником та конструктором дуалістичної угоди, він ніколи не шукав у ній особистої вигоди, не бажав зайняти міністерську чи прем'єрську посаду.

Таким чином, дуалістична угода 1867 р. стала реальним фактом. Вона в значній мірі завершувала революційні та національні перетворення в Угорщині, розпочаті у 1848–1849 рр. В обидвох половинах Габсбурзької монархії були встановлені по суті конституційні порядки, "державна криза" 60-х рр. завершилася без великих політичних та соціальних потрясінь, тобто реальним компромісом верхів. Виділивши дві нації, австрійську та угорську, над рештою, угода тим самим загострила національні проблеми як монархії в цілому, так і кожної з двох рівноправних її частин. Саме Ф. Деак став тим політичним лідером, який зумів об'єднати довкола ідеї відновлення угорської державності, конституційного права, широкий спектр політичних сил, обрав вірний центристський шлях, який вів до національної єдності більшості угорців. Саме це, а також зовнішні фактори, сприяли утвердженню дуалістичної угоди 1867 р. Політична стабільність, відновлення конституційних прав Угорщини, розширило можливості для економічного розвитку, демократизації політичного життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів зовнішньої політики Росії, ф. Канцелярія, 1866, оп. 469, спр. 218.
2. Закарпатський обласний державний архів /ЗОДА/, ф. 4, оп. 16, од. зб. 695.
3. ЗОДА, ф. 4, оп. 18, од.зб. 1452.
4. А. Чизмадиа, К. Ковач, Л. Асталош. История Венгерского государства и права. – М., 1986.
5. Deák Ferenc munkai. II köt., Bp., 1906.
6. Deák Ferenc. Beszédei. 1866–1867. 4 köt., Bp., 1897.
7. Beksics Gusztáv. A dualizmus. Bp., 1892.
8. Galántai József. Az 1867-es kiegyezés. Bp., 1967.
9. Hanák Péter. A dualizmus korának történeti problémái. Bp., 1971.
10. Kovács Endre. Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez. Bp., 1968.
11. Sarlós Béla. Deák és a kiegyezés. Bp., 1987.
12. Somogyi Éva. Abszolutizmus és kiegyezés. 1849–1867. Bp., 1981.
13. Szabad György. Forradalom és kiegyezés választóján /1860–61/. Bp., 1967.
14. Deák Ferenc. Beszédei. 1861–1866. 3 köt., Bp., 1889.
15. Kossuth Lajos iratai. VIII köt., Bp., 1900.

Mandrik Iván

**DEÁK FERENC SZEREPE A MAGYAR FÜGGETLENSÉG ÉS ALKOTMÁNYOSSÁG
MEGÚJÍTÁSÁBAN**

Rezümé

A marxista történettudomány Deák Ferenc szerepét az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés előkészítésében és megvalósításában meglehetősen egyoldalúan mutatta be. A cikk szerzője megpróbálja vázolni a magyar vezető politikus választásának realitását, amely Magyarország függetlenségének és alkotmányos jogainak megújítását eredményezte. A kiegyezés létrejöttével Magyarországon megerősödtek azok a forradalmi és nemzeti átalakítások, amelyek az 1948–1949-es években kezdődtek. A Deák Ferenc által választott út a magyarság nemzeti egységességéhez, politikai stabilizálódáshoz vezetett.

МАРТЫНОВ А.И.

(Кемерово)

ДРЕВНЕЙШИЕ ПАМЯТНИКИ ФИННО-УГОРСКОГО НАСКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В СИБИРИ

За последние годы в Северной Азии изучено много памятников петроглифического искусства. В некоторых случаях отмечаются определенные их связи с древними этносами: петроглифы таежного Приамурья – с культурой эвенков [1], комплекс Сакачи-Алян на Амуре – с культурой предков тунгусо-манчжур [2]. Выявлены характерные изобразительные особенности петроглифов отдельных регионов.

Значительными художественно-стилистическими и сюжетными особенностями отличаются петроглифические памятники, расположенные на р. Томи между г. Кемерово и г. Томском, опубликованные в России и Венгрии [3]. Сейчас, кроме широко известной Томской писаницы на Томи, открыты еще несколько памятников наскального искусства: Новоромановская первая и вторая, Висячий Камень, Тутальская первая и вторая писаницы. Географически все они расположены в пограничной зоне леса и степи, которые, как известно, были традиционно зонами развития разных культурно-исторических начал.

Древние изображения на Томи по их сюжетным и стилистическим особенностям можно отнести к крайним на востоке памятникам финно-угорской общности [4]. С другими петроглифическими памятниками Северной Азии их роднит только общий образ лося. В то же время трактовка изображений I тыс. н.э. на Новоромановской писанице, расплывчатые, повторяющиеся изображения этого памятника имеют определенную стилистическую близость с произведениями художественного литья финно-угорского стиля.

На Томской писанице характерными являются личины сердцевидной формы, изображения журавлей и совы, тоже связанные, как мы полагаем, с финно-угорской мифологией. Еще более убедительными по своей мифологической направленности являются уникальные образы летящего оленя-солнца с сияющей головой и антропоморфного существа с колотушкой в руке, оплодотворяющего лосиную самку.

Среди изображений Томской и Новоромановской писаниц есть сюжет утки с яйцом. Утка изображена в профиль, взлетающей. Скорее всего – это образ изначальной мифологии. Возможно здесь запечатлен образ мифологической утки, которая на коленях Девы воздуха снесла яйцо, из нижней части которого возникла земля, а верхняя его часть обратилась в небесный свод. Важно при этом отметить, что здесь же на огромном камне показаны образы верхнего и нижнего мира: летящий на крыльях олень-солнце – образ верхнего мира, а рядом лодки такие же как на петроглифах Северной Европы. С финно-угорской мифологией, вероятно, связано уникальное по своим художественным достоинствам изображение совы, тонко передающей характер ночного хищника: большая голова, острый хищный клюв, большие глаза. Образ этой птицы широко представлен в изображениях литых бляшек на Урале и в Западной Сибири, известных с конца I тыс. до н.э. и относятся к ананьинскому кругу древних изображений и сюжетов, а также и более позднему пермскому звериному стилю [5].

Томское изображение, несомненно, более древнее, в нем передан образ птицы, лишённый дополнительных аксессуаров, характерных для металлических изображений.

Обращает на себя внимание стилистическое и повествовательное сходство ряда антропоморфных изображений на Томи и на севере Европы. В частности, много общего имеют изображения антропоморфного существа на лыжах на Томской писанице с подобными рисунками из Тьома в Норвегии и Залавруге на Белом море [6]. Явно звериный облик имеют изображения в Норвегии и в Сибири. Поразительное сходство и в другом: в руках они держат предмет, похожий на петлю. Однако это сходство трудно связать с какими-то известными мифологическими сюжетами. Более ясное смысловое значение имеют антропоморфные фигуры, оплодотворяющие лосих. Сцены оплодотворения переданы весьма убедительно и динамично: к задней части лосиной самки подрисована изогнутая фигура мужского антропоморфного существа так, что тонкие ноги лосихи являются одновременно ногами этого существа, они слиты. Антропоморфные фигуры с изгибом характерны для неолитических скульптур севера европейской части России (Кинема, Кубенино) и Финляндии (Хонканнеми) [7].

В связи с этими и другими изображениями необходимо учесть, что на юге, в зоне раннего земледелия божество плодородия почти всегда выступало в образе женского существа. Это близкие и понятные земледельцам образы Великой Богини Матери, дающей плодородие, источающей влагу из своих грудей, олицетворяющей вселенную. Это известные сюжеты росписи на сосудах триполье-кукутени, мелкая пластика в виде женских статуэток, известная во всех зонах раннего земледелия, включая Балканы, Правобережную Украину, Болгарию, Румынию, Передний Восток и Среднюю Азию. На севере – у охотников и скотоводов – была совсем иная трактовка этой же идеи. Это образ мужчины, воплощающий идею мужской производительной силы, – в большинстве случаев космическое существо мужского пола, олицетворяющее силы природы. Оно выступает то в образе антропоморфного существа, то в зооморфном виде. В древней европейской мифологии это образы Ярилы славянской мифологии, Тора – у финно-угров, который изображался с огромным молотом или колотушкой в руке. Аналогией этому мифологическому образу мы встречаем и среди изображений Томской писаницы. На Томской писанице изображена уникальная сцена: стоит безрогая самка с сухими костлявыми ногами, сзади помещено мужское существо, оплодотворяющее лосиную самку. По изгибу ног и туловища оно похоже на отмеченные нами фигуры. Одна его рука держит животное, в другой он сжимает молот. У него звериная голова, а его тонкие лосиные ноги переплетаются с задними ногами лосихи.

Заслуживают внимания антропоморфные изображения человекоптиц. Они подчеркнуты, схематичны по манере изображения и контурны. Туловище и ноги переданы линиями. Две короткие поперечные линии образуют разинутый клюв с хохолком. Линиями показаны и руки. Они разбросаны в движении, согнуты в локтях и заканчиваются птичьими лапами. Ноги полусогнуты в коленях. Они показаны в действии, в движении, в каком-то танце. Заслуживает внимания тот факт, что во всех случаях на камне выбиты не простые люди, а полулюди – полужвери. Среди древнейших изображений выделяются фигуры с широко расставленными и согнутыми в коленях ногами. Они как бы приседают в позе танца. Руки их распростерты в стороны и тоже изогнуты. На верхнем камне Томской писаницы над лосями отчетливо видны еще два взявшихся за руки человека с такими же согнутыми в коленях ногами. У одного из них голова в виде круга, а у другого – повернута в фас и удивительно похожа на острую мордочку зверя или клюв птицы. В руке он держит длинную палку с петлей на конце.

У местных финно-угров Сибири сохранились легенды о некогда проводившихся

праздниках охотников. В центре этих лесных мистерий был особый обряд. Ряженные в олени шкуры охотники с рогами на голове танцевали колдовские танцы у родовых святынь, скал, деревьев. Возможно, какой-то момент такого ритуального танца мы и видим на Томской писанице. Очевидно, такой же ритуальный характер носит другая антропоморфная фигура, выбитая внизу. Это эффектно стоящий в фас полузверь-получеловек с объемным туловищем, звериной головой, с двурогим головным убором и хвостом сзади.

Еще эффективнее фигура человека-зверя, у которого тонкие, расставленные в стороны и немного согнутые в коленях ноги, треугольное туловище и положенные на узкие бедра руки. На его голове высокий головной убор. Звериный характер имеют и две небольшие забавные человеческие фигурки, обращенные друг к другу и взявшиеся за руки. У одной высокий и острый головной убор, а у другой ясно видна острая звериная мордочка с двумя большими торчащими ушами. У них короткие, похожие на лосиные или заячьи хвостики.

Особого внимания заслуживает уникальный образ оленя-солнца на Томской писанице. Солнце у многих народов Северной Азии с глубокой древности олицетворялось с оленем или лосем, а в более южных широтах с бараном или конем. С конца эпохи бронзы известен образ оленя-солнца, оленя-золотые рога, за которым гонится великий Арома Телле у саами, или Тунка-Поха у манси и т.д. Этот космический образ, пожалуй, наиболее полно сохранился в историческом эпосе лопарей. Космический олень-солнце — животное с огромной головой и золотыми рогами. В эпосе лопарей сохранились сложные тотемистические представления о происхождении людей от оленя, о связи колдуньи Нойды с оленем производителем (хирвус), образы рожденных полулюдей-полуоленей, в результате связи женщины с животными, образы Мяндашей, женщин-оленей и оленей-мужчин. Они могут быть людьми, охотиться, но в то же время “понимают мысли зверей”, вступают с ними в брак и могут превращаться то в животных, то в людей.

В центре изображений на Томской писанице, относящихся к эпохе бронзы, находится неповторимая фигура космического оленя-солнца. Он прочерчен почти во весь камень. Вверх от огромной головы как языки пламени отходят лучи. У оленя поджарое, схематично нарисованное туловище и безжизненно болтающиеся ножки. Он как будто плывет по воздуху. Несомненно, что перед нами мифический образ солнечного оленя “Золотые рога”. Некоторые детали описания удивительно совпадают с изображением оленя на скале: это огромная голова с закрытыми глазами, невидимые крылья, на которых летит олень, переданы легкими, еле заметными штрихами.

Олень-солнце на Томской писанице по своим стилистическим особенностям относится к кругу образов финно-угорской мифологии и отличается от индо-иранских образов солнечных оленей скифосибирского звериного стиля, которые широко известны в тагарском, горноалтайском и сакском искусстве скифской эпохи. Иконографически они совсем иные, чем изображения на Томской писанице: с подогнутыми ногами и развивающимися рогами, иногда со знаками солнца на крупе. В эпосе ряда северных скотоводов и охотников за оленем-солнцем гонится огромный мифический охотник — олицетворение силы зла. Такая космическая охота в мифологии выростала в эпическое повествование о борьбе добра и зла, восходящая к изначальным мотивам эпоса, которые в своей общечеловеческой основе были одинаковы, но в разных культурно-исторических зонах по разному трактовались и несли кроме общей основы различные аксесуары и конкретное воплощение.

Томская писаница была древним святилищем, расположенным на юго-востоке древнейшего финно-угорского мира, непосредственно на границе с другим большим культурно-историческим и этническим миром древности — индо-иранским.

Рис. 1. Изображения Новоромановской писаницы на р. Томи.

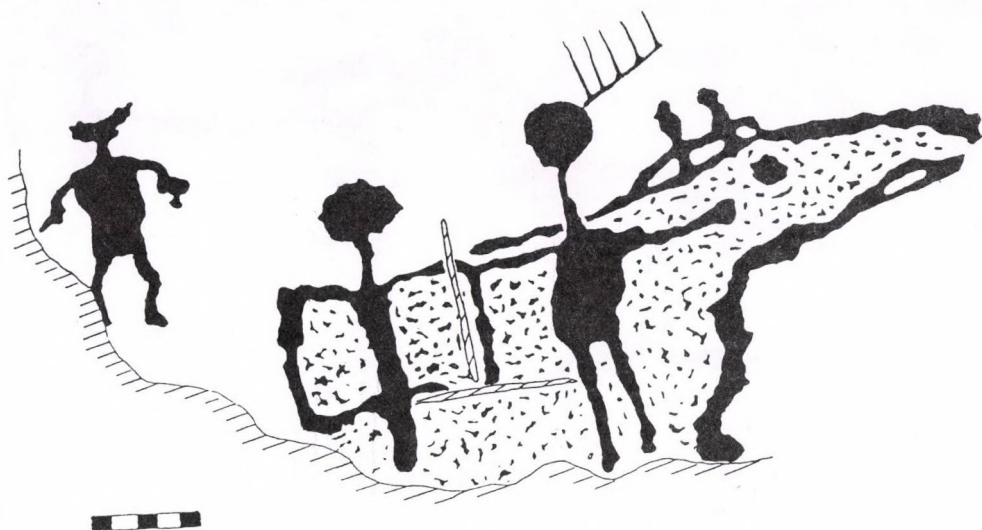

Рис. 2. Висячий Камень, р. Томь.

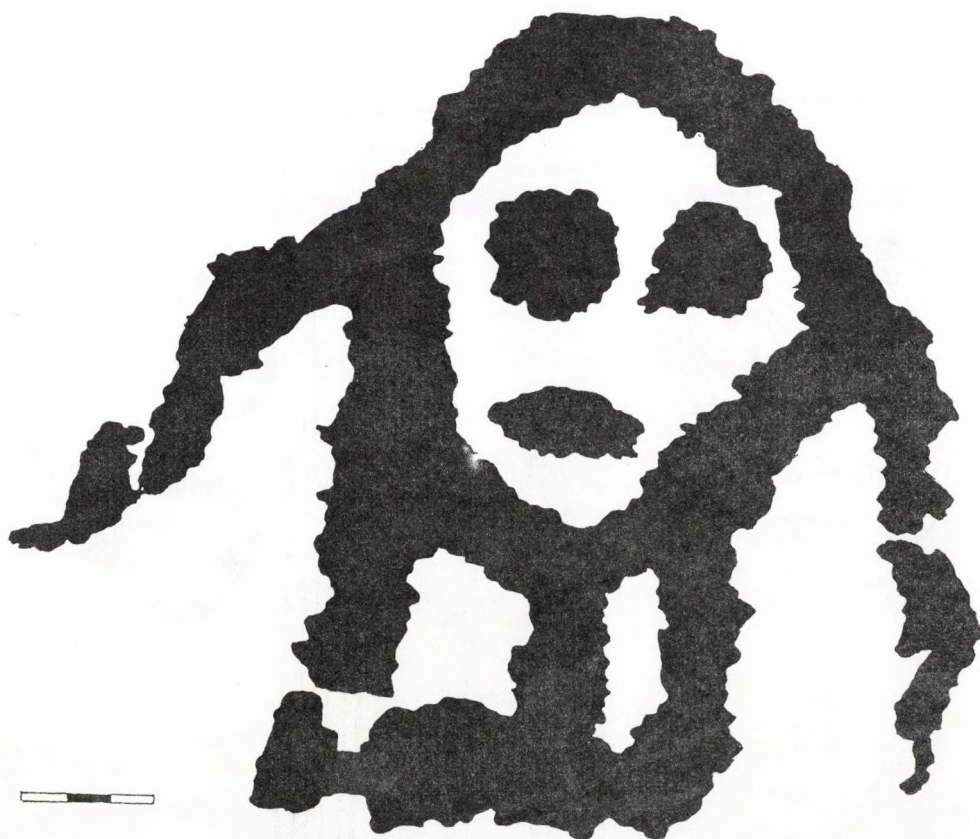

Рис. 3. "Образ реки". Петроглифы Притомья.

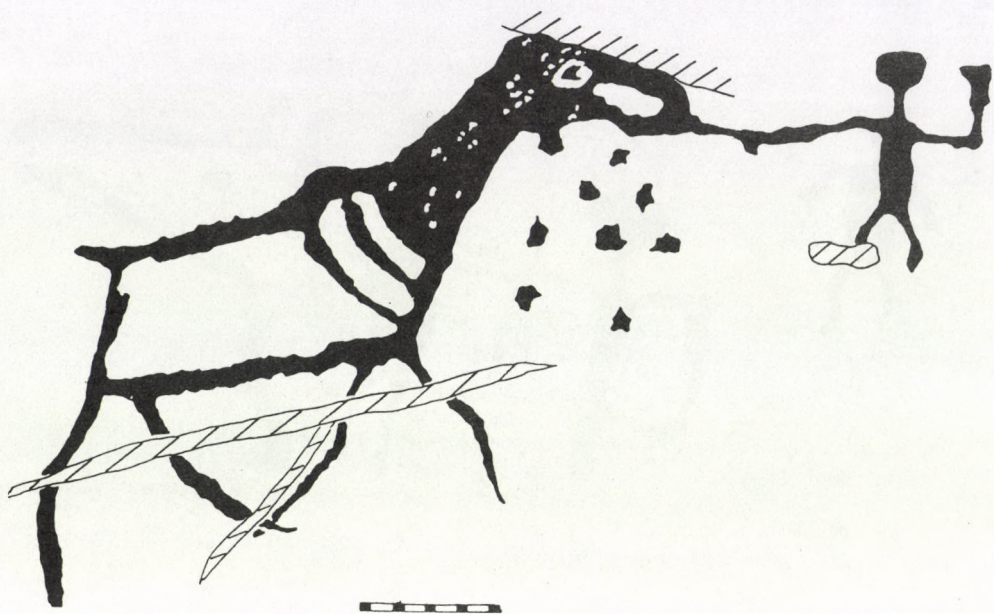

Рис. 4. Лось и человек. Висячий Камень.

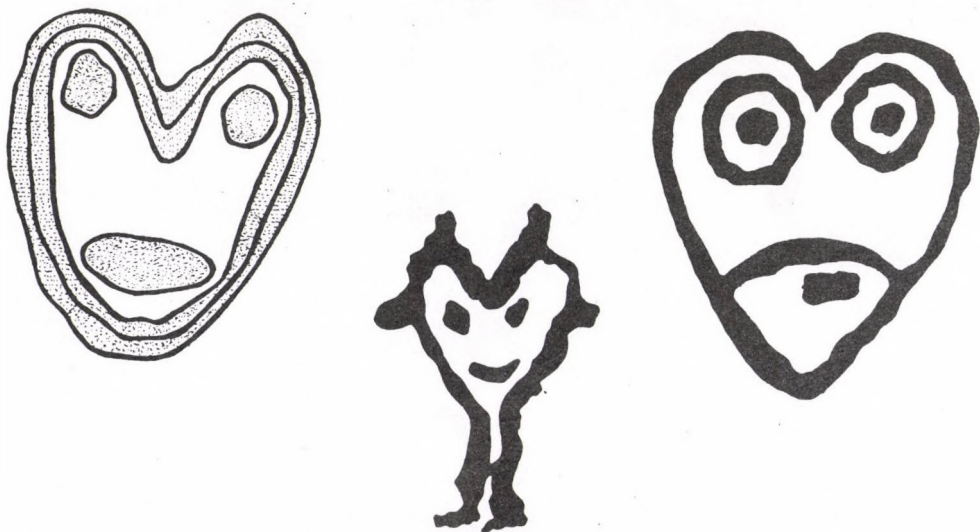

Рис. 5. Сердцевидные личины Томской писаницы.

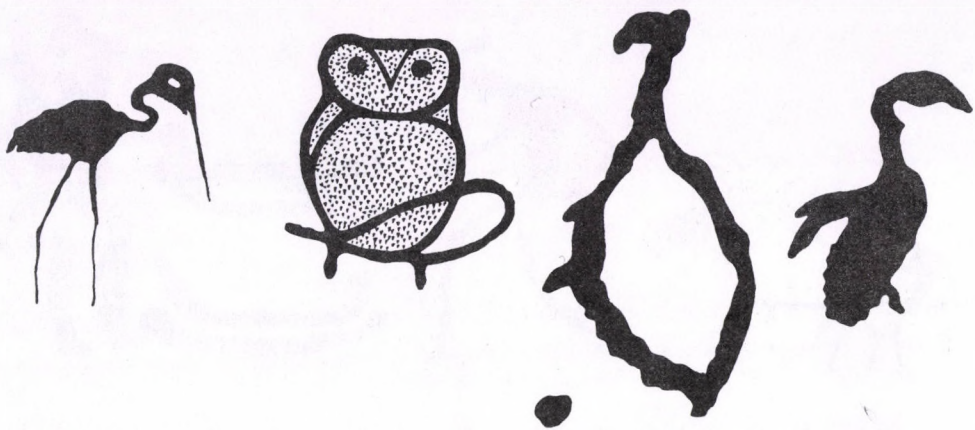

Рис. 6. Образы птиц. Томская писаница.

Рис. 7. Лодки, лоси и знаки. Новоромановская писаница.

Рис. 8. Образ оплодотворения: 1, 2 – Томская писаница; 3 – Гот-Кунаре, Норвегия.

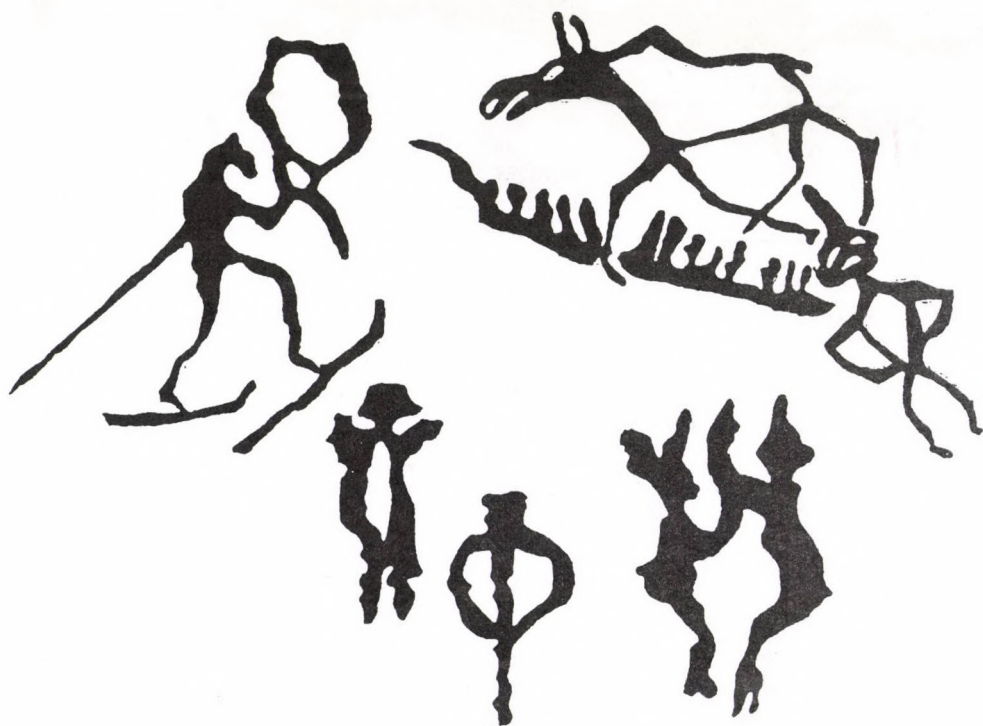

Рис. 9.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Мазин А.И. Тажные писаницы Приамурья. – Новосибирск, 1986.
2. Окладников А.П. Петроглифы Нижнего Амура. – Л., 1971.
3. Окладников А.П., Мартынов А.И. Сокровища Томских писаниц. – М., 1972; A.P. Okladnikov, A.I. Martinov. Sziberiai Sziklarajzok. Corwina Kiado. Budapest, 1983.
4. Пшеничнюк А.Х. Об угорском компоненте в культурах Приуралья эпохи раннего железа / Проблемы древних утров на Южном Урале. – Уфа, 1988. – С. 5–9; Могильников В.А. Некоторые аспекты взаимосвязей населения Приуралья и Западной Сибири в эпоху железа // Там же. – С. 20–30.
5. Грибов Л.С. Пермский звериный стиль. – М., 1975.
6. Окладников А.П., Мартынов А.И. Сокровища Томских писаниц. – М., 1972.
7. Kühn H. Die Felsbilder Europas Stuttgart. 1929; Björn A. Til bronsalder sproblem; Nøge, Trömsö Mus. Arch, 1925; Kühn H. Vorgeschichte der Menschheit. Band I Berlin, 1929, taf. 55.
8. Чернолуцкий В.В. Легенда об олсене-человеке. – М., 1965. – С. 77.
9. Мартынов А.И. Писаница на Томи. – Кемерово, 1988.

Martinov A.I.

A FINNUGOR SZIKLAMŰVÉS ZET LEGRÉGE BBI EMLÉKEI

Rezümé

A cikk a tomszki, a novorománi és más sziklafeliratokról szól. A szerző mind tartalmi, mind stilisztikai szempontból vizsgálat alá veti őket, kitér a Szibéria más részein fellelhető sziklafeliratokkal való hasonlóságokra és különbségekre.

НАРОДНА ОСВІТА І КУЛЬТУРА

OKTATÁS ÉS KULTÚRA

КЛИНЧЕНКО Т.В.

(Київ)

УГОРСЬКЕ ШКОЛЯРСТВО ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ОЧИМА ЕТНОСОЦІОЛОГА

Проблеми, про які піде мова в цій статті, не можна віднести власне до “чисто соціологічних”, чи етнографічних, чи педагогічних. Проте вони дотикаються до всіх цих галузей знань і дають матеріал для роздумів і узагальнень як на рівні етнологічної науки, так і в практичній навчально-виховній роботі в середній школі.

У травні 1992 р. науковцями відділу соціології міжнаціональних відносин та етнополітики Інституту соціології АН України були проведені соціологічні дослідження на Закарпатті в середовищі учнівської молоді. Анкетним опитуванням були охоплені старшокласники – випускники загальноосвітніх шкіл з українською, російською, угорською мовами навчання. Анкетування проводилося у школах, різних за національним складом учнів, в районах компактного проживання різних етнічних груп: Ужгород, Берегово, Чоп.

Загалом було опитано 300 школярів: 169 – в Ужгороді, 68 – у Чопі, 63 – у Берегові. В Ужгороді – три школи: українська, російська, угорська; у Чопі – дві: угорська і “змішана” українсько-російська; у Берегові – дві: угорська і українська. За етнічним складом увесь масив опитаних становив: 139 українців (ще двоє назвали себе за національністю русинами), 132 угорця, 19 росіян, 4 словаки, 1 узбек, 1 француз; двоє учнів-старшокласників не змогли вказати свою національну приналежність, пояснивши це тим, що батьки є представниками різних національностей, самі ж вони, не маючи ще своїх паспортів, не визначились у своїх етнічних пріоритетах.

З усіх опитаних угорців майже третина (40 учнів) навчається в українських і російських школах, які є більш розмаїтими (поліетнічними) за своїм етнічним складом. Тоді як у старших класах шкіл з угорською мовою викладання серед усіх опитаних (92 учні) лише в ужгородській школі було два неугорці (українці) – отже, ці школи мають виразний моноетнічний характер.

Метою нашого дослідження було проаналізувати стан міжетнічних відносин серед учнівської молоді Закарпатського регіону, їхні уявлення – етнічні стереотипи – про власну національність і про інші, а також визначити рівень міжетнічної толерантності, соціальної дистанції у сприйнятті і ставленні до представників інших національностей.

Конкретносоціологічний матеріал цього дослідження, яким були започатковані дальші соціологічні опитування в інших регіонах України (на Півдні, Сході, в Центральній Україні), що триватимуть ще й у наступні роки, вже знайшов своє висвітлення в деяких публікаціях автора [1]. У даній статті більш докладно проаналізуємо відповіді на запитання анкети (що містила більше шестидесяти запитань) юних представників саме угорської етнічної спільноти. Але спочатку – про деякі загальні етнокультурні характеристики Закарпаття.

За останнім переписом населення, що проводився в Україні (ще у складі СРСР) у 1989 р., Закарпатська область – найбільш розмаїтий регіон республіки щодо свого етнічного складу. Серед більш, ніж ста національностей краю 78,4% населення становлять українці; 12,5% – угорці; 4,0% – росіяни; 2,4% – румуни; 1,0% – цигани; менше, ніж по 1% припадає на питому вагу словаків, німців, євреїв, білорусів та багатьох ін-

ших. [2, 26]. Принагідно відзначимо, що порівняно мале, менше одного відсотка, представництво словаків, німців, євреїв та деяких інших національностей у етнічній структурі області зовсім не означає їхню “непомітність” в національно-культурному житті краю, яке активізувалося на основі правової бази новоствореної Української держави. Причому характерно, що абсолютна більшість росіян (87,2%), словаків (86,0%), євреїв (93,6%) є мешканцями міст, і, отже, мають більші можливості, у порівнянні з сільськими жителями, брати участь в управлінні, підвищувати свою професійну кваліфікацію, культурно-освітній рівень тощо [2, 26].

Що ж до угорців, то вони становлять другу за своєю кількістю, після українців, етнічну спільноту в краї, проживають здебільшого компактно в західних районах області, а також і у змішаному етнічному середовищі. Майже ідентично до українського населення області, 38,4% якого є міськими мешканцями, 37,7% угорців проживає у містах [2, 26]. Абсолютно переважна більшість угорців – 97,2% – вважають рідною мову своєї національності, 2,1% – українську мову, 0,6% – російську [3, 125].

У 1992 р., коли проводилося опитування, питома вага учнів краю, що навчалися угорською мовою, становила 8,8% школярства області. Більше 12% від кількості всіх шкіл області (692 початкові, неповні середні, середні учбові заклади) були школами з угорською мовою навчання (окрім 59 повністю угорських, ще 18 “змішаних” – з українською і угорською мовами, 7 “змішаних” російсько-угорських, а також 4 тримовні українсько-російсько-угорські) [4, 1–2].

Наведена нижче таблиця дозволяє простежити динаміку змін у мовно-освітній ситуації області за минуле десятиліття (за мовами трьох найбільших за своєю чисельністю етнічних спільнот Закарпаття): [4, 1].

Питома вага учнів, що навчаються (у %):

Роки (навчальний рік)	українською мовою	угорською мовою	російською мовою
1991 – 92	81,7	8,8	7,3
1989 – 90	81,0	8,5	8,1
1986 – 87	80,0	7,6	9,0
1981 – 82	81,2	8,6	7,6

Як бачимо, в середині десятиліття відбувся певний злам у загальнорадянській тенденції зростання питомої ваги шкіл з російською мовою навчання і зменшення відсотка шкіл з мовами найбільших за чисельністю національно-етнічних спільнот. Частка учнів, що навчаються угорською мовою, у другій половині 80-х – на початок 90-х років зросла з 7,6 до 8,8%. Отже, за кількістю шкіл встановилася певна відповідність (12%) тій питомій вазі, яку має угорська етнічна спільнота в етнічній структурі населення області, але за кількістю учнів – їхня частка серед усього школярства була менша, і в наступні 1992–1994 рр. вона майже не змінилася [5].

Соціологічним опитуванням були охоплені десятикласники і випускники одинадцятих класів – молодь у віці 16 – 17 років. Їх “свідомий” вік (коли у них формувалися більш-менш чіткі уявлення про громадсько-політичне життя в області, в країні, у світі), підліткові, юнацькі роки цих юнаків і дівчат припали на історичний “час перемін”: пе-

ріод ілюзорних перебудовчих спроб модернізувати радянську тоталітарну систему, її розвал, зародження незалежних національних поліетнічних держав, загострення кризи в усіх сферах життя суспільства, пробудження економічної, громадської, національно-культурної ініціативи на шляху до формування громадянського суспільства, – та багато чого іншого, що водночас є свідченням і кінця старого світу, і початком нового.

Отже, перш за все нас цікавило, як оцінює молодь етнополітичну та етноконтактну ситуацію в області, у своєму, так би мовити, безпосередньому життєвому просторі. Дані опитування загалом підтвердили поширене у громадській свідомості уявлення про Закарпатський край як регіон досить високої міжетнічної толерантності, давніх традицій мирного співжиття представників десятків слов'янських, угро-фінських, романських, германських та інших народів. Видно, протиріччя інтересів різних етнічних спільнот і політичних партій, що притаманні сучасному етапу становлення незалежної держави, не мали такого ґрунту, щоби широкі маси населення втяглися в глибокий і войовничий конфлікт (на щастя, обійшлося і без вагомих політичних провокацій).

Відповідаючи на запитання “Чи змінилися в останні роки у Вашій області стосунки між представниками різних національностей?” – більше третини (35%) усіх опитаних відповіли, що не помітили ніяких змін, кожен десятий старшокласник відзначив їхнє покращення, майже кожен третій не мав точної відповіді на запитання, не замислювався над цим, отже, напевне також не стикався із загостренням конфліктів і не відчував на цьому ґрунті психологічного дискомфорту. Проте 23% молоді відчули, що ці стосунки погіршилися.

Якщо ж розглянути, як розподілилися відповіді на це запитання серед груп респондентів різних етнічних спільнот, то можна помітити певні відмінності в їхньому етнічному самовідчутті і, зокрема, більшу психологічну тривожність молоді угорської національності, у порівнянні з їхніми ровесниками українцями і росіянами (інші етнічні групи при опитуванні не були представлені у такій кількості, щоб робити на її основі якісь порівняння і узагальнення). Проілюструємо те, як сприймають представники різних етнічних груп зміни в міжетнічних стосунках на Закарпатті, даними у наведеній нижче таблиці (у %):

Уявлення про стосунки	Усі опитані	Етнічні групи		
		українці	угорці	росіяни
Покращились	10,0	9,3	10,4	5,2
Не змінилися	35,7	38,4	32,5	47,4
Погіршилися	22,6	17,8	28,3	21,0
Не визначились у відповіді	31,7	35,5	28,8	26,4
Разом:	100%	100%	100%	100%

Отже, як бачимо, в середовищі угорської молоді на 10,5% виявилась більшою частка тих, хто песимістично оцінює стан міжетнічних відносин у своєму оточенні, в межах області.

Природньо було припустити, що найбільшою буде ця частка у “столиці” угорськомовного Українського Закарпаття – у м. Берегово, якщо ми порівняємо за показниками

відповідей анкети респондентів усіх трьох міст. Але ні, наше припущення не підтвердилось. Знову, для наглядності, звернемося до таблиці: як сприймають молоді люди-старшокласники різних міст зміни у міжетнічних стосунках на Закарпатті (у %%):

Уявлення про стосунки	Міста		
	Ужгород	Берегово	Чоп
Покращились	7,1	9,5	17,7
Не змінилися	37,9	17,5	47,0
Погіршилися	27,2	20,6	13,0
Не визначилися у відповіді	27,8	52,4	22,3
Разом:	100%	100%	100%

З даних опитування бачимо, що найбільш “песимістичним” виявився обласний центр, а не м. Берегово, де, за статистикою, найбільша питома вага, точніше – переважна більшість угорців серед міського населення області. На нашу думку, можна припустити, що не власне обставини угорсько-українських відносин викликають тривожність, занепокоєння угорської молоді (не власне угорський етнічний фактор), а громадсько-політична атмосфера обласного центру як епіцентру політичної боротьби: діяльність прихильників різного роду сепаратизму, агресивна амбіційність керівників деяких політичних рухів, зокрема і в питаннях етнічної політики тощо.

Цікаво, що найбільшими “оптимістами” у нашому опитуванні зарекомендували себе юні жителі м. Чопа: майже 18% з них помітили, що міжетнічні стосунки розвиваються в напрямку поліпшення. Напевне, позитивну роль в громадській атмосфері цього міста відіграло те, що в кінці 80-х – на початку 90-х років Чоп став місцем проведення фестивалів національних культур Карпатського регіону. Можливо також, що оптимізму жителям прикордонного міста додало й те, що вони стали безпосередніми свідками, як з початком політичних змін у сусідніх країнах зросла суспільна відкритість, десятки тисяч громадян отримали ширші можливості відвідувати зарубіжні країни, активізувались міжетнічні контакти.

Ще одне з запитань анкети: “Чи доводилося Вам стикатися з випадками несправедливості і образами на національному ґрунті по відношенню до Вас особисто?” – мало на меті вже більш адресно, на рівні особистісного сприйняття виявити етнопсихологічні фактори у міжетнічних контактах. І знову показники негативної оцінки виявилися вищими в середовищі угорської молоді. Так, наприклад, 56,6% опитаних випускників середньої школи угорської національності відповіли, що мають свій особистий негативний досвід у спілкуванні з представниками інших національностей, стикалися з несправедливостями і образами саме на цьому ґрунті (серед українців цей показник дорівнював 27,0%). Причому серед угорців відсоток тих, хто стикається з цим постійно, був 8,5%, серед українців – 2,2%.

Як виявилось, цей досвід винесений в основному з побутового спілкування в громадських місцях (вулиця, транспорт, магазин, базар тощо): в угорців у 76,8% випадків це траплялося саме там, у 13,4% – у школі, у 7,3% – у стосунках з сусідами, у 2,5% – у

сім'ї. Серед українців, відповідно, це мало місце у 74,0% випадків у громадських місцях, у 12,0% – у школі, у 8,0% – у стосунках з сусідами, у 6,0% – у спілкуванні з родичами. Отже, тут ситуації зовсім подібні у представників різних етнічних груп (приблизно такі самі дані і серед закарпатських росіян). У переважній більшості випадків конфліктність проявляється на побутовому ґрунті, у спілкуванні з незнайомими людьми.

Про підвищену тривожність і стурбованість міжетнічними стосунками саме в угорському середовищі свідчить і те, як розподілилися відповіді на запитання: “Чи часто Ви обговорюєте у Вашій сім'ї стосунки з представниками інших національностей з Вашого оточення?”. На ці теми частіше говорять в угорських сім'ях. Майже 2/3 (72,6%) всіх школярів угорської національності, які взяли участь в опитуванні, хто зрідка, хто частіше обговорюють вдома ці проблеми, які тривожать людей. Серед українців ці показники значно нижчі – 42,7%, до того ж істотно відрізняється частка тих, для кого це – часта, постійна тема розмов: 20,7% – в сім'ях угорської молоді, 8,7% – української. Із 19 чоловік росіян, що взяли участь в анкетуванні, 9 відповідали, що говорять про це зрідка; часто і постійно – ніхто; 8 – практично ніколи.

У своєму дослідженні ми не визначили математичний індекс залежності тривожності, стурбованості, конфліктності у міжетнічному спілкуванні від етнічної дистанції, етнічної “відкритості” чи “закритості” одних етнічних груп по відношенню до інших. Ця гіпотеза ще потребує нових досліджень, нових даних, щоб точно визначити, що є причиною, а що – наслідком. Але така залежність все ж таки впадає в око, і ми її формулюємо як нашу робочу гіпотезу, а також як один із головних висновків дослідження, проведеного в цьому регіоні. На нашу думку, об'єктивні і суб'єктивні чинники більшої “закритості” певної етнічної групи у міжетнічних контактах і взаємодії корелюються з рівнем її етнічної тривожності в умовах етноконтактної зони. Нижче ми наведемо дані, що дають підстави для виявлення такої залежності по кількох показниках (етнолінгвістичні фактори, утворення неформальних зв'язків з представниками інших національностей, гіпотетичні переваги у виборі партнера для майбутнього шлюбу, ступінь зацікавленості у розширенні своїх знань про історію, культуру, звичаї тих національностей, представники яких живуть у цьому краї, соціальна дистанція у міжетнічних установах, стереотипи та автостереотипи).

Щодо мовного фактору, то загальновідомо, що для Закарпаття є характерним білінгвізм і полілінгвізм. Так і в молодіжному середовищі чимало учнівської молоді вільно володіє і спілкується з друзями, сусідами кількома мовами – українською, угорською, російською, зрідка – словацькою. Серед усього масиву опитаних українці становили 47%, угорці – 44%, росіяни – 6%, а мовами активного контакту з оточенням (в сім'ї, з друзями, з сусідами) українську мову вказали 66% старшокласників, угорську – 54%, російську – 95%. Тобто майже всі учасники опитування активно володіють більш, ніж однією мовою.

Проте, як бачимо, відсоток носіїв угорської мови лише на 10% перебільшує частку угорців серед усіх респондентів. В той же час значна кількість угорців (а в Берегово і Чопі – переважна їх більшість) не володіють активно українською мовою. (Під час анкетування в угорських школах доводилося навіть вголос зачитувати класу запитання анкети, перекладаючи їх на угорську мову, бо українською учні не могли прочитати). Отже, існує певний мовний бар'єр у спілкуванні між представниками різних національностей, коли посередником виступає в основному російська мова. Або точніше буде назвати: мовно-культурний бар'єр, – бо власне світ національної культури, який вира-

жається через національну мову, лишається взаємно закритим для представників двох етнічних груп, що спілкуються через третю мову – посередника.

На запитання про дружбу з представниками інших національностей відповіді угорців також різнилися в бік більшої закритості. Підкреслимо, йдеться в даному випадку не про осмислені пріоритети і не про етнічні переваги у дружбі, а про реальні факти, обумовлені зокрема умовами вибору в середовищі моноетнічного характеру (яким, наприклад, є школи з угорською мовою викладання). От як розподілилися відповіді на запитання: “Хто за національністю Ваш найближчий друг (подруга)?”:

Національність	Національність учасників опитування (у %%)		
	українці	угорці	росіяни
Українець	70,9	10,7	50,6
Угорець	9,9	83,0	21,2
Росіянин	18,3	5,4	27,8
...	...	...	...
Разом:	100%	100%	100%

83% старшокласників угорської національності мають найближчого друга (подругу) із своєї етнічної групи. В українців більш поліетнічне коло друзів, у росіян три чверті друзів є представниками неросійської національності.

Про етнічні переваги в дружніх стосунках засвідчили відповіді на таке запитання: “У Вашій школі і у Вашому класі вчать діти різних національностей. Як, на Вашу думку, це впливає на стосунки у Вашому колективі?”. Як свідчать дані поданої нижче таблиці, угорці частіше, ніж старшокласники української і російської національностей, відчують деякі ускладнення в міжособових міжетнічних контактах, хоча ці відмінності й досить незначні:

Погляди на дружбу у колективі	Етнічні групи (у %%)		
	українці	угорці	росіяни
Національність не має ніякого значення для дружби і взаєморозуміння у колективі	85,6	63,4	78,9
Іноді це ускладнює взаєморозуміння, приводить до конфліктів	7,2	12,9	5,3
Таке спілкування духовно збагачує, розширює світогляд	4,3	12,9	10,5
Не визначились у відповіді	2,9	10,8	5,3
Разом:	100%	100%	100%

Розглянемо, як корелюється установка на етнічну дистанцію при виборі партнера у шлюб з етнічною приналежністю. На запитання анкети “Чи живуть у Вашій області представники таких національностей, шлюб з якими був би для Вас зовсім неприйнятним?” – відповіді в кожній з етнічних груп розподілилися в такий спосіб:

Чи живуть в області представники таких національностей, шлюб з якими для Вас зовсім неприйнятний?	Етнічні групи (у %%)		
	українці	угорці	росіяни
Так	49,7	55,3	36,8
Ні	22,3	22,8	31,6
Не визначились у відповіді	28,0	21,9	31,6
Разом:	100%	100%	100%

Більш показовими є відповіді на запитання: “Як, на Вашу думку, поставляться Ваші батьки до того, що Ваша дружина (чоловік) будуть іншої національності, ніж члени Вашої сім’ї?” – традиції моноетнічних шлюбів значно яскравіше виявлені в угорському середовищі, і старшокласники вже свідомі цієї етнопсихологічної установки. Серед усього масиву анкет, в яких є відповідь: “Будуть категорично проти”, – 90% належать молоді угорської національності, 10% – українцям. У кожній етнічній групі установка на етнічні стосунки у шлюбі проявилася у таких співвідношеннях:

Уявлення учнів про ставлення батьків до шлюбу з представником іншої національності	Етнічні групи (у %%)		
	українці	угорці	росіяни
Для них це не є принциповим	74,1	56,0	79,0
Це їх засмутить, але проти вони не будуть	9,4	23,5	5,3
Будуть категорично проти	0,7	6,9	0,0
Не визначились у відповіді	15,8	13,6	15,7
Разом:	100%	100%	100%

При опитуванні виявились деякі особливості і відмінності між представниками різних етнічних груп у культурних і психологічних факторах етнічної самоідентифікації та сприйняття людей іншої національності у своєму життєвому оточенні. Між українцями і угорцями, наприклад, досить помітною (у 13%) є відмінність в тому, як багато важить мовний фактор в етнічній самоідентифікації (що проявилось у відповідях на запитання “Що, на Вашу думку, перш за все об’єднує Вас з людьми Вашої національності?”). Але майже непомітні відмінності в тому, якої ваги надають і ті, й інші традиціям (на другому місці після мови по значущості), психології (на третьому), спільному історичному минулому тощо.

Проаналізувавши відповіді на запитання: “Як Ви думаєте, чим у першу чергу відрізняються люди різних національностей у Вашому оточенні?” – психологічно вмотивованою і зрозумілою для стороннього дослідника стає сімейна установка на моноетнічний шлюб. Угорці виявляють дуже високу чутливість до традицій укладу життя і культури побуту, в чому вони вбачають (окрім мовних факторів) значні відмінності з іншими національностями. Вони значно частіше, ніж українці з їх оточення, звертають увагу на те, що люди довкола них відрізняються мовою, укладом життя, психологією.

У відповідь на поставлене запитання відповіли, що ніколи не звертають на це уваги: 30,2% опитаних українців, 26,3% росіян і лише 9,0% угорців.

Як свідчать дані опитування, участь школи у формуванні знань про етнічне середовище, в якому живуть діти, досить незначна. На запитання "Звідки Ви в першу чергу отримуєте знання про культуру, звичаї, історію інших національностей, які живуть у Вашій області?" менше 7% відповіли, що у школі проводяться уроки, бесіди, вечори, присвячені цим проблемам. Водночас на запитання, чи хотілося б більше про це дізнатися, 73% відповіли схвально, майже кожен десятий цією інформацією не цікавиться, а 18% ще не визначилися у відповіді. Схвально ставляться до такої ідеї 81% українців, 65% угорців, 74% росіян з усього масиву опитаних.

Перед школою стоять важливі завдання у справі виховання толерантності міжетнічних відносин на засадах полікультурності освіти. І ці завдання можуть бути вирішені не на голому ентузіазмі, а на рівні державних програм розвитку національної школи.

Дані нашого дослідження засвідчили деякі особливості в середовищі угорської молоді в їх стосунках з представниками інших національностей Закарпаття, що свідчать про певну етнічну тривожність, дистанційованість. В той же час виявлена і потреба розширити свої можливості міжетнічного спілкування, культурного взаємопізнання і взаємозбагачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клинченко Т.В. Формування толерантних міжетнічних стосунків на рівні соціальної групи (за результатами соціологічних досліджень в середній школі України). – В кн.: Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. – К. – 1993. – С. 75–94; Школа як чинник гармонізації міжнаціональних відносин. – В ж-лі "Відродження. Мови, літератури, історія народів України в національних школах". – 1993. – № 2. – С. 4–6 та інші.
2. Національний склад населення України. – Ч. I. – К. – 1991.
3. Населення Закарпатської області: За даними Всесоюзного перепису населення 1989 р. Статистичний збірник. – Ужгород. – 1990.
4. Поточний архів Управління освіти і науки Закарпатського облвиконкому. Довідка "Розподіл шкіл і учнів Закарпатської області за мовами навчання у 1991–92 навчальному році".
5. Освіта. – 1993. – 22 лютого. – С. 4.

Klincsenko T.V.

KÁRPÁTALJAI MAGYAR ISKOLAI MAGATARTÁS EGY ETNOSZOCIOLÓGUS SZEMÉVEL

Rezümé

A cikk a szerző 1992 májusában Kárpátalján végzett etnopszociológiai felmérései alapján készült. Különböző nemzetiségű végzős diákkal beszélgetett, különös tekintettel az ungvári, beregszászi és csapi magyar iskolásokra. A kutatások eredményei azt bizonyítják, hogy a magyar nemzetiségű diákok körében bizonytalanság, nyugtalanág tapasztalható a más nemzetiségűekkel szemben. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy igénylik és keresik a kapcsolatot, egymás kultúrájának a megismerését.

FEDINEC CSILLA

(Ungvár)

AZ 1944–1945. TANÉV A KÁRPÁTALJAI ISKOLÁKBAN

Az 1944. szeptember 26–október 28-ig került szovjet fennhatóság alá az a terület, ami a mai Kárpátalját jelenti. November 26-án Munkácson összeült Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa, melyen kiáltványt fogadtak el "Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről."

1945. június 29-én a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában egyezményt írt alá a területnek a Szovjetunióhoz való csatolásáról. Az egyezményt október 22-én csehszlovák, október 27-én szovjet részről ratifikálták.

1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott a Kárpátontúli terület megalakításáról az Ukrán SZSZK kötelékében. Január 24-től az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében a Kárpátontúli területen az Ukrán SZSZK törvényei léptek életbe¹.

A háborús viszonyok, a zsidó lakosság deportálása, majd az új hatalom által a felnőtt magyar férfi lakosság kényszermunkára hurcolása, a német családok kitelepítése, illetve a felgyorsuló emigráció és migráció jelentősen befolyásolta a terület népességének összetételét.

Kárpátalja lakossága az 1941. évi népszámlálás adatai szerint (a jelenlegi területre vonatkoztatva) az alábbiak szerint oszlott meg: 502.329 ruszin, 245.286 magyar, 78.272 zsidó, 15.587 román, 13.244 német, 6.838 cseh és szlovák, összesen – 852.546². A kárpátaljai állami levéltár adatai szerint 1946-ban a lakosság nemzetiségi összetétele a következőképpen alakult: 527.032 ukrán, 72.176 orosz, 134.558 magyar, 6.998 zsidó, 12.420 román, 2.338 német, 2.774 cseh, összesen – 775.116³.

A települések 18 éven felüli lakosságának nemzetiségi összetétele 1947 decemberében:⁴

	községi, ill. nagyközségi tanácsok száma	ukrán	magyar tö b b s é g ű	román
beregszászi	40	5	35	—
nagybereznai	33	33	—	—
volóci	32	32	—	—
ökörmézői	26	26	—	—
ilosvai	48	48	—	—
munkácsi	82	75	7	—
perecsenyi	20	20	—	—
rahói	21	18	1	2
nagyszőlősi	47	30	17	—
szolyvai	33	33	—	—
técsői	33	31	—	2

ungvári	64	38	26	—
huszti járás	24	24	—	—
		városi tanácsok		
Ungvár	1	1	—	—
Munkács	1	1	—	—
Beregszász	1	—	1	—
Nagyszőlős	1	1	—	—
Huszt	1	1	—	—
	= 508	= 417	= 87	= 4

Az első hivatalos szovjet népszámlálás /1959/ adatai szerint a terület összlakossága 920.173, ebből 146.247 a magyar nemzetiségű⁵.

A magyar településű terület az egykori Ung megyéből Csehszlovákiában maradt 16 helységhez csatlakozva északon Palló községgel kezdődik, és kelet felé haladva csaknem Ungvár városáig ér. Bereg megyénél a nyelvhatár délkeletre fordul Munkácsot megközelítve egész Nagyszőlősig, Királyházánál elérve a Tisza vonalát. Az ungvári járásban, ahol a magyarság tetemes része a terület fővárosában, Ungváron él, a nyelvhatár az elmúlt évszázadokban kevéssé változott. Magyar többségű terület az Ungvár–Korláthelmeccel vonaltól délre eső terület, Csap városában, a Csap–Ungvár vasútvonal melletti és az ungvári agglomeráció településeiben számottevő a magyarok arányának visszaszorulása. A járásban a legtöbb falusi magyar Nagydobronyban, Eszenyben, Kisdobronyban, Tiszasalamonban, Ráton és Szürtén él. Az államhatárral legnagyobb szakaszon érintkező beregszászi járás magyarjainak közel 40 százaléka a járás székhelyén, Beregszászban lakik. Beregszászon kívül a legtöbb magyar Mezőváriban, Mezőkaszonban, Gáton, Makkosjánosiban, Nagyberegen, Beregújfaluban, Muzsalyban, Beregdédában, Bátyuban, a szomszédos munkácsi járás magyar nemzetiségű lakosságának több mint a fele Munkácson, a többiek a beregszászi járás magyar falvainak szomszédságában /Dercen, Fornos, Izsnyéte, Csongor, Szernye, Barkaszó/ élnek. Egyetlen falu válik el ettől a vonaltól, a Munkácstól nyugatra fekvő Beregrákos. A nagyszőlősi járásban, a hajdani Ugocsa vármegyében, ahol a Tisza az Alföldre lép, a magyarság vegyesen él a ruszin-ukrán lakossággal. Jelenleg a legtöbb magyart Nagyszőlősön, Tiszaújlakon, Salánkon, Nagypaládon, Tiszapéterfalván, Csepén és Feketeadóiban találjuk. A Tisza mentén felfelé haladva a korábbi Máramaros megyében elterülő huszti járásban már csak Visk és Huszt bír számottevő magyar lakossággal. Hasonló a helyzet a szomszéd járás székhelyén, Técsőn, valamint a Tisza jobb partján elterülő Aknaszlatinán. A járásban jelentős számú magyar él még Bustyaházán, Kerekhegyen, Taracközön és Királymezőn is. A Tisza forrásvidékén elterülő rahói járás a végvidék. Az itt élő magyar lakosság döntő többsége rahói, körösmezői, nagybocksói és gyertyánligeti lakos⁶.

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 5-én Munkácson hozta első dekrétumait az iskolákra vonatkozóan:

– létrehozta a közoktatási megbízott hivatalát 17 főből Pedagógiai Bizottság néven⁷, amely átvette az iskolai ügyeket a Néptanács közművelődési osztályától⁸;

– felhívta a pedagógusokat, hogy jelentkezzenek azokban a tanintézetekben, ahol korábban dolgoztak, s a nép-, középszintű, valamint szakiskolákban haladéktalanul kezdjék meg a tanítást⁹;

– valamennyi tanintézetből össze kell gyűjteni s további rendelkezésig zár alatt tartani minden tankönyvet, térképet, illusztrációs anyagot, tudományos irodalmat, ami "idegen" nyelven íródott¹⁰;

– rendbe kell hozni az iskolaépületeket¹¹.

Jelentős állami támogatással és társadalmi összefogással indult meg az iskolaépületek rendbehozása, később új iskolák építése¹². A terület költségvetésében a közművelődés komoly szerepet játszott: e célra 1946-ban a költségvetés 35,2 százalékát, 1950-ben 42,5 százalékát, 1956-ban 52,7 százalékát fordították¹³.

1944. december 23–24-én tartották az első pedagógus értekezletet, melyen az elfogadott felhívás többek között kimondta, hogy a tanulókat a szovjet hazá iránti szeretetre kell nevelni, Kárpátontúli Ukrajna minden szögletére kiterjeszteni az oktatást, minden településen iskolákat nyitni, s különösképpen azokban nagy figyelmet fordítani e munkára, melyeket a leginkább hátrányos helyzetbe hozott az idengen hódítók iskolapolitikája, megszüntetni a tanintézetekben a fizikai erő alkalmazását, félreállítani mindazokat a pedagógusokat, akik elárulták a népet és a megszállókat szolgálták¹⁴.

A tanítók és tanárok kinevezése a közoktatási megbízott hatáskörébe tartozott (33-V/1945, 1945.I.27.)¹⁵. A pedagógushiány miatt azonban ideiglenes jelleggel a járási tanfelügyelők is alkalmazhattak segédtanítókat a népiskolákban /14-V/1944, 1944.XII.26./¹⁶.

A betiltott tankönyvek helyett a szovjet hadsereg parancsnoksága 1944 decemberében és 1945 elején 90 ezer szovjet tankönyvet adott át a területeknek, Ukrajnából 378 ezer tankönyv érkezett; Moszkvából, Kijevből és Leningrádból /Szentpétervárról/ pedig a könyvtárak számára érkeztek ukrán és orosz nyelvű könyvek¹⁷.

/Az 1946 novemberében megnyíló ungvári magyar iskolában egy ideig, bár nem hivatalosan, a tanórákon is használták a régi gimnáziumi tankönyveket./

A rendeletektől függetlenül a front elvonultával szinte azonnal megkezdődött a tanítás a megmaradt pedagógusokkal és tanulókkal. 1946 decemberétől, amikor az első hivatalos statisztika szerint már 350 tanintézetben – 5 gimnáziumban, 18 polgári iskolában és 327 népiskolában folyt az oktatás¹⁸ /összehasonlítással az 1943–1944. tanév második felében a régióban 7 gimnázium, 18 polgári és 543 népiskola működött¹⁹/ a központi irányítás egyértelműnek tekinthető. Ezt támasztja alá az az aláírás nélküli, (valószínűleg Kanyó Sándor beregszászi tanítótól származó) több oldalas magyar nyelvű jelentés, amire a területi közoktatási osztály ügyiratai között az 1947. évi augusztusi pedagógus értekezlet jegyzőkönyvéhez csatolva bukkantunk.

“Az első év nagyon kezdetleges irányú volt. Nem volt rendes beiskolázás, az járt, aki akart. Nem volt semmilyen tankönyv. Mindenki úgy készítette tantervét és tananyagát, ahogy tudta és ahogy a legjobbnak látta, különféle nyelveken: kisorosz, nagyorosz, ukrán, magyar. Ki melyiket értette legjobban, vagy amilyen mintakönyvhöz jutott. A beregszászi magyar iskolában orosz újságból olvastak a gyerekek, amelyet időnként lehetett kapni, hogy a tanulók egyforma szövegeket olvashassanak és ezzel gyakorolják az új nyelvet, amit addig nem tanultak és nem gyakoroltak /.../ A második évben már mint magyar tannyelvű iskola szerepelt iskolánk, az orosz mint nyelvet tanítottuk már.”²⁰

Az első évben az 1944–1945. tanévet, a második évben pedig az 1945–1946. tanévet kell értenünk. A szövegből kiderül, hogy az első tanévben nem volt határozottan eldönthető az iskolák tannyelve. Az egységes utasításhoz kellett tartani magukat, a tanítás nyelve azonban elsősorban a tanító nyelvtudásától függött.

Az 1944–1945. tanévben “a beregszászi magyar iskola” egy népiskolából és egy polgári iskolából állt²¹. Ez volt az egyetlen magyar tannyelvű polgári iskola ebben a tanévben, amelyben nem szűnt meg a tanítás. A magyar tannyelvű gimnáziumi oktatást decemberre mindenütt beszüntették. Ezeket a tanintézeteket a terület pedagógusaiból álló bizottságok keresték fel azzal, hogy a magyar nyelvű oktatás megszűnik, de aki úgy érzi, hogy ukrán nyelven vállalni tudja az iskolai oktatást, maradhat. Beregszászban a diákok közül összesen 4-en maradtak. A többiek egy része, átlépve az akkor még nyitott határokat, Magyarországon folytatta középiskolai tanulmányait. A fiú osztályból több tanuló, valamint két tanár Szibériában pusztult el, amikor 1944 novemberében “három napos málenkij robotra” hurcolták. A már ukrán gimnáziumban az osztály gerincét a kárpátaljai ruszin gimnáziumok környező falvakból származó diákjai képezték. Az érettségi után, még mielőtt a terület hovatartozása hivatalosan eldőlt volna, a tanulók és a tanárok nagyobb része Csehszlovákiába távozott²².

Az 1944–1945. tanév második felére a következőképpen alakult a terület iskolahálózata:²³

Tannyelv Iskolatípus	Összesem			Ukrán tannyelvű			Magyar tannyelvű		
	Iskola	Tanuló	Tanító	Iskola	Tanuló	Tanító	Iskola	Tanuló	Tanító
népiskola	523	82246	2212	477	70276	1986	40	11550	221
polgári iskola	25	5606	252	24	5386	244	1	220	8
gimnázium	4	2548	94	4	2548	94	–	–	–
Összesen:	552	90400	2558	505	15210	2324	41	11770	229

Ezenkívül volt 5 román tannyelvű népiskola 325 tanulóval és 12 tanítóval, valamint egy szlovák tannyelvű népiskola 95 tanulóval és 3 tanítóval.

1945 áprilisában került sor az iskolák államosítására. Az Ungváron április 20-án kiadott 58.sz. dekrétum kimondta:

- az ifjúság nevelése és oktatása Kárpátontúli Ukrajnában állami feladat, a végrehajtott hatalom a Néptanács közoktatási megbízottjának kezében összpontosul /1. §./;
- minden tanintézet állami, a teológusképzők kivételével /2. §./;
- minden pedagógus állami alkalmazott /3. §./;
- minden tanintézetet állami költségvetésből finanszíroznak a volt egyházi iskolák kivételével, melyek községi, illetve városi kezelésbe kerülnek /6. §./²⁴.

Április 24-én a Néptanács határozatban kötelezte mindazokat, akik pedagógiai végzettséggel rendelkeztek, de másutt vállaltak munkát, hogy bírósági felelősségre vonás terhe alatt 15 napon belül jelentkezzenek a közoktatási megbízotti hivatalban. A határozat végrehajtása érdekében az őket alkalmazó intézmények és vállalatok vezetői számára is súlyos szankciókat helyeztek kilátásba²⁵.

A közoktatási megbízott április 26-án nyári tanfolyamok szervezésére adott ki rendelkezést a tanítók számára. A tanfolyamra azok jelentkezhet, akik gimnáziumi érettségivel vagy kereskedelmi akadémiái diplomával rendelkeztek és az 1944–1945. tanévben tanítói állásban voltak /kötelező érvénnyel/; azok, akik ebben a tanévben végezték gimnáziumi, illetve kereskedelmi akadémiái tanulmányaikat és vállalni kívánták a tanítást; valamint a tanítóképzők 4. évfolyamos hallgatói. A tanfolyamokat Ungváron és Munkácson tartották, vizsgával zárultak, aminek alapján iskolai oktatásra jogosító igazolást adtak ki²⁶.

Ungváron a két hónapos tanfolyamon általános iskolai tanítókká képezték át az elemi iskolai tanítókat. 630 pedagógus hallgatta Kijev felsőoktatási intézményeiből érkezett tanárok előadásait. A tanfolyam hallgatói közül 332-en tettek sikeres vizsgát és nyertek jogot arra, hogy az 5–7. osztályokban taníthassanak. A pedagógushiány miatt azonban középiskola osztályokban is alkalmazták őket²⁷.

A Néptanács 1945. július 3-án kelt határozata rendelkezett a terület három tanítóképzőjéről: a tanítóképzés négyéves, koedukációs, Ungvárról az egyik tanítóképzőt áthelyezik Husztra, a munkácsi tanítóképzőben óvodai nevelők számára is indítanak csoportot²⁸.

Ezzel egyidőben, azaz július 3-i hatállyal szervezik át a terület közoktatási rendszerét. Az 1945–1946. tanévtől a népiskolák, polgári iskolák és gimnáziumok megszűnnek, helyükbe a négyosztályos elemi, a hétsz osztályos /két fokozatú: 4 + 3/ nem teljes középiskola és a tízosztályos /három fokozatú: 4 + 3 + 3/ középiskola lép. Elemi iskolák ott nyílhatnak, ahol legalább 20 iskolaköteles gyerek van, nem teljes középiskola nyílhat a nagyobb falvakban és a városokban. Minden gyerek számára kötelező a hét osztály elvégzése, amihez az 1945–1946. tanévben 463 elemi iskolát, 163 nem teljes középiskolát és 15 középiskolát terveznek nyitni²⁹. A közoktatási megbízott e határozatról 1945. október 5-én adott ki körlevelet³⁰, bár a tanév már szeptember 5-én megkezdődött³¹.

1945. július 20-án jelent meg a Néptanács határozata a kárpátukrán egyetem létrehozásáról történelem, filológia, biológia és orvosi karral, összesen 240 diákkal³². /Egy korábbi határozatban erdészeti és agronómiai főiskola létrehozásáról is szó volt.³³ / Ez a régió első egyeteme.

Ivan Kercsa közoktatási megbízottat az ukrán közoktatási miniszter 1945. november 17-i hatállyal a kárpátontúli területi közoktatási osztály vezetőjévé nevezte ki³⁴.

Az 1945–1946. tanévet hivatalosan már úgy összegezték, mint az első tanévet, amely szervesen kapcsolódott a szovjet közoktatási rendszerhez³⁵.

Elérkeztünk egy olyan államfordulathoz, mely az iskolarendszert nem részleteiben módosította, hanem alapjaiban változtatta meg. Ezúttal nemcsak a tantervek módosításáról, új tankönyvek bevezetéséről, az iskolai céloknak az állampolitika ideológiai szellemkörébe történő bekapcsolásáról volt szó, hanem a közoktatás minőségileg új alapokra helyezéséről, mégpedig nem kísérletek útján, hanem közel három évtized alatt kiforrálódott elvek szerint.

A szovjet iskola fejlődés ekkorra a következő főbb szakaszokon ment át³⁶.

Az 1917–1918. tanévben kezdődött az áttérés a koedukációs oktatásra. 1918 januárjában dekretum mondta ki az egyháznak az államtól és az iskolától való elválasztását. Ugyanezen év októberében született meg a rendelet az egységes munkaiskoláról, mely 9 éves tankötelezettséget írt elő 8-tól 17 éves korig /5 + 4/. Ez az elképzelés azonban életképtelennek bizonyult, s már 1921 januárjában 4 + 3 évre módosították az iskolai oktatás lehetséges időtartamát. Azonban közel 10 év múlva, 1930-ban a XVI. pártkongresszuson a 7. osztály elvégzését még mindig csak városban mondták ki kötelezőnek, faluhelyen elegendő volt a 4 osztály elvégzése.

A szovjet kultúrpolitika és pedagógia a 20-as években támogatta polgári reformpedagógiai irányzatok átvételét. Ebben nagy szerepe volt többek között Krupszkajának, az Állami Tudományos Tanács pedagógiai szekciójának vezetőjének és Lunacsarszkijnak, a Közoktatási Népbiztosság vezetőjének. Az új nyugati pszichológiai-pedagógiai törekvéseket igyekeztek a szovjet munkaiskola és a közösségre nevelés szolgálatába állítani. Kísérletek folytak a Dalton- és a Winnetka-terv, a project és a komplex módszer meghonosítására, Dewey, Kilpatrick és Montessori pedagógiájának átvételére.

A harmincas évek elejétől ez a nyitottság fokozatosan megszűnt, 1931-ben párthatározat vetett véget mindenféle pedagógiai kísérletnek. Ugyanekkor léptek életbe az új tantervek, amelyek a korábbi általános témaköröktől eltérően immár tantárgyakra épültek.

1934-ben az iskolaszervezet újabb egységgel bővült: az addigi 4 + 3 iskolai évhez immár mint nem teljes középfokú iskolához 3 évet kapcsoltak, s ezzel teljesedett ki a középiskolai oktatás. Azonban a 7 osztályos iskolát sem sikerült általánosan kötelezővé tenni.

A háború alatt a fiúk és a lányok katonai előképzésének nagy különbözőségei miatt néhány helyen visszatértek külön oktatásukhoz, ami majd a háború utáni években szűnt meg ismét.

Az 1943–1944. tanévben eltörölték a tanulók szóbeli osztályozásának rendszerét, ami 1918 óta volt érvényben, s áttértek a négy számjegyű, írásos osztályozási rendszerre.

Az 1944–1945. tanévtől a tankötelezettséget a 8. életévről a 7. életévre tették át.

Ekkor kapcsolódott hozzá az 1945–1946. tanévtől tárgyalt régióknak az egységes szovjet oktatási rendszerhez. Az átmenet nem fokozatosan történt, hanem egy adott és működő rendszer teljes felváltása egy szintén adott és működő másik rendszerrel, szó sem volt a helyi viszonyok mérlegeléséről. Átmenetről, átmeneti időszakról tehát nem beszélhetünk. Az 1944–1945. tanév nem az oktatási rendszer megváltozása, hanem a háborús viszonyok miatt volt feltételes helyzetben. Az irányítás nagyon hamar hozzácsiszolódott az új államhatalomhoz, mely – amikor erre a nemzetközi szerződések aláírásával hivatalosan sor került – már joggal tekinthette a magáénak ezt a területet.

A rendszerváltás számszerűen a következő táblázattal illusztrálható:³⁷

Tanítási nyelv	1943–1944 Iskola – Tanuló		1947–1948 Iskola-Tanuló	
NÉPISKOLA–ELEMI ISKOLA				
ruszin /1944 okt.-ig/ ukrán /1944 okt.-től/	305	64203	520	43872
orosz	-	-	9	339
magyar	215	31840	77	6656
román	-	-	12	2121
német	23	2103	-	-
Összesen:	543	98106	618	52988

POLGÁRI ISKOLA-HÉTOSZTÁLYOS ISKOLA

ruszin /1944 okt.-ig/ ukrán /1944 okt.-től/ orosz magyar román Összesen:	4 - 14 - 18	1280 - 2752 - 4032	159 2 25 - 187	48250 506 7999 423 56178
---	-------------------------	--------------------------------	----------------------------	--------------------------------------

GIMNÁZIUM-KÖZÉPISKOLA

ruszin /1944 okt.-ig/ ukrán /1944 okt.-től/ orosz magyar Összesen:	3 - 4 7	2120 - 1298 3418	30 66 - 36	14340 3350 - 1760
--	------------------	---------------------------	---------------------	----------------------------

= 568 = 105596 = 841 = 126856

A jelzett iskolatípusok sem szerkezeti, sem tartalmi tekintetben nem fedik teljes egészében egymást, ez a korabeli statisztikai kimutatás a beiskolázás arányairól nyújt számunkra képet.

Az alapképzéshez szorosan hozzákapcsolták az írástudatlanság felszámolását. Az ügynevezett esti iskolák pozitív szerepet tölthettek be ebben a kezdeti stádiumban. Az analfabéták közé, illetve az azt megközelítő műveltség-szinthez tartozott minden tizedik felnőtt ember. A legtöbb írástudatlan a perecsenyi, a técsői, a szolvai, a volóci, a huszti járásokban, valamint a beregszászi járásban a cigányság körében volt.³⁸

	1944-ban	1946-ban	1947-ben
analfabéta	36240	26469	19402
félanalfabéta	35420	24861	18196

Az analfabetizmus tehát fokozatosan csökkent.

Az 1944–1945. tanév a terület magyar lakosságától elvette a lehetőséget, hogy anyanyelvű középiskolában folytathassa a tanulmányait, melynek elvégzése elengedhetetlenül szükséges volt a továbbtanuláshoz, ugyanakkor az iskolába járók összlétszámát tekintve jelentős előrelépés történt.

JEGYZETEK

1. Шляхом Жовтня. Збірник документів. – Ужгород, 1964. – Т. VI. – С. 78–80., 285–286., 389–390.
2. Kocsis Károly, Kocsisné Hodosi Eszter. Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. – Bp., 1991. – 34–35.
3. ЗОДА, ф. Р-195, оп. 24, од. зб. 16, арк. 1.
4. ЗОДА, ф. Р-195, оп. 24, од. зб. 163, арк. 84.
5. Про сучасне і минуле Закарпаття. Цифри і факти. – Ужгород, 1962.
6. Kocsis Károly, Kocsisné Hodosi Eszter, i.m. – 31–41.
7. Декрет НРЗУ чис. 17. Про створення Педагогічної Комісії ЗУ. 5.XII.1944. // Вісник НРЗУ. 15.XII.1944. – С. 11.
8. Звіт начальника відділу культ-освітньої роботи НРЗУ про діяльність відділу за 1945 р. 25.XII.1945. // Шляхом Жовтня... – Т. VI. – С. 379–382.
9. Розпорядження НРЗУ чис. 6. Про початок навчання в школах ЗУ. 5.XII.1944. // Вісник НРЗУ. 15.XII.1944. – С. 14.
10. Розпорядження НРЗУ чис. 7. Про конфіскацію та вилучення всіх чужих видань. // Вісник НРЗУ. 15.XII.1944. – С. 14.

11. Розпорядження чис. 8. Про відремонтування шкільних будинків і забезпечення шкіл паливом. 5.XII.1944. // Вісник НРЗУ. 15.XII.1944. – С. 14.
12. Будівництво шкіл на Закарпатті. – Ужгород, 1958.
13. Ігнат А. Світло Жовтня. – Ужгород, 1957. – С. 32.
14. Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Київ–Ужгород, 1988. – С. 33–34.
15. Вісник НРЗУ. 31.I.1945. – С. 20–21.
16. Там же.
17. ЗОДА, ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 340, арк. 3.
18. Гомоннай В.В. Народна освіта... – С. 36.
19. ЗОДА, ф. Р-195, оп. 24, од. зб. 16, арк. 8.
20. ЗОДА, ф. Р-165, оп. 2, од. зб. 48, арк. 143.
21. Dalmay Árpád. Magyar nyelvű oktatás Beregszászon és körzetében 1945-től napjainkig. In: A beregszászi magyar gimnázium története... – 28–32.
22. Lengyel Ágnes. Az 1944–1945-i tanév. In: A beregszászi magyar gimnázium története... – 26–27.
23. Журнал зведених статистичних даних про освітні установи Закарпатської області з 1945–1946 по 1966–1967 рр.
24. Декрет чис. 58. Про здержавлення шкіл. // Вісник НРЗУ. 1.V.1945. – С. 115.
25. Постанова НРЗУ про залишення служби педагогами. // Вісник НРЗУ. 1.V.1945. – С. 121.
26. ЗОДА, ф. Р-165, оп. -2 од. зб. 186, арк. 142.
27. Ігнат А. Світло Жовтня... – С. 26.
28. Постанова НРЗУ про підготовку вчителів для початкових шкіл та робітників дошкільного виховання. // Вісник НРЗУ. 15.VII.1945. – С. 159.
29. Постанова НРЗУ про реформу системи освіти на ЗУ. // Вісник НРЗУ. 15.VII.1945. – С. 158.
30. 68921-У/1945. // ЗОДА, ф. Р-165, оп. 2, од. зб. 184, арк. 37.
31. 66253-У/1945. // Збірник наказів Бєр. райВНО від 6.IX.1945. до 31.XII.1945.
32. Постанова секретаріату ЦК ком. партії на ЗУ про створення Закарпато-українського Університету. 20.VII.1945. / Вісник НРЗУ. 31.VII.1945. – С. 177.
33. Декрет НРЗУ чис. 16. Про організацію вищих шкіл на ЗУ. // Вісник НРЗУ. 15.XII.1944. – С. 11.
34. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1947, № 4. – С. 29.
35. Довідка про народну освіту на Закарпатті за 1945–1946 навчальний рік. Ужгород, 31.VII.1946. // ЗОДА, ф. Р-165, оп. 2, од. зб. 13, арк. 6.
36. Антологія педагогічної думки Української ССР. – М., 1988.; Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. – Київ, 1991.
37. ЗОДА, ф. Р-195, оп. 24, од. зб. 16, арк. 8.
38. ЗОДА, ф. Р-165, оп. 2, од. зб. 13, арк. 5.; там же, од. зб. 74, арк. 367.; там же, од. зб. 184, арк. 115.; Закарпатская Украина. 5.III.1948. – С. 3.

Фединець Ірина

1944/45 НАВЧАЛЬНИЙ РІК В ЗАКАРПАТСЬКИХ ШКОЛАХ

Резюме

В цій роботі аналізуються питання шкільної освіти краю у 1944/45 навчальному році, здійснення переходу від угорської системи освіти на радянську.

У 1944/45 навчальному році викладання угорською мовою дозволялось тільки у 40 народних школах. Здержавлення шкіл відбулося у квітні 1945 року, а реорганізація структури шкільної освіти області рішенням Народної Ради Закарпатської України від 3 липня 1945 року. Замість народних, горожанських шкіл та гімназій були створені відповідно 4-класні початкові школи, семикласні неповні середні школи та десятикласні середні школи. Обов'язковою була семирічна освіта.

Учительські семінарії були перетворені в педагогічні училища. Одне училище з Ужгорода перемістили у Хуст, а у Мукачівському педучилищі відкрили групу по підготовці вихователів дитячих садків. Разом з тим було прийнято рішення про відкриття першого вищого навчального закладу краю – Ужгородського державного університету.

ФЕДИНИШИНЕЦЬ ВОЛОДИМИР

(письменник, Ужгород)

МІЙ ДОТОРК ДО УГОРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

(Коротке есе)

“Доторк” від “доторкнутися” – це те, що й дотик чи контакт – як сходинка до взаємин; до поняття глибшого і тих же контактів, але усебічних. І все починається спочатку, – вживу ніби тавтологічний вислів.

Уперше про маляр як народ я вчув у дитинстві. Ще були свіжими в пам’яті людей роки першої половини 40-х, коли Угорщина насильним шляхом вернула собі втрачену ще 1919 року згідно Сен-Жерменського і Тріанонського договорів Підкарпатську Русь. Відзиви односельців не були однозначними. Дитяча пам’ять зберегла переказ моєї бабусі, що “маляри забрали від нас корову” і “погнали впровал”, тобто вниз дорогою. Від неї знаю, що нашу корову було виявлено за кілометрів п’ятдесят в одного “бляха” – жителя низини басейну Ріки, можливо, у селі Іза (“бляхи” – це народна назва жителів понизов’я Ріки, тих же русинів: майже кожне село, група сіл, не кажучи вже про певний масив, мали подібну назву, дану сусідами, або самоназvu). Той новий газда, правда, відмовився віддати корову... Так у пам’яті моєї родини усталилася негативна думка про маляр. Але тут національна ознака не є домінуючою. Руські-росіяни, що “визволили” рідне село Репинне Волівської тоді округи у жовтні 44-го, витягнули зі стайні поросля, зарізали його і, як уміли, смажили на вогні, що тут же у дворі, сперед маминої хати й розклали його. “Гірше маляр!” – зробила висновок моя бабуся, бо ж “могли спалити хижу”. Словом, завойовники користуються однаково нешаною в мирного населення.

Ще в нашому селі, – це вже було пізніше, – недовго жила одна малярка, яка виписувала газету угорською мовою і пам’ятаю, коли чекав на свою районку, “малу газету”, поштарка “богувала”, що не може в кіпі газет знайти малярську, а та чекає надворі своє видання. Малярка мирно жила в нашому селі, але про рід її заняття не пам’ятаю. Многі односельці – люди старшого віку – знали малярську мову. Знала її і сусідка-вчителька, власне, квартирантка, що приїхала до нашої школи, здається, з Мукачівщини. Вона й розмовляла з родиною Цендрів, де квартирувала, угорською мовою, яку ті знали.

Це і були мої перші тривкі дитячі враження від місткого поняття “маляри”, і хто міг тоді подумати, що інші “маляри”, як і похідне – “малярське” – увійде, вірветься до мого життя, зіграє тут позитивну роль і в далеко немалому обсязі. Я лише в одному розкаююся, – в чому, правда, може й не винен, – що не зумів за тридцять років життя в Ужгороді вивчити угорську мову. виправдовую себе лише тим, що до мене іноземна мова, на жаль, не ліпиться. Але чи так це, чи лише я так внушив собі, – не знаю. Бо уві сні, наприклад, я навіть складаю вірші... німецькою мовою, яку вивчав у школі, в університеті. Може, тому, що мав свосрідного педагогічного такту учителя (щось подібне описано в оповіданнях Івана Франка зі свого дитинства)... Але це інша проблема. Або десь у поза сьомому коліні був німцем?...

Прямий доторк до угорського стався з початком мого навчання в Мукачівському педагогічному училищі (після закінчення десятирічки в сусідньому селі Голятині). Мадярську мову я чув на вулиці, в стінах училища, жив на квартирі в мадярки по вул. Невського. Але наївна дитяча неприязнь до мадяр, може, й гальмувала бажання опанувати невідому мову. З тим прийшов і до Ужгорода, коли поступив на філологічний факультет. Але і тут, і там навіть у групі були студенти, що спілкувалися по-угорському, на що я дивився скептично. Бог дав так, що цей скепсис дорогувато мені коштує і зараз. Але сталося так, що я фундаментально, без гумору, закохався в однокурсницю-мадярку і після закінчення третього курсу одружився з нею... (Тепер знаю, що в її жилах тече й словацька, і русинська кров). Більше того, як довідався пізніше, моя дружина є правнучкою угорського історика XIX сторіччя Кароя Мейсароша, за фахом – юриста. Шкода, що моя дружина – м'яка на характер – не заставила тоді силоміць мене вивчити угорську мову. Єдине виправдання в мене, що 60-ті й 70-ті роки були дуже тяжкими для мене, я боровся за визнання мене як поета, критика. Це поглинало дуже багато часу. Я цілковито віддавався літературній роботі, писав, як то кажуть, ніч і день. Результати цієї праці виплинули лише зараз, з виходом багатьох моїх книг уже в роках 90-х, що написані були великою мірою тоді.

Звичайно, давно зник скепсис. Угорщина увійшла до моєї свідомості як сусід мого краю. Ця могутня духом держава першою 1956 року постала проти Совіцької Імперії. Вона тримала в напрузі Кремль упродовж усього повоєнного часу, доки й не вирвалася з обіймів російського ведмеда, служачи прикладом для інших Центрально-європейських країн. Як і Польща, екс-Чехо-Словаччина, Румунія, екс-Югославія, вона не корилася диктату Москви. Я добре пригадую, що Мадярщина сміливо розвивала свою національну культуру, видавала класику, творила серію Національних Енциклопедій з різних галузей знання, багатотомні словники рідної мови, служачи прикладом практичної непокори. Навіть економіку керівники країни намагалися вести по-своєму зразку, зате існувало навіть поняття (це ж 70-ті роки) угорської продовольчої вертикалі. Іншими словами, Угорщина намагалася прокормити себе, навіть постачала винопродукти сусідам. Вона й зараз є для мене зразком дипломатичного буття у слов'янському оточенні. Я дивлюся на неї і зараз, як на доброго сусіда мого краю, що симпатизує його карпато-русинським зусиллям в питанні автономії (я вже простив мадярам, що вони взяли від нас корову). Мене вразив уже новий Будапешт, в якому побував травневого дня 1995 року, оновлений вітром перемін Оксамитової Революції в Центральній Європі, що сталася завдяки перебудові, натхненником якої став тоді Генсек КПРС, пізніше перший і останній Президент СРСР геніальний Михайло Горбачов, якого мадяри ж, здається, першими ласкаво прозвали "Горбі", "Міша", що й покотилося по світу. Тут Угорщина показала й іншим сусіднім державам безкровний шлях виходу з воєнно-промислового Варшавського Блоку і з-під диктату Москви, чим скористалася екс-Чехо-Словаччина, Польща, навіть Прибалтика – чи не першими, а далі й Німеччина, Румунія, навіть Болгарія. Радую нинішнє налагодження активних дипломатичних стосунків між Угорщиною і Україною. Я лише повторю свою тезу, висловлену в телепередачі програми "Дунай" (запис – 20 травня 1995 року), що, підписуючи різні міждержавні папери, Угорщині не треба забувати про русинів, своїх сусідів (не хочу писати "колишніх підданих", хоч часовий відрізок у вісім сторіч є, м'яко сказано, – ваговитим).

Так і увійшла Угорщина в моє життя.

Мою роботу в мадярській проблемі, окреслену літературою та історією, стисло і сповна освітив професор Ніредьгазького педагогічного інституту, завідувач кафедри ру-

синської та української філології Іштван Удварі в статті для 19-го тому Енциклопедії Світової Літератури. В цьому виступі, його другій половині, я, можливо, лише дещо деталізую, висловлю своє авторське бачення проблеми, можливо, щось розгорну, пішовши за хронологією, коли професор систематизував матеріал як вчений. А загалом моїх контактів з угорською культурою торкалися дослідницьким, письменницьким чи журналістським пером ще такі вчені-філологи чи літератори, як Карой Балла, Іштван Варга, Чобо Чорба, Лайош Токач, Петро Лизанець, Каміл Найпавер, Ласло Балла, Ондраш Бенедек-Штумпф, Калман Моріц, Микола Рішко, Мігай Борат, Габор Ердеї, Іштван Ковтюк, Сергій Панько, Борбала Салаї, Йозеф Желіцкі, Магда Фізеші, Шандор Горват, Євгенія Горева, Юрій Шкробинець, Ева Берніцкі, Микола Замомря, Елемир Кивсегі, Янош Фееш та інші. Моя “угорська бібліографія” засягає кількесот позицій. Це й насамперед різні публікації (статті, нариси, поезії, в тому числі й дитячі) в газеті “Карпаті ігоз со”, “Календаріумі” (раніше – “Карпаті календаріум”), “Карпатонтулі іфюшаг” (пізніше “Карпатолюї іфюшаг”), журналах “Нипуйшаг”, “Будапешт”, “Нопйюінк”, “Нодьвілаг”, “Киркийп”, “Готодікшіп”, “Паншіп”, “Кортарш” та інші. А також – різні збірники, альманахи: “Хвилі Балатону”, “Екстра Гунгаріам”, “Чіллагірош”, “Ивдірік” та інші. Я активно співробітничав із угорськомовною періодикою краю, де друкую художні твори, рецензії, відгуки, публіцистику. Тематично – це й оцінка творів наших письменників, популяризація їхньої творчості (статті про Михайла Томчання, Івана Чендея, Семена Панька, а також класиків, як Олександр Духнович чи Іван Франко тощо). Якийсь час в газеті й календарі я писав статті до ювілеїв багатьох крайових та українських класичних і сучасних письменників: може, від Панаса Мирного, Степана Руданського до Володимира Сосюри – з українських і Марійки Підгірянки до Федора Потушняка, Юлія Боршоша-Кум’ятського – з карпато-русинських. Чимало статей надрукував я в угорськомовній періодиці та збірниках про музейне будівництво, пам’ятки історії та культури, скансен і загалом етнографічні матеріали. Плюс цілий ряд науково-популярних публікацій з питань карпато-русинства.

Ще один пласт моєї “угорської” роботи – це переклади моїх віршів угорською мовою, що здійснили мадярськомовні поети краю, зокрема: Ласло Балла, Карой Балла, Ондраш Бенедек-Штумпф, Йозеф Желіцкі, Іштван Ковтюк, Магда Фізеші, Лайош Токач, Янош Фееш, Гейзо Фодор, Андор Тарці, Шандор Горват, Балог Болаж, Борбала Салаї, Юрій Шкробинець та інші. Так моя поезія входила до угорськомовного контексту. Я маю намір видати свої дитячі вірші угорською мовою та й дорослі (останні, можливо, під назвою “Інтим”). Я радий, що Ласло Балла надрукував добірку моїх віршів у своєму перекладі, у своїй авторській антології “Зоряне письмо” (Ужгород, вид. “Галерея”, 1994).

Я дуже багато перекладав з угорської. Насамперед – молодих угорських поетів краю: Кароя Баллу, Болажа Балога, Магду Фюзеші, Андора Тарці, Дердя Дупку, Йозефа Желіцко, Гейзу Фодора, але й Ласло Баллу, Борбалу Салаї та інших. Й ці переклади, друковані у таких газетах, як “Літературна Україна”, “Закарпатська правда”, “Молодь Закарпаття” та інших, так і будуть включені до моєї авторської антології перекладу “Арка”, яку готую до здачі на виробництво. Безперечно, сюди будуть включені й мої переклади з угорської класики. Я торкнувся поезій Шандора Петефі, змагаючись з попередниками в перекладі вірша “Я маляр” (надрукований у моїй книзі “Секунди серця”. – Ужгород, 1979). Я переклав інтимну поезію Дюлі Югаса. Переклади з Ласло Балли вийшли в його збірнику українською мовою – “Під кроною віку” (Київ, 1989). Великою школою була для мене робота з поезіями Ласло Нодя, що вийшли в журналі “Всесвіт”. Я був вражений розкутістю його верлібра й страшенно густою метафорикою. Мо-

лодих мадярських поетів Тибора Залана, Балажа Нілаші, Тивадара Паткаї я перекладав для україномовної антології “Хвиля Балатону” (Київ, 1983). Правда, тут сталася одна прикрість: упорядник Іван Мегела приписав собі один мій переклад: “Левріці” Тибора Залана. Цим виправляю недогляд, хоч про це згадувалося і в рецензії Кароя Балли на збірник.

Очевидно, публікації моїх статей в перекладі угорською мовою і підвели мене до написання брошури “Перший історик Ужгорода” (Ужгород, 1994), яку високо оцінив згадуваний професор Іштван Удварі (див. книгу його статей і реценцій як 2-ий том студій з України і Рутеніки. – Ніредьгаза, 1995). Написання цієї брошури, чим завдячую і дружині, правнучці історика, продиктоване моїм бажанням віддати шану уваги всім, кого турбувала доля Карнат, моєї колиски. Я продовжую її і в поезії, присвяченій Карою Мейсарошу, “Ступали по землі звичайні люди”, що надрукована в першому томі моєї книги “Срібні силуети”. Відразу мовлю про свою брошуру в газеті в перекладі мадярською мовою “Бути русином – бути русинам” (“Карпатолоїї Іфюшаг”, травень 1991 року). Статті, що вперше в мене вийшли в перекладі угорською мовою в журналах “Европої утош”, “Паншіп”, мовою оригіналу щойно надрукував у книзі історико-філософських есеїв “Я есмь Вечный Русын” (Ужгород, 1995). Звичайно, угорсько-русинська тема зачеплена мною не лише в ряді інтерв’ю з Мігаєм Боратом для газети “Карпаті Ігоз Со”, а й у моїй книзі-дослідженні “Історична метафора професора Магочія” (Ужгород, 1995). Ще відповідаючи на запитання журналу “Готодік Шіп”, я розвивав думку про співжиття русинів зі сусідами. І тоді, й тепер твердо дотримуюся позиції про можливу державність цього, наче б, недержавного народу.

Щодо історичних перекладів це: у співавторстві з Оленою Мейсарош я видав збірку угорських дитячих народних пісеньок “Танцює Жужіка” (Київ, 1983).

Можливий окремих відбіг у темі – я і угорська культура. Це опрацювання угорської теми в поезії. Я написав поему-версію про пошуки могили Шандора Петефі, яку так і назвав – “Драма Петефі” (вона надрукована в другому томі “Срібних силуетів”). Про черговий сплеск проблеми, завдяки мукачівському краєзнавцю Василю Пагірі, пишу в передньому слові до цієї поеми. Поема об’ємна. Вона мала відгук і в Угорщині одного “червоного Шандора” в журналі “Орсаг Вілаг”, здається, потому – й “О гід” та “Мост” (грудень, 1991 року).

Ось таким чином у кількох розгалуженнях, як засвідчує опублікований доробок, ішли, розвивалися, поглиблювалися мої контакти з угорською культурою, зокрема історіографією та літературою, науково-популярною публіцистикою. Даним виступом не ставлю крапки у проблемі. Я живий, контакти розширюватимуться, поглиблюватимуться і саме у творчому плані. Ні узагальнююча стаття професора Іштвана Удварі, ні цей мій короткий есей не фіксують і не можуть фіксувати всього розмаїття матеріалу, що нагромадилося в мене за тридцять років літературної роботи, коли угорська тема ніколи не випадала з уваги. Зрештою, всеохопність – скорше питання бібліографа. Я намагався дати лише авторський напрям, авторське розуміння своїх плідних взаємин з угорською культурою. А все інше й подальше виражене мадярською ж приповідкою (і назвою роману Вілмоша Ковача): “І завтра життя...” До Вілмоша Ковача, здавленого комуно-радянським режимом, я маю особливі симпатії, що висловив у своїх спогадах про нього (друковані в “Паншіпі” 1994 року, № 2). Він ґрунтовно відрецензував був потенційну мою публікацію українською мовою про першого історика Ужгорода, яка тоді не відбулася з “відомих” причин (сталася пізніше і в іншому виданні).

Моє угорське поле розграфлене на окремі нивки. Намагаюся, аби весною всі обробити, щоб жодна з нивок не заросла бур'яном. І щоб восени зібрати врожай. Якщо осінню вважати похилий вік, то я ще десь труджуся влітку на цьому полі, маючи трохи більше п'ятдесятьох літ. Тому мій давній доторк до угорської історії, літератури, фольклору через власну оселю й контакти з угорськими письменниками, вченими (я щойно закінчив книгу – есе про видатного ужгородського гунгаролога – “Феномен професора Лизанця”) не лише розрісся до взаємин. Взаємини оці мають бути і є вже – ґрунтовними.

Дуже давно написав я і надрукував вірша “Мені, русину, Петєфі потрібен...”. Тут сіль проблеми.

Fedinisinec Volodimir

(Ungvár)

KAPCSOLATOM A MAGYAR KULTÚRÁVAL

Rezümé

A szerző ismerkedése a magyar kultúrával a fiatal magyar költőkel és a kiadóval való kapcsolatai révén kezdődött. A magyar költők fordították verseit magyarra, ugyanakkor ő ukránra fordította azok verseit. Ettől kezdve rendszeresen tanulmányozta a magyar történelmet és irodalmat. Ennek eredményeként született Mészáros Károlyról tanulmány “Ungvár első történetírója” címmel, amelyet Udvari István nyíregyházi professzor nagyraértékelt. A kárpátaljai magyar sajtóban rendszeresen jelennek meg a szerző irodalomkritikai cikkei, recenziói a Kárpátok történeti és néprajzi emlékeiről, valamint a ruszinság problémáiról. Jelenleg a szerző magyar nyelvű tanulmány -és versesköteteinek előkészítésével foglalkozik. A szerző által összeállított “Árka” című antológiában jelennek meg Petőfi Sándor, Juhász Gyula, Nagy László, Balla László és több más budapesti és ungvári kortárs költő verseinek ukrán fordításai.

СЕКЕЙ ГАБОР, САБО ЙОЖЕФ Н.

(Ниредьгаза)

**ВЕНГЕРО-СОВЕТСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ И НАУЧНЫЕ СВЯЗИ
ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ*
(1945–1946)**

Венгрия заинтересована в сотрудничестве

Между двумя мировыми войнами культурно-научные связи Венгрии с Советским Союзом по политическим и идеологическим причинам были незначительными. Например, Всевенгерский библиографический центр поддерживал связи всего лишь с четырьмя учреждениями, из них три были институтами естественных наук. Восемьдесят учреждений выписывали советские журналы, но, по политическим причинам, эти журналы были сугубо естественно-научными. Венгерские журналы получали регулярно только некоторые кафедры естественных наук Пермского и Казанского университетов. Непосредственные личные контакты между представителями культуры Венгрии и Советского Союза почти отсутствовали. Поездки отдельных венгерских писателей в Советский Союз были редкими.

После присоединения Венгрии к антикоминтерновскому пакту дипломатические отношения Венгрии и Советского Союза прервались, поэтому попытка поддержать культурные связи через Стокгольмский венгерский институт была лишь частной инициативой.

После 1945 г. Временное Национальное правительство считало одной из своих важнейших задач углубление симпатий венгров к народам Советского Союза, а также и поддержание культурных связей между двумя странами. Укрепление венгеро-советско-русской дружбы отвечало не только основным политическим интересам, но и уверенности в ее необходимости.

Значение создания отношений с Советским Союзом поэтому было отмечено как в программе Венгерского Национального фронта независимости, так и в программе снова организующихся партий. Вновь организованная Социал-демократическая партия первая среди своих основных принципов уверенно подчеркнула важность дружбы с Советами [1]. Независимая партия мелких помещиков считала одной из важнейших задач новой внешней политики приобретение доверия и доброжелательности Советского Союза [2].

Национальная Крестьянская партия тоже считала своей важнейшей задачей нормализацию отношений с Советским Союзом. Она поставила своей целью углубление экономических и культурных отношений между двумя странами. Она считала это важным и потому, что хотела сформировать правильное мнение венгров об огромном соседе [3]. По мнению демократической народной партии советско-венгерские отношения вытекают из такой реально-политической необходимости, которую нельзя разрушать в Венгрии внутривнутриполитической, мировоззренческой и партийной борьбой [4].

В 1945-ом году со стороны демократических сил никто не исследовал внутренние отношения Советского Союза, никто не считал особо важным тот факт, что там тоталитарная диктатура. Демократические силы полагали, что советские внутренние отношения окажут полезное влияние на венгерские преобразования на долгое время. Большинство партий надеялось на то, что после мирного договора, знаменующего конец войны, после вывода советских войск, отношения двух стран будут основываться на

* A tanulmány a Világtörténet 1994. 1–2. sz.-ban megjelenő dolgozat alapján készült.

взаимовыгодной дружбе, в рамках которой и отношения в области культуры и науки будут складываться на благо обеим странам.

Для понимания атмосферы той эпохи нужно отметить, что не только ведущие политики, но и Запад положительно относился к Советскому Союзу. В большинстве стран принимали с большой симпатией военные успехи советских солдат. Образ Сталина тоже пользовался большим уважением. Каждый член антифашистской коалиции считал Советский Союз необходимым союзником в борьбе против фашизма. В 1945-ом году сталинизм не исследовался ни венгерской политической общественностью, ни западными политиками, несмотря на то, что и те и другие имели определенную информацию о советской действительности. Важно отметить, что антитоталитаризм непосредственно после войны имел значение исключительно как противофашизм. Критика сталинизма со стороны Запада усилилась только во время холодной войны.

После краха фашизма стало возможным для Венгрии познакомиться с культурой крупных демократических народов и наций мира. Венгерская культура обратилась к Советскому Союзу не только с любознательным интересом, но и с желанием собственного обновления. Венгерское руководство политической и культурной жизни делало все от него зависящее в интересах создания и расширения отношений. Летом 1945-го года один из самых авторитетных руководителей венгерской культурной жизни, лауреат Нобелевской премии Альберт Сент-Дьерди проявил инициативу в области "открытия" Советского Союза, как с культурной, так и политической целью. Сент-Дьерди считал, что с окончанием войны Венгрия стала непосредственным соседом древней Русской державы, поэтому в будущем между Венгрией и Советским Союзом должны складываться более тесные культурные и экономические связи, чем было до этого. По его мнению, однако, установливание отношений возможно лишь через объективное взаимопознание замыслов и учреждений друг у друга [5].

В интересах установления контактов между двумя странами нужно было ликвидировать препятствия, затруднявшие сотрудничество. Этому способствовало постановление 530/1945 ME Временного национального правительства, предполагавшее уничтожение противосоветских печатных изданий [6].

С точки зрения установления отношений с Советским Союзом невелико было значение постановления VKM 1883/1945, которое предписывало пересмотр разделов литературы, истории, географии и экономических знаний, относящихся к Советскому Союзу и союзным властям [7].

Уже до установления дипломатических отношений было проявлено много разных инициатив для сотрудничества в области культуры. Венгерское Министерство просвещения обратилось с просьбой к Советскому Союзу прислать поскорее в Венгрию тех специалистов, которые могли бы изучать в Венгрии культурные отношения двух стран. Венгерское правительство обратилось также с просьбой к Советскому Союзу, чтобы 3-4 венгерских специалиста в Советском Союзе могли изучать то же самое [8]. С точки зрения установления венгеро-советских культурных отношений был значительным этапом тот факт, что 25-го сентября Советский Союз установил дипломатические отношения с Венгрией [9]. Посол Дюла Секфю сделал многое в интересах установления культурного и научного сотрудничества. Культуратташе московского посольства, д-р. Дьердь Радо был в постоянном контакте с Министерством религии и просвещения. Министерство делало все, чтобы ознакомить Советский Союз с венгерской культурой [10].

Правительство Тилди, пришедшее к власти после выборов 15-го ноября 1945-го года, тоже считало своей основной задачей укрепление отношений с Советским Союзом, в том числе и основных экономических и культурных связей. Правительство Ференца Нада, ставшее у власти 4-го февраля 1946-го года, тоже считало первостепенными отношения с Советским Союзом [11]. Деже Керестури, министр культуры обоих кабинетов, считал одной из своих важнейших задач обеспечение необходимых предварительных международных условий для новой венгерской культуры. Керестури уже в своем первом официальном заявлении занял позицию против национальной замкнутости и считал необходимым, чтобы венгерский дух нашел себе выход в раскрывающиеся перед ним ворота на Восток и на Запад [12]. Деже Керестури во время своей деятельности министром проявлял инициативу в сотрудничестве в различных областях культуры и науки. После второй мировой войны культурные связи могли развиваться в трех основных направлениях: во первых, в распространении культуры народов Советского Союза, во вторых, в распространении венгерской культуры в Советском Союзе, и в третьих, в использовании культурных связей для углубления сотрудничества с родственными народами.

Создание Венгеро-советского культурного общества

Наряду с инициативой создания отношений с Советским Союзом, проявленных со стороны политических сил, была проявлена инициатива и со стороны гражданского общества. В начале марта 1945-го года шестьдесят интеллигентов собралось вместе с целью создания общества, способствующего углублению венгеро-советских духовных отношений. Золтан Кодай, Лайош Зилахи, Йожеф Фридеши и Калман Шанта стали членами председательского совета подготовительной комиссии. Аладар Безнак стал председателем исполнительного Комитета, а Иштван Рот стал секретарем. На заседании подготовительной комиссии было решено создать восемь секций общества: литературной, музыкальной, художественной, театральной, научной и секций фильма, прессы и радио [13]. В провинции тоже создавались организации, способствующие формированию культурных отношений. Так, например, 8-го апреля в городе Печ было создано Венгеро-советское культурное общество [14]. В городе Залаегерсег оно было создано 8-го июня.

Учредительное собрание Венгеро-советского культурного общества проходило 9-го июня 1945-го года в 16 часов дня в аудитории кафедры физиологии университета им. Петера Пазманья. В собрании принимали участие со стороны Министерства религии и просвещения советник Геза Пайкерт, заведующий VIII-ым отделом, занимающимся зарубежными культурными связями, и Иштван Маркуш, д-р., секретарь по учебным делам. Присутствовали на собрании и руководители подготовительной комиссии, созданной в марте, среди них Аладар Безнак и Лайош Зилахи. О важности собрания свидетельствовал тот факт, что появились там Янош Дьендьеш – министр внешних дел, Эрик Молнар – министр социальных дел, Барулин и Григорьев – советники советского посольства, Анисимов – атташе посольства по делам прессы. Присутствовали представители научной и культурной интеллигенции, руководители общественно-политических организаций. Среди них были Андраш Алфелди, Акош Навратил, Дюла Секфю и Ласло Залович – преподаватели университета; Золтан Тилди, Арпад Сакашич и Имре Ковач – партийные руководители; Дюла Ортутаи – руководитель Венгерского телеграфного агентства и Венгерского радио, Тамаш Майор – директор Национального театра, Эде Затурецки – директор Института музыкального искусства. Представляя ху-

дожественную и литературную жизнь, присутствовали там Золтан Кодай, Пал Пацаи, Артур Бардош, Марк Ведреш, Имре Палло, Серджу Фаилони, Шандор Йеммиц, Дьюла Хай, Андор Габор, Ласло Ч. Сабо. Присутствующие политики, редакторы, руководители экономических и финансовых дел представляли много разных направлений и точек зрения. Рядом с д-р. Дьюла Дежефи, с графом Иштван Каройи и с графом Жигмонд Сечени были Шандор Салаи, Имре Черепфалви, Имре Чечи, Виктор Лани, Роберт Палади и Йожеф Бюки.

Первым с докладом о работе подготовительной комиссии выступил профессор университета, директор Института физиологии, Аладар Безнак. По его докладу можно судить, что учредительное собрание поставило задачей Лайошу Зилахи проявлять инициативу в области подготовительных совещаний с русскими официальными учреждениями и лицами, прежде всего с генералом Ворошиловым и Венгерским Правительством.

От имени Московского советского общества зарубежных культурных связей советник посольства Барулин приветствовал новое общество. Советник считал одной из важных задач организации очищение венгерских школ от остатков враждебной пропаганды. В дальнейшем он подчеркивал необходимость ознакомления широких слоев венгерского общества с современным обликом и культурными достижениями Советского Союза. По его мнению, в результате взаимного познания будет расширяться дружба.

После дискуссии, по уставу Общества, выбрали следующих ответственных лиц: председатель – Лайош Зилахи, заместитель председателя – Дайош Лигети, главный секретарь – Дьюла Хай, кассир – Ласло Зелович, ревизоры – Карой Кун и Йожеф Бюки; прокуроры – д-р. Роберт Палади и д-р. Шандор Фери, президент – Иштван Каройи. В состав президиума Общества выдвинули следующих лиц: Андраша Алфелди, Гизи Байор, Артура Бардоша, Йожефа Барта, Золтана Баи, Аладара Безнака, Йожефа Дарваша, Ене Эгервари, Йожефа Фишера, Андора Габора, Шандора Гергея, Яноша Дьендьеши, Акоша Гамза Д., Фаркаша Хеллера, Дьюлу Ийеша, Аурела Карпати, Яноша Кметти, Золтана Кодая, Ивана Кочиша, Имре Ковача, Ласло Лайта, Лайоша Лоци, Тамаша Майора, Дьюлу Ортутаи, Пала Пацаи, Йожефа Реваи, Иштвана Русняка, Арпада Сакашича, Дьюлу Секфю, Иштвана Сени, Марка Ведреша, Имре Валдбауэра, Эмиля Веила, Эде Затурецки, Лайоша Адама, Пала Комароми. После дополнительных предложений приняли еще Имре Палло, Ене Хелтаи, Дьердя Бекеша, Имре Олтвани, Лайоша Адама, Имре Чечи, Липота Фехера и Золтана Тилди.

После выбора руководства выступил Лайош Зилахи. Он начал свое представление председателя президиума с того, что одной из важнейших задач Общества он определил преобразование венгерского сознания, “открытие” его в сторону Востока. Он заявил также, что новая ориентация не означает отрицание и ликвидацию нитей, связывающих венгерское общество с подлинными достижениями западной культуры. Создание культурных отношений с Советским Союзом он считал огромной возможностью, так как обмен культурными достижениями может осуществляться с величайшим союзом народов земного шара. Благодаря венгеро-советским отношениям, по мнению Зилахи, станет возможным и создание отношений с финно-угорскими народами, живущими на территории Советского Союза.

Зилахи видел преимущество формируемого сотрудничества и в том, что оно вместо малодушия, сознания своей вины и унижения даст венграм возможность для искреннего сближения с другими народами. По предложению Зилахи, почетным председателем президиума выбрали Альберта Сент-Дьерди, а членом – советника посольства Барулина [15].

Спустя неделю после создания Венгеро-советского культурного общества, 16-го июня, и в Дебрецене было создано такое же Общество. Провозглашение Общества одним из руководителей организации Гезой Юхасом было аргументировано тем, что оно принесет изменения в культурных отношениях с Востоком и будет играть важную роль в распространении славянской культуры [16].

Советско-венгерское культурное общество сформировалось как общественное объединение, целью которого являлось пробудить в венгерском обществе интерес к русско-советской культуре и, кроме того, способствовать созданию культурных отношений. В Венгрии ожидали от создания организации не только углубления двухсторонних отношений, но и надеялись на то, что оно будет способствовать созданию реального представления о венграх в Советском Союзе, надеялись также и на то, что духовные отношения с новым соседом будут оказывать плодотворное влияние на венгерское искусство, науку и литературу.

Цикл лекций Венгеро-советского культурного общества по Венгерскому радио начался 19-го июля 1945-го года. В связи с началом цикла лекций с вводной лекцией выступил Дюла Ортутай. Первая же лекция была прочитана Лайошем Зилахи о целях Венгеро-советского культурного общества. 23-го августа 1945-го года вышел в свет еженедельник "Jövendő" Венгеро-советского культурного общества с иллюстрациями под руководством ответственного редактора Пала Аранеши. Среди мероприятий Общества в 1945-ом году можно отметить следующие: приглашение А.М. Герасимова, председателя Союза художников СССР в Венгрию; открытие 10-го ноября в Музее изобразительных искусств фотовыставки под названием "Так живут в Советском Союзе"; приезд в гости в Будапешт И. Эренбурга в ноябре. 21-го января 1946-го года состоялось торжественное собрание Будапештской национальной Комиссии и Венгеро-советского культурного общества в честь Ленина в Государственном оперном театре, где Дюла Секфю выступил с торжественной речью. 22-го января в Государственном оперном театре дебютировал Советский Государственный народный ансамбль под руководством Моисеева.

Книги и журналы, изданные Обществом, и проведенные мероприятия тоже говорят об успешной работе. Венгерское правительство тоже осознало значение деятельности Общества, поэтому можно было рассчитывать на его всестороннюю моральную поддержку. Кроме того, правительство и материально существенно поддерживало Общество [17]. Венгеро-советское культурное общество с января 1946-го года получало поддержку – 300 миллионов пенге – и от Министерства религии и просвещения [18].

Значение венгеро-советских отношений подчеркивалось венгерской стороной во всех областях культурной и научной жизни. Всевенгерский конгресс Венгеро-советского культурного общества, проведенный 7-го июля 1946-го года в консерватории, особо подчеркивал значение сотрудничества [19].

Оценка венгеро-советских культурных связей со стороны власти, а также со стороны коалиции партий, была разная, но однозначно положительная.

Золтан Гилди, выступивший на конгрессе, считал бесценным то дело, которое может осуществить Венгеро-советское культурное общество через ознакомление и представление венгерскому народу сокровищ советской культуры. Президент республики верил и в то, что распространение ценностей венгерской культуры в Советском Союзе может послужить благом всечеловеческого прогресса.

По мнению председателя совета министров Ференца Надя (он же представитель Партий мелких хозяев) углубление культурных отношений между венгерским и советс-

ким народами не является единственно важной и значительной задачей Венгеро-советского культурного общества. Общество играет также и роль моста между культурой Востока и Запада [20]. Матгяш Ракоши, первый секретарь Венгерской коммунистической партии, в своем выступлении на конгрессе ознакомление советского народа с венгерской культурой [21] назвал одной из важнейших задач культурной политики не только Общества, но и Венгрии в целом.

Венгеро-советское культурное общество выбрало новое руководство 9-го июля. Почетным председателем Общества стал Альберт Сент-Дьерди, председателем Иштван Русняк, ассоциированными председателями стали Лайош Лигети, Барна Хорват, Золтан Майлат, а первым секретарем Освальд Семерени. Новый председатель Венгеро-советского культурного общества Иштван Русняк видел цель Общества в установлении связей с советской культурой и в возмещении духовных потерь [22].

В 1945–1946-ом годах все партии коалиции видели, а венгерская культурная дипломатия и принимала во внимание тот факт, что соседом Венгрии стала страна, ставшая мировой державой и потенциальным экономическим и научным фактором в Европе. Поэтому реальна была политика, устанавливающая дружбу с Советским Союзом и стремящаяся к широким культурным и научным отношениям с ним.

До 1947-го года, кроме вежливых реакций с советской стороны на венгерские инициативы, решающих шагов в большинстве отраслей не было сделано. Сдержанное поведение советской стороны отражалось и в том, что лишь спустя десятилетие было создано подобное общество – Советско-венгерское культурное общество. Советско-венгерское культурное общество не было создано сразу, это имело негативное значение как с точки зрения внешней, так и с точки зрения культурной политики для Венгрии. Этот отрицательный жест имел особое значение для венгерской дипломатии и потому, что другие страны и народы быстро и положительно реагировали на создание разных венгерских обществ и организаций. В большинстве случаев выдающиеся деятели политической и культурной жизни создавали подобные общества.

Советский Союз, не уверенный в будущем Венгрии до мирного договора, поощрял в двухсторонних культурно-научных отношениях в основном только такое сотрудничество, которое было не выгодно для обеих сторон.

Collegium Hungaricum – Венгерский институт

Одной из важнейших целей послевоенной венгерской культурной дипломатии было формирование реальной картины о стране и создание наиболее благоприятных условий для международного представления венгерской культуры, а также создание условий для восприятия ценностей общечеловеческой культуры. Венгрия хотела интегрироваться в новую мировую систему через культуру, с помощью средств культурной дипломатии. Между двумя мировыми войнами культура имела большое значение в ликвидации международной изоляции. В интересах восстановления престижа венгров после Трианона особенно много сделали Collegium Hungaricum – Венгерские институты.

С точки зрения политики и культуры важно было то, чтобы в Советском Союзе сформировалась реальная картина о венграх и чтобы там познакомились с ценностями венгерской культуры. Поэтому учреждениям культурдипломатии, оправдавшим себя между двумя мировыми войнами, отводили большую роль и в Советском Союзе. Не случайно Всемирный союз венгров уже в июле 1945-го года предложил создать в Москве

Collegium Hungaricum [23]. Так как для создания Collegium Hungaricum не было возможности, понадобилось учреждение, которое хотя с точки зрения культурдипломатии было менее эффективным, но оно имело подобную функцию. Развитию культурных отношений между Венгрией и Советским Союзом больше всего мог способствовать в этой ситуации Венгерский институт. Министерство религии и просвещения, считавшее одной из своих важнейших задач улучшение международных позиций венгерской культуры и науки, во главе с Деже Керестури много сделало в целях создания Венгерского института.

В июне 1946-го года Министерство просвещения, готовившееся к переговорам с руководством советской культурной жизнью, считало важной задачей создание Венгерского института. Министерство религии и просвещения считало задачей Венгерского института, создаваемого при каком-нибудь большом университете Советского Союза, информирование научных деятелей и студенчества Советского Союза о всех вопросах научной и культурной жизни Венгрии и в то же время информирование венгерского научного сообщества о достижениях советской науки и культуры. Кроме того, он контролировал бы и управлял работой стипендиатов, проводящих исследовательскую работу в Советском Союзе [24].

Первая советская делегация культурдипломатии, приехавшая в Венгрию под руководством профессоров Гудзия и Кониховой, с пониманием принимала инициативу венгров для создания Венгерского института при каком-нибудь большом университете Советского Союза. Советская делегация считала, что создание Венгерского института осуществится по всей вероятности в Ленинградском университете, потому что в этом университете имеется кафедра финно-угорских языков. Конкретного договора, однако, заключено не было [25].

В письме Деже Керестури, написанном Кафтанову, советскому министру высшего образования 4-го июля 1945-го года, подчеркивалось, что руководство культурной жизни считало важной задачей создание Венгерского института с точки зрения культурных отношений двух стран. Керестури считал, что руководителем Венгерского института, создаваемого при одном большом советском университете, должен работать профессор, занимающийся изучением финно-угорских языков, или исследователь, занимающийся какой-либо другой отраслью науки. Министерство религии и просвещения предложило помощь и средства с венгерской стороны для содержания Венгерского института, для приобретения книг и других научных материалов. В письме венгерского министра культуры, написанном своему советскому коллеге, говорится, что, по мнению венгерской стороны, управление обучением и исследованиями венгерских стипендиатов, обучавшихся в Советском Союзе, было бы тоже задачей Венгерского института; в задачу должна входить также и информация научных кругов Советского Союза, в том числе, если пожелают, и информация, касающаяся венгерской научной жизни. А если венгерские научные учреждения запросят информацию о научной работе в Советском Союзе, то их тоже информировали бы [26].

При передаче письма Деже Керестури министру высшего образования Кафтанову Дьюла Секфю, московский посол, в беседе с министром согласился создать Венгерский институт и библиотеку там, где имеется кафедра финно-угорских языков. По мнению министра, это возможно только в Петрозаводске, в столице Карелии, потому что только там есть кафедра финно-угорских языков. Кафтанов дал задание одному из преподавателей Петрозаводского университета обсудить предложение венгерской стороны [27].

6-го июля 1946-го года, на конгрессе Венгеро-советского культурного общества, проведенном почти одновременно с передачей письма, Керестури снова повторил, что Венгрия считает необходимым создание Венгерского института при каком-нибудь большом русском университете [28].

Дело создания Венгерского института к концу августа стало вырисовываться. Несмотря на это, создание института все-таки не осуществилось. Промедление решения проблемы заведующему отделом министерства внешних дел Ене Цинкотски советские ответственные лица объясняли тем, что они не видели ясно цель создаваемого института. Во время поездки в Москву в августе Керестури, однако, убедил Светлова, заместителя министра высшего образования, и профессора Чемадонова в правильности венгерской инициативы. Заместитель министра был склонен поддерживать создание венгерского кабинета, работающего в Ленинградском университете. Он поручил профессору Бубриху, заведующему кафедрой финно-угорских языков, работающей при факультете философии Ленинградского университета, провести подготовительную работу. Заместитель министра Светлов одновременно заявил, что он подумает о возможности создания советского кабинета, который работал бы при Будапештском университете [29].

Переговоры, вопреки предварительным обещаниям советской стороны на венгерские инициативы, не имели успеха в 1946-ом году. По докладу посла Дьюлы Секфю от 21-го декабря 1946-го года становилось ясным, что создание Collegium Hungaricum в Советском Союзе, предложенное в 1945-ом году, было неосуществимой попыткой. Советская сторона отвергла эту инициативу, потому что ни одно государство, даже Чехословакия не имели такого учреждения. О Венгерском институте было такое мнение, что задачи, которые венгерское правительство ставит перед Венгерским институтом, можно решить другими способами и средствами, в первую очередь с помощью атташе или отделов культуры вне посольств. Советская культурная политика не считала возможным создание даже кабинетов в 1946-ом году [30].

Таким образом, одна из важнейших инициатив венгерской культурной дипломатии окончилась неудачно. Венгерский посол запросил ответ о том, проявлять ли дальнейшие инициативы, или нет. Документ положили "ad acta" [31].

Главная причина советского негативного поведения заключалась в нестабильном международном положении Венгрии. До подписания мирного договора Советский Союз не был намерен делать решительные шаги в этом отношении.

Научные связи

В международных культурных связях во все времена играет решающую роль научное сотрудничество. В 1945-ом году как руководители культурной политики, так и ученые считали необходимым установление многосторонних международных отношений. Было очень важно, чтобы венгерские исследователи познакомились с зарубежными научными достижениями, чтобы они вступили в контакт с мировой наукой.

Первым шагом было создание отношений с Советским Союзом, толкали к этому не только политические, но и экономические, финансовые факторы. Венгерская академия наук, из-за своего трудного материального положения, из-за нехватки информации, не могла принимать участие в работе Международной академической унии, а также и в других профессиональных научных организациях.

Венгерские ученые в июне 1945-го года были приглашены на торжественные мероприятия, проведенные в честь 220-летней годовщины основания Советской академии наук. На торжества, проводимые с 15-го по 28-е июня в Москве и Ленинграде, лично Пушкиным, советским послом, были приглашены следующие профессора университета: Альберт Сент-Дьерди, Калман Шанта, Дьюла Секфю, Геза Мартон и Шандор Домановски. Приглашение профессоров Геза Телеки, министр религии и просвещения, приветствовал с большой радостью и считал выдающимся событием в области венгеро-русско-советских культурных отношений. Визит профессоров министр считал важным и потому, что он был призван укрепить столь необходимый духовный обмен. Телеки высоко оценивал визит и потому, что, с его точки зрения, для членов венгерской делегации откроются возможности для создания связей с советскими научными и университетскими организациями, для углубления этих связей.

Министр религии и просвещения считал поездку ученых с точки зрения культурной дипломатии и культурной политики столь важной, что перед их поездкой он попросил министра внешних дел принять и информировать их [32]. Значение академического торжества в Москве усиливало тот факт, что оно было первым значительным международным научным совещанием после войны. В нем участвовало 967 советских и 146 зарубежных ученых. Венгерские ученые за исключением Сент-Дьерди провели две недели в Советском Союзе. Профессор, лауреат Нобелевской премии, уже до поездки делегации сам ознакомился с советской научной жизнью. Каждый член делегации придавал большое значение установлению связей и высказывал слова признания за гостеприимство Академии наук Советского Союза, положительно отзывался о достижениях советской науки. Члены делегации считали многие отрасли советской науки образцовыми. Венгерские ученые впервые отчитывались о московской поездке на заседании Венгеро-советского культурного общества, проведенном 29-го июля 1945-го года. Кроме этого, они неоднократно публиковали статьи о своих впечатлениях и мнениях и в газетах.

Дьюла Секфю, ведущий историк периода между двумя мировыми войнами, считал элементарным интересом венгерской науки познакомиться с достижениями советской науки [33]. Он оценивал все очень положительно, не испытывая никакого следа от того, что они приехали из побежденной Венгрии. Он видел, что они имели равные права с учеными, приехавшими из стран, союзных Советскому Союзу. О будущем Венгрии он сформировал такое мнение, что ситуацию после второй мировой войны нельзя рассматривать как антагонизм между Западом и Востоком в эпоху турецкого владычества.

Невропатолог Кальман Шанта считал советскую науку образцом, которому можно следовать, и думал, что венгерскую научную жизнь в некоторой степени нужно реорганизовать по советской модели [34]. Наиболее положительно высказывался о советской науке и научной политике Альберт Сент-Дьерди [35]. Так же, как и Дьюла Секфю, он тоже высоко оценивал то, что с Венгрией и венгерскими учеными обращались не как с побежденными. Он придавал особое значение тому, что венгерских ученых пригласили, несмотря на то, что во время организации конгресса венгерские войска еще воевали против русских. Альберт Сент-Дьерди отмечал уважение в стране к советским ученым и писал о том, что лабораторные исследования находятся на мировом уровне, и что наука имеет и государственную поддержку [36]. Он написал и статью для английской прессы под названием "Мои впечатления о Советской России" [11].

Геза Мартон, юрист, во время своего пребывания в Советском Союзе изучал в первую очередь юридическое образование и исследования в области юридических наук.

Он считал русскую форму в этой области достойной подражания. По мнению Мартона, венгерскую университетскую и академическую реформу нужно было бы осуществить с использованием русского примера. Подготовку ученых нужно было бы отделить от подготовки специалистов. Подобно Альберту Сент-Дьердьи, он тоже подчеркивал общественное признание советских ученых [37].

Шандор Домановски, историк культуры, после своего визита в Москву считал необходимым, чтобы молодые венгерские исследователи посетили советские научные учреждения и восприняли советские научные достижения. Домановски обратил внимание своих товарищей-ученых на то, что Всевенгерский совет стипендиатов уже в 1940-ом году предлагал отправлять стипендиатов в Советский Союз [38]. Домановски имел возможность вести переговоры и о том, как нужно было бы построить отношения и в области духовности. Он указывал на исторические темы, которые нужно было бы исследовать в государственных архивах. Он считал особенно важным использование возможностей для изучения вопросов, относящихся к происхождению венгров и к познанию родственных народов [39].

Политические партии и общественные организации тоже настаивали на необходимости отношений с Советским Союзом. Газета Национальной партии крестьян, "Szabad Szó" уже в марте 1945-го года говорила о необходимости венгеро-советских отношений. Она видела значение сотрудничества в познании духовных ценностей друг друга и в развитии научных исследований [40]. На совещании Свободных профсоюзов венгерских педагогов, проведенном 7-го сентября 1945-го года по вопросу о будущем венгерской науки, многие (среди них и Домокош Кошари) призывали к наибольшему использованию возможностей, открывающихся на основе знакомства с научной жизнью Советского Союза. Миклош Жирай подчеркивал, что не из-за политической выгоды, а в интересах венгерской научной жизни нужно установить отношения с русской наукой [41].

Значение Советского Союза для венгерской науки оценивалось высоко как с политической, так и научно-политической точки зрения. Большинство венгерских ученых знало новые международные научные труды, новые научные центры, и поэтому тоже проявляло инициативу для создания отношений с Советским Союзом. Венгерская наука от возможного сотрудничества могла получить выгоду в двух областях: в области естественных и политехнических наук, а также в области древне-археологических исследований. Советские ученые не проявляли особого интереса к венгерским инициативам в области естественных и политехнических наук. Сотрудничество они считали возможным по крайней мере с Академией естественных наук, созданной под руководством Альберта Сент-Дьердьи, летом 1945-го года. Советская научная политика была более открытой в области некоторых гуманитарных наук. ВОКС дал свое согласие, чтобы ученые, исследующие историю древних эпох, съездили в Советский Союз на несколько недель или месяцев с целью исследовательской работы. В Советском Союзе были в распоряжении венгерских исследователей библиотеки и все библиографические дополнительные материалы. Посол Дьюла Секфю предложил назначить на руководство этими исследованиями истории древних эпох в Советском Союзе Лайоша Лигети [42].

Министерство религии и просвещения после получения информации отдало предпочтение сотрудничеству, создаваемому в области исследований истории древних эпох. Одной причиной этого являлось то, что в этой области были отличные специалисты, а другой причиной – интерес, возникший со стороны Советского Союза. Со стороны руководства венгерской культурной жизни на переговорах, проводимых в июне 1946-го

года с делегацией ВОКС, было высказано: имело бы чрезвычайно большое значение, если бы ученые, изучающие фольклор, язык и историю венгерского и родственных народов, получили бы возможность вступить друг с другом в контакты. Формирование этих контактов венгерская сторона считала задачей ближайшего будущего. На переговорах Министерства религии и просвещения и ВОКСа советские партнеры взяли на себя обязательство способствовать формированию отношений между научными деятелями Советского Союза и Венгрии. Они дали обещание, что предоставят в распоряжение венгров список научных институтов и университетов Советского Союза, на основе которого венгерские научные учреждения смогут вступить в непосредственные отношения с научными деятелями. Они предлагали и то, чтобы в интересах углубления связей Министерство религии и просвещения обратилось к советской Академии наук.

В силу того, что Советский Союз отзывался на создание отношений во многих областях негативным образом, венгерское правительство во время визита делегации ВОКСа в июне 1946-го года снова выразило желание, чтобы советские ученые, профессора университетов, деятели научной и художественной жизни как можно чаще приезжали в Венгрию [43].

Венгерское правительство было бы на стороне и того, чтобы советские профессора приехали в Венгрию читать лекции. В обмен Венгрия с удовольствием направляла бы венгерских ученых в Советский Союз читать лекции. Цель венгерской научной политики – создание сотрудничества в области истории советских и венгерских древних эпох и археологии ВОКС принимал положительно. Руководители советской культурной жизни знали, что такое сотрудничество имеет особое значение с точки зрения исследований в области финно-угорской филологии, тюркологии и истории венгерских древних эпох. ВОКС обещал обратить особое внимание на создание такого сотрудничества, тем более, что и со стороны деятелей культуры, научных учреждений родственных народов венгров, живущих в Советском Союзе, было тоже выражено желание сотрудничества с венгерскими исследователями [45].

В 1945–1946-ом годах научных связей в области естественных и политехнических наук совсем не было – из-за пассивности советской стороны. Представители естественных наук Венгрии в этот период могли сотрудничать только с учеными западных стран. Сдержанность советской стороны от этого была еще больше. Перемена произошла только после “упорядочения” международных отношений и становления венгерской внутренней политики. В феврале 1947-го года был подписан договор о мире, а весной силы, представляющие гражданскую альтернативу, были вытеснены из политической жизни. После становления новой ситуации изменилась ориентация советской культурной дипломатии Венгрии.

Обмен стипендиатов и ученых

Среди ученых издавна были естественны поездки за границу, приобретение международного опыта. В Венгрии на протяжении долгих десятилетий сформировалась практика отправлять талантливых молодых ученых в зарубежные научные институты, университеты с целью углубления опыта в научно-исследовательской работе. Между двумя мировыми войнами, в первую очередь по политическим причинам, между Венгрией и Советским Союзом не было обмена стипендиатов. Венгерская научно-политическая ориентация была направлена в сторону Германии и развитых западных стран.

Конец второй мировой войны создал новую ситуацию и в международной научной жизни.

Дискуссии, проводившиеся весной и летом 1945-го года о будущем венгерской культуры и науки, показывали намерения венгерских исследователей вступить в отношения с учеными Советского Союза. Те, кто руководил научной политикой, проявляли инициативу для сотрудничества, имея в виду и многосторонние отношения, полагая, что в реформируемой международной научной жизни рядом с США как с центром первостепенной важности и советская наука будет играть определенную роль (рассчитывая на краткосрочную регрессию Германии). Одним из самых подходящих средств "выхода" являлась поездка как можно большего числа венгерских исследователей и стипендиатов в Советский Союз с целью исследовательской работы в его научных учреждениях.

О расширении советских отношений свидетельствовало то, что Всевенгерский совет стипендиатов уже в 1945-ом году дал конкурсное объявление в Советский Союз для 20-и исследователей [46]. Наряду с обменом стипендиатов уже в 1945-ом году была проявлена инициатива по обмену преподавателями. По концепции Венгрии, было желательным, если бы Советский Союз отправлял на год одного или двух стипендиатов (будущих преподавателей) в Коллегию им. Йозефа Этвеша. По соображениям Венгрии советских молодых студентов принимали бы как гостей, и расходы несли бы университет и другие их расходы обеспечила бы венгерская сторона. По принципу взаимности столько же венгерских преподавателей и абитуриентов получало бы приглашение от советских учреждений с подобными же условиями [47].

Руководители научной политики мотивировали создание научных связей непосредственным приобретением опыта, углублением научной работы.

Для того, чтобы венгерские молодые люди, окончившие университет, лучше узнали научную жизнь Советского Союза, Министерство религии и просвещения подарило 30 научных стипендий на обучение в Советском Союзе. Венгерское правительство во что бы то ни стало хотело осуществить отправку стипендиатов, что имело бы культурное и научно-политическое значение. Поэтому хотело ликвидировать факторы, препятствующие этому. Одним из самых серьезных факторов было финансовое положение страны. Из-за трудного экономического положения Венгрии Министерство религии и просвещения в феврале 1946-го года обратилось с просьбой к советскому посольству, чтобы в порядке исключения Советский Союз взял на себя расходы по обучению и обеспечению в 1946/47-ом учебном году отправляющихся венгерских стипендиатов. В обмен Министерство религии и просвещения предлагало обеспечить расходы обучения стольких же советских стипендиатов в Венгрии [48].

На инициативы венгерской стороны в феврале 1946-го года ответа не было получено. Первые восемь стипендиатов поехали только в конце 1946-го года. Решение проблемы венгерских стипендиатов затянулось потому, что этот вопрос Советский Союз хотел решить только после подписания договора о мире. С неопределенным политическим положением Венгрии связано и то, что поездка делегации педагогов, предложенная Всевенгерским советом воспитания, осуществилась только после договора о мире [49].

В докладе посла Дьюлы Секфю от 29-го апреля 1946-го года отмечаются также политические аспекты стипендий. В этом докладе сказано, что раньше, чем в следующем учебном году, прием венгерских студентов невозможен. По мнению Дьюлы Секфю,

инициатива Венгрии о том, чтобы венгерские студенты могли жить и обучаться бесплатно в обмен на такое же число советских студентов, которые обучались бы у нас на расходы венгерской стороны, вряд ли осуществима [50].

Руководство венгерской культурной общественности не упускало из виду вопрос стипендиатов. На переговорах 1946-го года, проводимых с делегацией ВОКС, Министерство религии и просвещения хотело убедить руководство венгерской культурной общественности в том, что поездка венгерских стипендиатов как можно раньше в интересах как Советского Союза, так и Венгрии. На переговорах советская сторона дала обещание, что уже в 1946/47-ом учебном году будет возможна поездка венгерских стипендиатов в Советский Союз. Со стороны ВОКСа было высказано беспокойство, что из-за переполненности московского университета было бы целесообразнее, если бы венгерские стипендиаты проводили свои исследования в каком-нибудь другом университете, в Ленинграде или Киеве [51].

Письмо Деже Керестури от 4-го июля 1946-го года советскому министру Кафтанову свидетельствует о внимании к вопросу стипендиатов и о нерешенности проблемы. Заведующий венгерским кабинетом культуры обратился с просьбой к советскому партнеру, чтобы тот нашел возможность для приема венгерских студентов-стипендиатов уже в 1946/47-ом учебном году для обучения на средства венгерского государства [52].

На I-ом конгрессе Венгеро-советского культурного общества Керестури снова говорил о нерешенном вопросе стипендиатов. Он отметил, что венгерские стипендиаты все еще не имели возможности для поездки. Он снова заявил, что нужно сделать все для того, чтобы они могли поехать на место подготовки, в будущем же Венгрия хотела бы увеличить и количество стипендиатов [53].

Проблема стипендиатов не решилась и летом, хотя ведущие лица венгерской культурной жизни имели решительное желание создать научные связи с Советским Союзом.

Заведующего отделом, Ене Цинкотски, принимающего участие в переговорах в августе 1946-го года о венгеро-советских культурных связях, советские ответственные лица информировали, что единственной причиной задержки решения проблемы стипендиатов является масса подобных просьб и из других стран [54].

Повышение культурного и научного престижа Советского Союза после второй мировой войны вызвало большой международный интерес стипендиатов. Поведение советского культурного руководства, однако, можно было объяснить не недостатком мест, а политическими проблемами.

Обмен научными изданиями

Между двумя мировыми войнами лишь небольшое количество научных изданий и изданий художественной литературы дошло до Венгрии. В культурной и духовной жизни очень не хватало советских книг. Уже летом 1945-го года начали создавать Советско-венгерский библиографический центр. В Венгрии был изучен вопрос о том, как можно было бы осуществлять обмен научными книгами, изданиями и журналами [55].

Работа закончилась успехом: Венгеро-советский библиографический центр был создан [56]. Всевенгерский библиотечный центр вступил в сношения с Государственной библиотекой им. В.И. Ленина, но обмена книг фактически еще не было. В целях содержательного сотрудничества важнейшим шагом было определение того, в каких вен-

герских книгах нуждается Советский Союз. Одновременно венгерские специалисты, отправленные в Советский Союз, должны были составить библиографию, по которой венгерские ученые могли бы заказывать советские работы.

Взаимообмен изданиями в области культуры казался вначале одной из самых результативных областей. Из доклада посла Дьюлы Секфю от 29-го апреля 1946-го года мы узнаем, что обмен изданиями осуществим, по крайней мере, между Академиями наук Советского Союза и Венгрии. Он предложил разным группам интеллигентов, врачам, инженерам, экономистам, писателям и организациям художников, чтобы при заказе материала для обмена они сообщили свои пожелания венгерскому посольству в Москве. По мнению ВОКСа, советские организации будут готовы вступить в обмен книгами с соответствующими венгерскими организациями. По вопросу приобретения книг-новинок Секфю указал университетам на польский пример. Польские университеты по отдельности обращались к советско-русским университетам за книгами, и они выполняли их просьбу [57].

Дьюла Секфю в своем докладе 28-го мая 1946-го года уже дал отчет о том, что в области обмена научными книгами принят окончательный договор с заместителем президента Академии наук Советского Союза академиком Волгиным, а также с заведующим отделом института истории Академии профессором Грековым. В соответствии с этим договором было обещано по обмену дать в наше распоряжение все книги, которые Венгрия считает необходимыми для венгерской науки. В силу того, что как советские, так и венгерские исследователи интересовались историческими, древне-историческими, фольклорными и археологическими исследованиями, обмен книг ограничивался только этими книгами, но позже обмен был расширен и на другие отрасли наук, в первую очередь на философию и социологию.

Секфю на переговорах с советскими научными деятелями обещал, что Венгерская академия наук, Общество историков, университетский Институт Хунгологии и пресса университета в рамках обмена пошлют свои издания, вышедшие в свет после первой мировой войны. Дьюла Секфю сделал поручение по телеграфу Дьюле Мору [58].

Во время будапештских переговоров в июне 1946-го года делегация ВОКСа дала обещание передать просьбу о том, чтобы полную библиографию дали в распоряжение Всевенгерскому библиотечному центру (в то время он уже имел связь с Библиотекой им. В.И. Ленина) [59].

Предложение Дьюлы Секфю о том, чтобы при обмене научными изданиями венгерские учреждения, университеты обращались непосредственно к советским партнерам, оказалось невозможным. Ене Цинкотски в августе 1946-го года на переговорах в Москве был информирован о том, что для создания непосредственных отношений с советскими университетами необходимо предварительно обращаться к ВОКСу. Если ВОКС утверждал, то в дальнейшем связи осуществлялись уже непосредственно [60].

Инициатива Венгрии об обмене книгами и изданиями оказалась скоро тоже односторонней попыткой. Об этом свидетельствует и то, что (как обнаружилось на венгеро-советских академических переговорах) после договора о мире председатель Академии наук Советского Союза не уделял должного внимания тому, чтобы Академия наук Венгрии отправляла столько же книг в обмен [61]. Даже в области, казавшейся самой обещающей, не было существенного прогресса. Культура оказалась в зависимом положении от советской власти. Обмен изданиями, инициатором которого была венгерская сторона, был подчинен политике.

Сотрудничество в области искусства и литературы

В эпоху Хорти между двумя странами художественных связей – не считая некоторых единичных инициатив – не было. После 1945 г. Венгрия хотела организовать сотрудничество и в этой области. В целях знакомства с искусством друг друга и демонстрации намерений о создании связей, в Венгрии уже в июне 1945-го года планировалась постановка пьесы “Грозовой закат” в театре Камара и организация советской фотовыставки [62]. Министерство религии и просвещения в августе 1945-го года обратилось к советской миссии с вопросом о том, как можно осуществить, чтобы ведущие советские музыканты приехали в Венгрию и познакомили Венгерскую публику на своих концертах с советским музыкальным искусством. Со стороны Венгрии был поднят вопрос и о том, как можно венгерским музыкантам поехать в Советский Союз. Руководство венгерской культурной жизни интересовалось и тем, чтобы учреждения искусства двух стран могли гастролировать друг к другу [63]. На инициативы венгров в области сотрудничества в искусстве советская сторона в 1945-ом году не реагировала. Вопреки этому однако несколько советских мероприятий все-таки осуществилось.

Первая выставка была организована в Музее изобразительных искусств 14-го июля 1945-го года под названием “Борьба и строительство в Советском Союзе”, а 15-го августа Украинский Государственный ансамбль песни и танца выступил в городском театре. Наряду с этими мероприятиями Венгрия хотела бы сотрудничать в области искусства, на более высоком профессиональном уровне [64].

Скоро журналы Венгрии стали писать о ценностях русской литературы. В журнале под названием “Венгры” были напечатаны переводы Гезы Кепеша стихотворений Маяковского и произведения Пушкина в переводе Леринца Сабо. В декабре 1945-го года в Венгеро-советском культурном обществе был издан журнал “Литература-Наука”. Уже в первом номере были опубликованы “Слово о полку Игореве”, произведения Пушкина и Лермонтова в переводе Шарлоты Лани. Журнал познакомил читателей со стихотворениями Есенина, Маяковского, Блока, Кольцова, Шолохова, Толстого, Платонова, Симонова, Фадеева, Леонова и Горького [65]. Визит Эренбурга в Венгрию в ноябре 1945-го года был значительным событием с точки зрения популяризации русско-советской литературы в Венгрии. Он с большим успехом прочитал доклад на французском языке 19-го числа в общезитии им. Дьерфи, на котором присутствовали представители венгерской художественной и политической жизни [66].

Издательство книг тоже хотело наверстать упущенное. В 1945-ом году была издана работа Ене Юхаса Дьери “Антология русских поэтов”. Пьеса Гоголя “Сватовство” была издана тоже в 1945-ом году. Проявлялся большой и искренний интерес к советской музыке, раньше герметически закрытой для Венгрии. Представление ценностей советской музыки началось осенью 1945-го года: 13-го октября прозвучала VII симфония Шостаковича [67].

Венгерская инициатива в области музыкальных связей получила положительную реакцию со стороны ВОКСа только летом 1946-го года. Руководитель Всесоюзного общества культурных связей предложил в праздник Святого Иштвана вместе с советской филармонией провести концерт в Венгрии. Значение положительной реакции обычно сдержанной советской культурдиplomатии в сторону Венгрии состояло в том, что подобный концерт до этого проводился лишь совместно с американцами и французами [68].

Венгерские инициативы в области театральных связей были менее успешными. Доклад посла Дьюлы Секфю показывает, что советская сторона в 1946-ом году считала

невозможными из-за тяжелого материального положения взаимные гастроли театров, драматических или оперных трупп [69].

Венгерская культурная общественность выразила свое обещание и свои намерения в создании связей и в других сферах искусства. Институт венгерских театральные наук обратился с письмом к Московскому обществу театральные наук с предложением создания этих связей. Эта венгерская инициатива вызвана тем, что Обществом было прислано 30 томов книг по театральной науке Будапештской академии театрального искусства с просьбой прислать формирующейся венгерской секции в Обществе материал из Венгрии [70].

Летом 1945-го года руководство венгерской культурной жизни проявило инициативу и в области изобразительного искусства. Будапештской советской миссии сообщили, что художники демократической Венгрии с удовольствием выставили бы репрезентативный материал из своих произведений в Советском Союзе, даже на передвижных выставках. В то же время венгерские органы готовы осуществить подобные советские планы [71].

В области изобразительного искусства между двумя странами не сформировалось сотрудничества в 1945-ом году, однако Венгрия от такого плана не отказалась. Наделись, что весной 1945-го года будет осуществима большая репрезентативная выставка в больших городах Советского Союза, и в 1945-ом году Венгрия, венгерский народ познакомится с художниками Советского Союза в рамках такой же большой репрезентативной выставки [72].

Условия для создания венгеро-советских отношений в области изобразительного искусства летом 1946-го года отчасти уже были сформированы. Дьюла Секфю в своем докладе как посол 28-го мая информирует о том, что советская сторона готова организовать выставку в Будапеште из произведений современников или из картин старых эпох, классицизма, эпохи Возрождения и барокко. Однако из-за нехватки выставочных залов организация подобной выставки венгерских художников натолкнулась на препятствия. Музей классического и современного искусства из-за реставрации не мог принять картины венгерских художников [73]. Несмотря на отрицательную советскую реакцию на венгерские инициативы, Министерство религии и просвещения считало важным, не оставляло мысли об обмене произведениями художников, который мог быть реализован после заключения договора о мире [74].

Начало обучения русскому языку

Новое отношение к всеобщей культуре, а также и политические интересы страны однако мотивировали, чтобы язык новой мировой державы, язык Советского Союза, русский язык получил место среди иностранных языков, преподаваемых в Венгрии. В этой области нужно было наверстать упущенное, так как культурная политика предыдущего режима, кроме подготовки небольшого числа славистов, не обращала внимания на преподавание русского языка. Правительство сделало все от него зависящее для того, чтобы можно было начать преподавание русского языка в школах. В области преподавания русского языка нужно было преодолевать чрезвычайно большие трудности. Причина заключалась в том, что, чтобы начать преподавать русский язык в Венгрии, нужно было достаточное количество педагогов, способных к этому. Были открыты курсы переквалификации, но так как учебных пособий, книг не было, преподавание языка

началось с большими трудностями. С целью преодоления трудностей Министерство религии и просвещения обратилось к министру просвещения Советского Союза с просьбой прислать в Венгрию учебные пособия, необходимые для преподавания русского языка [75].

Организация кафедр была ключевым вопросом. Тот факт, что Золтана Трочани осенью 1945-го года назначили заведующим кафедрой русского языка и литературы Будапештского университета, имел большое значение [76]. В силу того, что подготовка преподавателей в этой области не имела больших традиций, нужно было начинать все с самого начала. Составляла большую трудность нехватка специалистов, имеющих достаточные навыки как в научной работе, так и в университетском [77] преподавании.

В 1946-ом году началась организация кафедры русского языка и литературы в Дебреценском университете. Однако заведующий кафедрой не был назначен: вопрос хотели решить, пригласив русского профессора из Ростовского или Харьковского университета, но венгерские инициативы даже весной 1946-го года не получили ответа со стороны Советского Союза, несмотря на то, что Министерство религии и просвещения по вопросу заведующего кафедрой Дебреценского университета через Министерство внешних дел уже в сентябре 1945-го года отправило заметку советскому правительству. В Дебреценском университете до создания кафедры работал в качестве русского лектора Бела Шефчик [78].

В интересах углубления культурных связей и создания университетской подготовки высокого уровня, Деже Керестури неоднократно обращался к руководителям культурной жизни Советского Союза, чтобы помогли кафедрам русского языка в Венгрии. Так как на венгерские инициативы не приходило ответа, 13-го мая 1946-го года министр просвещения обратился с письмом к министру высшего образования Калашникову. Керестури писал в своем письме, что, по его мнению, взаимопонимание и дружба могут наладиться только тогда, когда широкие слои венгерского народа, в первую очередь ученики, познакомятся с русским языком и русской литературой. В этом направлении Венгрия сделала большие усилия. Целью было: вместо запущенного в прошлом преподавания русского языка начать интенсивное обучение русскому языку в школах. Началу обучения русскому языку и его распространению препятствовали большие трудности. В интересах решения проблемы Деже Керестури обратился с просьбой к советскому министру, чтобы он помог венгерскому правительству расширить возможности овладения в Венгрии русским языком. По мнению министра культуры и просвещения Венгрии, необходимы были прежде всего учебники и другие учебные пособия [79]. Министерство религии и просвещения на переговорах с делегацией ВОКСа снова заявило, что одной из важнейших культурно-политических задач правительства Венгерской Республики является обеспечение условий для преподавания русского языка в школах. Руководители министерства считали, что если советская сторона поможет Венгрии, то проблема пойдет большими шагами к своему решению. Венгерская делегация, проводившая переговоры, высказала и ту, очень важную, истину культурной дипломатии, что чем больше овладеют в Венгрии русским языком, тем больше будет в Венгрии людей, готовых знакомиться с культурой Советского Союза [80].

Деже Керестури в целях создания базы для преподавания языка и подготовки специалистов по русскому языку уже 5-го декабря 1945-го года представил предложения Совету министров об издании венгеро-русского и русско-венгерского словарей. Нужно отметить, что Министерство хотело издать большой русско-венгерский и венгеро-русский словари, отвечающие всем научным требованиям. Правительство считало из-

дание словаря с национальной и культурно-политической точки зрения само собой разумеющимся и необходимым. В силу того, что составление словаря требовало продолжительной научной подготовки и имело, соответственно этому, большое значение, были запрошены у Совета министров необходимые финансовые средства. Правительство сочло предложения важными и приняло их [81]. На первом конгрессе Венгеро-советского культурного общества, 6-го июля 1946-го года министр культуры и просвещения уже мог сделать отчет о том, что нужные книги написаны, и подготовка русско-венгерского и венгерско-русского словарей уже началась [82].

Вопреки трудностям, появившимся в области организации кафедр русского языка в Венгрии, правительство считало своей важной задачей ликвидировать препятствия и укреплять кафедры. Поэтому Деже Керестури в своем письме, написанном 13-го мая 1946-го года, обратился с просьбой к министрам советского среднего и высшего образования оказать помощь, так как дело заслуживало этого. В письме, написанном советским министрам, он сообщал и о том, что, с целью наверстать упущенное, в университетах организовали новые кафедры русского языка и литературы. Эти кафедры, однако, не могли работать в такой мере, как это было бы желательно. По мнению Керестури, главной причиной этого является то, что кафедры не имеют необходимых учебных пособий и учебников. Другой причиной являлось то, что материальные средства страны недостаточны для того, чтобы институты при кафедрах имели библиотеки, необходимые для работы. По мнению министра религии и просвещения, кафедры русского языка и литературы нуждались в специальной литературе по филологии и истории литературы, а также в произведениях художественной литературы, знакомство с которыми желательно было тем, кто занимался русской литературой [83]. Венгерские инициативы, проявленные в целях преодоления трудностей в области обучения русскому языку, вызвали положительную реакцию. На переговорах с делегацией ВОКСа в июне профессор Гудзий дал обещание отправить лекторов и профессоров в Венгрию из Советского Союза. А Конюхова обещала прислать в Венгрию учебники, используемые в преподавании в национальных школах Советского Союза. Несмотря на обещание советской делегации, Деже Керестури в своем письме от 4-го июля 1946-го года снова и неоднократно обращает внимание министра советского высшего образования Кафтанова на трудности в преподавании русского языка в Венгрии. Преподавание русского языка имеет свои препятствия, несмотря на то, что Венгрия обратилась с большим вниманием к Советскому Союзу, и несмотря на то, что в Венгрии интерес к русскому языку и русской литературе чрезвычайно большой. Эти запросы однако в венгерских школах не могут быть удовлетворены. Министр религии и просвещения поэтому снова сообщал, что он с удовольствием принимал бы в Венгрии профессоров Советского Союза, которые познакомили бы студентов венгерских университетов с русской литературой, принимал бы охотно и молодых русских педагогов, которые могли бы оказать помощь в организации обучения русскому языку [84]. После написания письма министру советского высшего образования, на второй день в своем докладе, прочитанном на конгрессе Венгеро-советского культурного общества, в интересах укрепления кафедр русского языка и литературы, он снова подчеркивал значение помощи с советской стороны. Он говорил и о том, что в июне 1946-го года в Будапеште работали уже две кафедры русского языка и литературы, а также и научные институты при них. В провинции тоже началась организация кафедр русского языка и литературы, но эти кафедры не имели условий, чтобы там могли работать хорошо квалифицированные преподаватели [85].

После венгерских инициатив, проявленных в целях преодоления трудностей, появившихся в области преподавания русского языка и в подготовке преподавателей русского языка, после обещаний с советской стороны, заведующий отделом культуры Министерства внешних дел Ене Цинкотски подытожил свои московские переговоры так: прислать двух профессоров – лингвиста и литератора на филологический факультет Будапештского университета из Советского Союза трудно, но проблема разрешима. Советской стороной передано 14 учебников русского языка с тем, чтобы после отбора самых подходящих принять заказы [86].

Намерения венгерской культурной политики были направлены на то, чтобы русский язык как мировой язык стали преподавать в Венгрии и чтобы, в зависимости от возможностей страны, обеспечить условия обучения. Венгерские инициативы были проявлены в интересах венгерской нации, без всякого внешнего давления. Инициативы в области введения обучения русскому языку, однако, не вызывали восторга с советской стороны. Реакцию Советского Союза, находившегося после войны в тяжелом финансовом положении, нельзя объяснить, однако, лишь финансовыми или культурными причинами. Подлинные причины были в первую очередь политического характера. Из-за нестабильных международных отношений, Советский Союз в 1945–56-ом годах и в культурной области не был готов прилагать больших усилий. Неопределенность советской стороны по вопросу преподавания русского языка в Венгрии говорит и о том, что до осени 1946-ого года советское политическое руководство еще не считало Венгрию однозначно стабильной сферой своих интересов. Советский Союз, заинтересованный с культурно-политической точки зрения в введении обучения русскому языку в Венгрии подчинял, однако, этот интерес интересам и целям политического руководства.

ИСТОЧНИКИ

1. Jemnitz János: a magyarországi szociáldemokrata párt külpolitikai irányvonalának alakulása (1945–1948) *Történelmi Szemle*, 1965. VIII. évf. 2–3 no. 134. p.
2. Речь Арпада Сакашича на Дебреценском собрании. *Tiszántúli Népszava*, 1945. március 13.
3. Balogh Sándor-Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948)*. Tankönyvkiadó, 1977. 184. p.
3. U.o. 226. p.
4. U.o. 260. p.
5. *Uj Magyar Központi Levéltár (UMKL)-XIX-I-le. 1945–41928.*
6. *Magyar Közlöny*, 1945. 9. no.
7. *Magyar Közlöny*, 1945. 31. no.
8. Речь Миклоша Далноки 3-го сентября 1945-го года. *Nemzetgyűlés Naplója*. I. kötet. Hiteles Kiadás. *Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadója*, Budapest, 1946. 42. p.
9. *Szabad Nép*, 1945. szeptember 26.
10. *UMKL. XIX-I-le. 1946-50808.*
11. *Nemzetgyűlés Naplója* I. kötet... 23., 368. p.
12. *Szabad Szó*, 1945. november 18.
13. *Szabad Nép*, 1945. március 3.
14. *Szabad Nép*, 1945. április 14.
15. *UMKL. XIX-I-le. 1945-9116.*
16. *Tiszántúli Népszava*, 1945. június 17.
17. *UMKL. XVIII.1-3-I.*
18. *UMKL. XIX-le. 1946-50808.*
19. *Népszava*, 1946. július. 5. 7.
20. *Kis Újság*, 1946. július 9.

21. Szabad Nép, 1946. július 9.
22. Szabadság, 1946. július 10. Szabad Nép, 1946. július 10.
23. Szabad Szó, 1945. július 24.
24. UMKL.XIX.I-le. 1946-70259.
25. UMKL.XIX.I-le. 1946-77009.
26. UMKL.XIX.I-le. 1946-78005.
27. UMKL.J. I-j. 1946-60957/6.
28. UMKL.XVIII. I-3-I.
29. UMKL.XIX. I-le. 1946-96835.
30. UMKL.XIX. I-le. 1947-65355.
31. UMKL.XIX. I-le. 1947-65355.
32. UMKL.XIX. I-le. 1945-6819"K".
33. Szabad Nép, 1945. július 5.
34. Szabad Nép, 1945. július 5.
35. Szabad Nép, 1945. július 6.
36. UMKL.XIX. I-le. 1946-55302 a/a 1946. VI. II.K. Paikert.
37. U.o.
38. Szabad Nép, 1945. július 1.
39. UMKL.XIX. I-le. 1946-55302 a/a 1946. VI. II.K. Paikert.
40. Szabad Szó, 1945. március 31.
41. Embernevelés, 1945. 3-4. no. 133. 135. 136. p.
42. UMKL.XIX. I-le. 1946-65585.
43. UMKL.XIX. I-le. 1946-77007.
44. UMKL.XIX. I-le. 1946-70259.
45. UMKL.XIX. I-le. 1946-77009.
46. Magyar Közlöny, 1945. 102. no.
47. UMKL.XIX. I-le. 1945-30366.
48. UMKL.XIX. I-le. 1946-26225.
49. UMKL.XIX. I-le. 1946-50808.
50. UMKL.XIX. I-le. 1946-65581.
51. UMKL.XIX. I-le. 1946-77009.
52. UMKL.XIX. I-le. 1946-78005.
53. UMKL.XVIII. I-3-I.
54. UMKL.XIX. I-le. 1946-96835.
55. UMKL.XIX. I-le. 1946-30366.
56. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles Kiadás. Athenicum Budapest, 1946. 41. p.
57. UMKL.XIX. I-le. 1946-65584.
58. UMKL.XIX. I-le. 1946-65585.
59. UMKL.XIX. I-le. 1946-77009.
60. UMKL.XIX. I-le. 1946-96835.
61. UMKL.XIX. I-le. 1947-91228.
62. UMKL.XIX. I-le. 1946-9116.
63. UMKL.XIX. I-le. 1945-30366.
64. Négy évtized 40 éve az MSzBt Szovjet-Magyar Baráti Társaság, 1985. 185. 186. p.
65. A Magyar Irodalom Története 1945-1975. I. Irodalmi élet és irodalomkritika. (Szerk.: Béládi Miklós) Akadémiai Kiadó, 1981. 67. 68. p.
66. Szabad Nép, 1945. november 21.
67. Szabad Nép, 1945. október 14.
68. UMKL.XIX. I-le. 1946-96835.
69. UMKL.XIX. I-le. 1946-65584.
70. Szabadság, 1946. május 22.
71. UMKL.XIX. I-le. 1945-30366.
72. UMKL.XIX. I-le. 1946-50808.
73. UMKL.XIX. I-le. 1946-65585.
74. UMKL.XIX. I-le. 1946-50808.
75. UMKL.XIX. I-le. 1946-50808.

76. Magyar Közlöny, 1945. 173. no.
77. Bolla Kálmán: Orosz nyelv és irodalom. In. Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1945–1970. Bp. 499. p.
78. UMKL.XIX. I-le. 1946-50808.
79. UMKL.XIX. I-le. 1946-54117.
80. UMKL.XIX. I-le. 1946-70259.
81. UMKL. I. le. 1945-81444.
82. UMKL. VIII. I-3-1.
83. UMKL.XIX. I-le. 1946-54117.
84. UMKL.XIX. I-le. 1946-78005.
85. UMKL. I. 3-1.
86. UMKL.XIX. I-le. 1946-96835.

Sekely I. – Sabo J.N.

**HUNGARIAN-SOVIET CULTURAL AND SCIENTIFIC RELATIONS AFTER WORLD WAR II
(1945–1946)**

S u m m a r y

After 1945 the Provisional National Government considered the establishment of neighbourly relations between the Hungarians and the people of the Soviet Union to be one of its most important tasks.

The article deals with the definite sides of such cooperation in 1945–1946.

The great attention is paid to the organizations of the Hungarian-Soviet Cultural Society, Hungarian Institute and on this basis the authors describe different scientific relations and also cooperation in the field of art and literature between the two countries.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Recenziók és szemle

VERES JENŐ, WÁJSZ LÁSZLÓ

(Ungvár)

NAGYSZOMBATTÓL ... SZENTPÉTERVÁRIG

(Jakob Reineggs halálának 200. évfordulójára)

A 17–18. században Európában általános jelenségnek számított a tényleges, tanult orvosok hiánya. A kontinens több mint félszáz egyeteme, melynek túlnyomó része már a 16. század végén is működött, rendszerint tíz-húsz új orvostanhallgató oktatását volt képes elvállalni évente /3, 10/.

Ezzel szemben Magyarországon majd a 18. sz. végéig lemaradt még erről a csekély lehetőségről is, nem lévén saját orvosegyeteme. Ennek okát a három részre szakadt országban a szüntelen török háborúk, a nagyurak közötti belső viszálykodások, a Habsburgok elleni rezisztencia és még politikai, nemzetiségi, vallási stb. szembenállások szolgáltatták.

Csak 1769-ben jött el az az idő, amikor Mária Terézia jóváhagyta a Császári Egészségügyi Kancellária főnöke, a neves hollandiai származású G. van Swieten /1700–1772/ tervezetét. Ennek értelmében még ugyanaz év december 14-én orvosi kart létesítettek a nagyszombati /ava/ egyetemen. Ám az oktatás csak tizenegy hónap elteltével indult meg, eleinte a sebész-, a gyógyszerész- és a bábaképzés terén. Majd 1772-től megkezdődött az orvosdoktorok előkészítése is /1, 2, 8/.

Az első magyar orvosi főiskola hetedikként alakult az Osztrák Monarchia területén működő orvosi fakultások sorában Prága /1348/, Pavia /1361/, Krakkó /1364/, Bécs /1365/, Salzburg /1622/, valamint Innsbruck /1674/ után /3/. A külföldi egyetemekkel szemben földrajzi közelsége és az olcsóbb oktatási díj jelentett bizonyos előnyt a magyar ifjak számára. Ám rajtuk kívülnoha ők sem voltak sokan eleinte – a hallgatók sorában kezdettől fogva szép számmal akadtak idegen országokból érkezett diákok is, mivelhogy – mint azt az orvosi főiskola egyik neves abszolvense, az Ausztriát, Csehországot, Svájcot s német földeket is megjárt Huszty Zakariás Teofil /1754–1803/, a modern egészségügy egyik úttörője, a gyógyszerészet reformátora írta 1786-ban – “a tanítás felért bármely egyetemmel és külföldön sem jobb a helyzet” /5/.

Így, ill. ezért is került Nagyszombatra, többek között, az eislebeu-i /Württemberg/ származású Jakob Reineggs /1744–1793/, aki 1778-ban doktorált Budán, mivelhogy az előző esztendő őszén Nagyszombatról odaköltöztették az egyetemet /7, 8, 9/. Később, 1784-től az orvosképzés már Pesten folytatódott az önállósult orvosegyetem keretein belül /7, 10/.

J. Reineggs eléggé tekervényes, olykor ellentmondásos utat megtéve lett nagyszombati medikus hallgató. A különben sokféle adottsággal megáldott, nagyon tehetséges ifjú már tizennégy éves korában elnyerte a borbély-legény címet jelentő levelet/ez volt ugyanis az akkori céhrendszerben alacsonyabb, első minősítési fokozata a borbély-sebészeti mesterségnek, míg a második a mesteri rendfokozat volt/. Pár év múlva aztán beiratkozott a lipcsei /Leipzig/ egyetemre, de onnan kis idő múlva kizárták egy diákcsíny miatt /4, 9/. Elhagyta Szászországot, és átrándult a Habsburg-birodalomba. Prágába érve csatlakozott

egy éppen ott vendégszereplő vándorszínész csoporthoz, mellyel aztán jó néhány esztendeig kóborolt.

1770-ben a szintársulat Bécsbe érkezett. Ekkor Reineggs közelebről megismerkedett Koháry gróffal, a trupp nagylelkű patrónusával, ki a művészeteken kívül kedvelte a tudományokat is. Koháry védelmébe vette a fiatal Jakobot. Később életreszóló barátság alakult ki köztük. A még kialakulóban levő kapcsolat egyik első eredményeként az ifjú ember egybekötötte a kellemeset a hasznossal: míg esténként a "világot jelentő deszkák" között gyakorolta a színészi mesterséget, addig napközben el-eljárogatott a helyi egyetem orvosi karára is /4/, az ún. első bécsi iskola néhány kiválóságának előadásain gyarapítva orvostudományi ismereteit. Időközben áttért a katolikus hitre.

1772-ben aztán elhatározta, átköltözik Nagyszombatra /3, 4/, e jóval csendesebb, nyugodtabb városkába, feladva a comedie de l'arte-hoz fűződő kapcsolatát. Feltételezhetjük, e döntésben Kohárynak is volt némi szerepe, aki a művészet és tudomány között választani kényszerülő pártfogoltjának az utóbbit ajánlhatta.

Reineggs komolyan látott hozzá az egyetemi tanulmányokhoz. Egyhamar Winterl Jakab /1739–1809/ – botanika- és kémia tanár kedvence lett, s a kettejük között létrejött szinte kollegiális kapcsolat a tudomány terén nagymértékben elősegítette a jövőbeli neves orvos világnézetének kialakulását, ill. annak későbbi jellegét.

Winterl, noha nem volt a felvilágosodás híve, szakmája terén minden megalkuvás nélkül követte a haladás útját. Hála harcos szellemének, széles körű tudósi éleslátásának, előadásaiiban sikerült kikerülnie a neves holland orvos-reformátor, H. Boerhave /1668–1738/ tanainak egyes, a 18. sz. második felére már kissé idejétmúlt nézeteinek hatása alól. Winterl a német E.G. Stahl /1660–1734/ animizmusának /lélekesség/ bizonyos elemeit igyekezett összekötni a kiváló svájci orvoskutató, A. Haller /1708–1777/ irritabilitásról /ingerlékenység/ szóló tanával /1/. Ily módon sikerült egybekötnie az idealistá "vis vitalis" /életerő/ alapeszmét az akkor már egyre jobban elterjedő iatrokémiaival, melynek jelenlétét, hatását túlságosan is megérzi a mai orvostudomány.

Winterl feldogása s oktatása tulajdonképpen az ún. késői vitalisztikus irányzat alapelveire épült, amelyek nagy hatással voltak a korabeli orvostudományra elsősorban a német egyetemeken. A. Haller tanainak megismertetése megnyitotta a medikus-tanítványok előtt az önálló gondolkodás lehetőségét, szükségességét.

Ezt a felfogást tükrözte J. Reineggs első disszertációja is. S nem véletlen, hogy a "Systematis chemici ex demonstrationibus Tyrnaviensibus pars rationalis et experimentalis" című tudományos munkát már 1773-ban érdemesnek minősítették. Az értekezés egyúttal egy sor friss gondolattal is szolgált, s azokra J. Winterl gyakran hivatkozott későbbi előadásaiiban, ill. tankönyveket helyettesítő munkáiiban. /1, 2/. Winterlhez hasonlóan más tanárai is kiemelték a fiatal szász medikus tanulási vágyát, buzgó szorgalmát, s rendkívüli felkészültségét.

1776-ban véget értek Reineggs nagyszombati tanulmányai. Ekkor átrándult Selmecebányára, hogy az ottani bányászati szakiskolában geológiai, mineralógiai és más, ezekhez kapcsolódó előadásokat hallgasson /4/, feltehetően Winterl Jakab véleményének előzetes kikérése után. Másfél év elteltével, amikor a nagyszombati egyetem átkerült Budára, ő is oda ment – doktorálni. Ilyen, látszólag kusza stúdiumok mellett – vagy tán éppen azért – J. Reineggs bizonyult az első magyar orvosegyetem legelső, mindvégig eminens hallgatójának /2, 3, 9/.

Orvosi diplomájának megszerzése után csak rövid ideig maradt a pályán. Hamarosan visszatért Selmecebányára /4/, s nem kizárt, hogy ott megszerezte a mérnöki oklevelet is.

Ezek után grófi barátja társaságában közeli utazásra indult. Általános ismereteinek gazdagítása, valamint a keleti orvoslás némely hagyományos alapjainak elsajátítása céljából.

A körutat egy viszonylag nagyobb ideig elhúzódo törökországi tartózkodás követte, melynek csak Koháry halála vetett véget /4/. Kis idő múlva Reineggs a Kaukázusra utazott, s ott már véglegesen a medicinának szentelte életét. Emellett azonban elvállalta Heraklius Georgiai fejedelem háziorvosi teendőit, egyidejűleg eleget téve olykor egy-egy jelentősebb diplomáciai megbízásnak is /3, 4/.

1780-ban a grúz uralkodó felkérésére beutazta a Kaukázust, nagyszerűen hasznosítva a felvidéki bányárosi iskolában nyert ismereteit. E tanulmányúton szerzett tapasztalatait kétkötetes – halála után megjelent – művében, a "Historich-topografische Beschreibung die Kaukasus"-ban /Gotha, 1796–1797/ foglalta össze /9/.

E kiváló ember sokoldalú, sikereiben gazdag kaukázusi munkássága – bár épp csak elérte az érett férfiúi kort, – sokrétű alapos tanulmányainak, gazdag élettapasztalatainak, intelligenciájának, s nem utolsósorban művészi adottságainak volt köszönhető. Ezért érthető, hogy híre messzi földekre is eljutott. Életét csak hű barátja elvesztése árnyékolta be. Hamarosan Georgia uralkodója is távozott az élők sorából, s az ország bizonyos idő múltával fokozatosan az orosz cári birodalom részévé vált. Két évtizeddel a déli ország teljes bekebelezése előtt – elveszítve legmeghittebb barátait, életelveinek megosztóit – J. Reineggs elfogadta II. Katalin meghívását, s Oroszországba költözött /3, 4/. Ott már azelőtt is jó kapcsolatai voltak néhány diplomáciai küldetésének köszönhetően.

1783-ban érkezett Szentpétervárra, kalandos életének utolsó állomására. A cárnő udvari orvosává fogadta, és egyúttal kinevezte még az Orvos-Sebészeti Kollégium tanárává is. Jakob Reineggs jelentős szerepet játszott az orosz orvostudomány fejlődésének elősegítésében, valamint az egészségügy korszerű megreformálásában. Más neves orvosokkal közösen végzett előkészítő, szervező munkásságának következtében már 1797-ben megalakultak a megyei közegészségügyi hivatalok. A nagyobb orosz városokban tisztiorvosi állásokat létesítettek, s ennek következtében a 18. század végén mintegy kilencszáz hivatásos orvos működött országszerte. Ezzel egyidejűleg felélénkült az orvosi könyvek kiadása, a szaksajtó tevékenysége is /6/.

Az említett sokoldalú szervező és irányító tevékenységét J. Reineggs már mint az Országos Orvosegészségügy Főhivatal tagja, ill. állandó – ensuite felelős titkára végezte. /4, 9/.

A halál a fővárosi orvosi iskola vezető tisztségében érte a negyvenkilenc éves száz származású neves orvost, tudóst és utazót. A hosszú, tekervényes és küzdelmes út, mely Nagyszombaton vette kezdetét és Szentpétervárra ért véget, alig tartott két évtizednél tovább.

FORRÁSOK

1. Antall J., R. Harkó V., Vida T. // Orvostörténeti Közlemények. – Budapest, 1971. – № 57–59. – P. 119–139.
2. Bokešova-Uherova M. Lekarska fakulta Trnavskej Univerzity. – Bratislava, 1962.
3. Duka-Zólyomi N. // Orvostörténeti Közlemények. – Budapest, 1969. – № 51–53. – P. 35–50.
4. Duka-Zólyomi N. // Orvostörténeti Közlemények. – Budapest, 1971. – № 57–59. – P. 71–90.
5. Huszty Z. T. – Cit.: Erynci J. // A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője. – Budapest, 1935. – V. XI. – № 5. – P. 502.
6. Kuzmin M. K. /Кузьмин М. К./ История медицины – под ред. П. Е. Заблудовского и др. – Москва, 1981. – С. 107–119.
7. Orvosi Hctilap. – Budapest, 1968. – V. 109. – № 40. – P. 2218–2220.
8. Révai Nagy Lexikona. / Orvostudomány. – Budapest, 1916. – V. 14. P. 846–850.
9. Révai Nagy Lexikona. / Reineggs Jakab. – Budapest, 1924. – V. 16. – P. 133.
10. Székely S. Az orvostudomány története. – Budapest, 1960.

ВІД ТРНАВИ ДО ... САНКТ-ПЕТЕРБУРГА

(з нагоди 200-ї річниці з дня смерті Якова Рейнегса)

Резюме

Нестача лікарів була загальним явищем у країнах Європи у XVII–XVIII ст. Кількість випускників медичних факультетів була дуже малою. Перша вища лікарська школа в Угорщині почала діяти у Трnavі тільки у 1770 р. Через два роки там стали приймати на навчання вже й чужоземців. Одним з перших серед них був Я. Рейнегс (1744–1793), що навчався тут до 1776 р. Раніше він працював хірургом-ширульником, вчився у лейпцігському і віденському університетах, був також мандрівним артистом.

В 1776–1777 рр. він студіював ще й гірничо-інженерну справу. Диплом доктора медицини отримав у 1778 р. Рейнегс був першим відмінником трнавського медичного факультету. Значний вплив на формування його лікарської особистості мав професор Я. Вінтерл – відомий прибічник концепцій пізнього віталізму.

У 1778 р. він відправляється у подорож на Близький Схід. Потім зупиняється у Туреччині. Звідти перебирається у Грузію, де стає придворним лікарем, виконуючи одночасно й дипломатичні доручення. Значне місце у його науковій роботі в цей період займало вивчення фізичної географії Кавказу.

В 1783 р. переїжджає до Санкт-Петербурга, щоб стати придворним лікарем Катерини II і викладачем Медико-Хірургічного Училища. Його обирають до Державної Медичної Колегії, потім її вченим секретарем. Я. Рейнегс вніс чималий доробок у розвиток медичної справи в Росії. Помер у віці 49 років, коли перебував на посаді керівника Санкт-Петербурзької лікарської школи.

ФЕДИНИШИНЕЦЬ ВОЛОДИМИР

ДОСЛІДНИК МОВИ БУДИТЕЛІВ

Серед істинно інтелігентних викладачів, доцентів і професорів нашого університету виразно пам'ятаю доцента кафедри російської мови Василя Івановича Ороса. Завжди святково одягнутий, привітний він охоче спілкувався з гуртом студентів на перервах між лекціями. Пам'ятаю його виступ на одній з наукових конференцій, які – як студент – я взяв собі за звичку відвідувати, бо тут джерело інформації, яке мимоволі плине до тебе. Доц. Орос говорив щось про Будителів Підкарпатської Русі. Як студент я спрагло ловив ту інформацію, будучи локал-патріотом і відкриваючи для себе – першо-друго-третьокурсника – літературу отчого краю, про яку в школі й не чулося, бо ж вчили монолог Чацького, листа Тетяни до Онсіна, вчили дуже “актуальних” Державіна, Сумарокова, Фонвізіна, Грибосдова. На своє часу не вистачало...

Але, як переконався пізніше, вивчення російської літератури та мови також нагодилося в житті не одноразово, бо легше було зрозуміти згодом і орієнтацію місцевої інтелігенції на Росію, коріння панславізму тощо, яким перехворіли наші інтелігенти ХІХ-го та ХХ-го сторіч. Тоді в університеті 60-х років про крайову літературу відверто говорив і писав лише професор Петро Лінтур, частково й доц. Василь Микитась, перу якого належить з десяток брошур та кілька монографій, конспектів лекцій з питань літературного руху Підкарпатської Русі в ХVІІ–ХІХ сторіччях і перших десятиріччях ХХ-го. Існувала академічна розвідка земляка Олекси Мишанича з давньої літератури краю. Торкався крайової історії та письменства у своїх лекціях проф. Андрій Ігнат, хоч він досліджував освітньо-культурні проблеми краю. Ще – Павло Лісовий – дослідник журналістики нашого краю.

Ніхто офіційно не забороняв опрацьовувати локал-тему, але негласно на неї було накладено табу, щоб писати позитивно. І деякі “молоді вчені” робили на критиці свого материнського, дідівського кар'єру. Вони громили. І громили тих, хто плекав любов до свого. Скільки дісталось проф. Петру Лінтуру за позитивну оцінку творів Андрія Карабелеша!

Все це як студент молодших курсів я лише нашупував, конспектував прочитане, почуте, гортав старі підшивки, долучався до давніших видань і завдяки тодішньому директорові університетської Бібліотеки, справжньому патріоту Івану Кирячку. І ось Василь Орос з російської кафедри (“щирі українці” тоді дружньо мовчали про все – українське чи місцеве – напівзаборонене) торкає ті питання, називає ті імена, в яких я ще добре й не орієнтуюся. Після перерви в конференції я аж пересів ближче до ораторів, аби точніше вчути те чи інше ім'я, яке для мене – майже кожне – Терра Іноконіта.

У мене вже тут зароджувалися симпатії до членів російських кафедр (тут працювала і Тетяна Чумак, що досліджувала творчість Будителів – як учениця Петра Лінтура) і антипатія до членів кафедри української літератури, які виполовати “бур'ян”, можливо, й не усвідомлюючи, що самі є лопухами чи чортополохом. Вони видзьобували по книгах вірші про Леніна, Комуністичну партію, Жовтень та подібне “художество”, писали на основі цього довжелезні псевдодумні бухгалтерські огляди, тобто робили ка-

р'єру на спекуляції. І ніяк студентом я не міг зрозуміти, чому члени російських кафедр досліджують моє, карпатське, а не українські кафедри, якщо я... українець?! Дещо прояснилося лише згодом, як і тепер – тим паче. Розумію, що легше було досліджувати “наше” Василю Микитасю чи Павлу Лісовому – як приїжджим, котрих важче було звинувачувати в локал-патріотизмі. Але ж досліджували “своє” професори Петро Лінтур чи Андрій Ігнат, як і... Василь Орос. Першим двом добряче перепало: згноїли їх комуняки.

Мене можна звинувачувати в суб'єктивізмі спостережень, але дуже об'єктивними є полишені публікації в наукових записках університету, окремі видання доцентів і професорів, які потверджують мій “суб'єктивізм”. А все є саме так, як викладаю тут, думаючи про красні роки доц. Ороса – дві сімки! – яких він дожив у скромній праці на благо отчого краю. А мовив я про контекст часу, в якому жив і працював доц. Орос (нині він на заслуженій пенсії) та інші вчені, які не цуралися свого і в той нелегкий час. Більше – вони не намагалися переіменувати своє, а навпаки – вивищували його, намагалися вписати в контекст слов'янської літератури (пам'ятаю цю тезу Петра Лінтура, що читав нам курс слов'янських літератур, який зараз і нікому читати, як і спецкурс з літератури Закарпаття), в контекст російської чи української літератури.

Досліджуючи проблеми материнської мови, вже пізніше, мені чітко запримітилися й роботи про мову творів Александра Духновича, Александра Павловича, Євгена Фенцика та інших Будителів, друковані в науковій періодиці чи наукових записках університету, автором яких є доц. Орос – побіч робіт групи пряхівчан, які активно опрацьовували цю проблему в 60–80-х роках нашого сторіччя (Олена Рудловчак, Йосип Шелепець, Андрій Шлепецький, Юрій Панько, Любиця Бабота, Зузана Ганудель, Микола Штець, Юрій Мулинчак, Василь Ябур та інші), як і їхні колеги з Угорщини – Іштван Кнежа, Ласло Деже, Іштван Удварі, чи вже й наші вчені – професори Йосип Дзендзелівський, Петро Лизанець, Микола Грицак та інші. Я назвав велику групу вчених, які працюють з материнською мовою в різних аспектах.

Доц. Орос має спеціально присвячені праці саме мові Будителів, що є надзвичайно складною проблемою, яку, можливо, й не слід вирішувати однозначно. Амплітуда мови Будителів – від книжної, орієнтованої на давньослов'янські зразки, до живої народної мови – закономірний шлях поступу. Й роздуми доц. Ороса позначені конкретикою, аргументованістю висновків, вони врівноважені. Я дуже шаную старих інтелігентів за їх небуденну ерудицію, чесність, принциповість. А знання класичних мов чи загалом кількох іноземних – усе це таке спідручне в роботі. Як обійтися в студіях лінгвіста без класичної латини, як і є в доц. Василя Ороса чи професора Андрія Ігната, чи доц. Юрія Сака, Михайла Ороса...

Щоб глибше зрозуміти й пізнати життя доц. Василя Ороса – кілька біографічних даних. Народився він 12 серпня 1919 року у селі Салдобош (тепер Стеблівка) на Хустщині, що славна казкарями, вченими, письменниками. Усіх знаменитостей не перелічу. Лише нагадаю, що в Салдобоші народилися проф. Василь Добош, доц. Михайло Орос (обидва філологи), а також математик доц. Юрій Ігнат і його брат – Василь Ігнат, письменник. Славне село!

Закінчив Будапештський університет Василь Орос 1944 року, як і багато здібних земляків-краян. Тут, якщо висловитися по-давнішому, дістав звання доктора філософських наук (докторував з відомим поетом і мовознавцем Емілом Балецьким та Лідією Владімір). Але за радянського режиму “старі” дипломи не визнавалися і довелося починати все спочатку. До нового зачатку ще далеко. Молодий Василь Орос викладав у

Хустській гімназії – побіч видатного Петра Лінтура (тут і ясно, може, звідки зацікавлення Будителями). Коли її, гімназію, перепрофілювали, став директорувати у СШ № 1. Згодом був заступником директора по заочній освіті Хустського педагогічного училища. Потому – заступником директора школи-інтернату. А з 1960 року переїхав до Ужгорода, де пропрацював на кафедрі російської мови до виходу на пенсію в 1982 році. Двадцять два роки трудився на кафедрі. І як педагог, і як мовознавець.

Багаторічне дослідження говірок Хустщини й стало темою кандидатської дисертації, яку успішно захистив 1961 року. Далі викристалізувалися й інші теми на терені самобутнього Карпатського регіону, що є принаймні білінгвістичним, як-от: мадяризми, чехізми, румунізми у говорах рідного краю. А що ще – лексичні зв'язки слов'янських мов. Як тут нагодилося знання мов сусідніх держав – не лише слов'янських! – і це знання набулося мимоволі на нашій багатомовній території, коли в злагоді живуть корінні народи.

А паралельно йшло вивчення мови Будителів ХІХ сторіччя, наукової спадщини інших лінгвістів, що цікавилися нашою мовою, це – Іштвана Кнєжі та Онтола Годинки... Зрештою, все взаємно пов'язане на глобальній проблемі величезного лексично-фразеологічного багатства материнської мови, що тут, у Центрі Європи, живучи на схрещенні доріг зі Сходу на Захід чи Заходу на Схід, як і з Півночі на Південь, – вбирає, всмоктує, мов губка, те, що їй необхідне для життя чи побутування саме в Центрі Європи. Захоплююча мова карпато-рутенів!

Крім того, Василь Орос, працюючи педагогом у Хусті, записував у ближчих селах фольклор, а вже в університеті писав методички для студентів, доповідав на конференціях з проблем своїх наукових зацікавлень (тут я вперше й зустрів ученого). П'ять товстих зошитів, переписаних акуратним почерком, подав до фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук України. За це йому власноручно тоді подякував сам тодішній директор Інституту поет-академік Максим Рильський, іменем якого й називається зараз цей Інститут народознавства. І ці листи-реліквію Василь Орос береже, звичайно. Дозволив мені зняти ксерокопії і опублікувати. (Поки що я лише повідомив про них в газеті “Новини Закарпаття”). У тих листах – авторитетне слово подяки за сумлінні записи, запрошення до подальшого співробітництва. Саме йшла попередня підготовка перших томів багатотомного зводу українського фольклору.

Деталь. Листи від Максима Рильського... Ой-ой! Якийсь графоман хизується однорядковим випадковим листом від класика, а скромна людина живе десятиріччя з чотирма листами (три написані рукою Максима Рильського, а четвертий – друкований на машинці і лише підписаний ним разом з працівником фондів) і, може, про них я довідався першим по багатьох роках... Мовлю про скромність людини.

Діапазон лінгвістичних інтересів доцента Василя Ороса прикметний. Понад сто публікацій в наукових записках, тезах, матеріалах, збірниках, журналах, в тому числі в томику Студії Славіка чи “Карпатському краї” тощо. В середині 70-х років читав лекції працівникам-студентам на кафедрі російської мови й літератури Пряшівського філософського факультету Шафарикового університету, може, нагадуючи собі давні добрі гімназійні часи. Тут він читав історичну граматику російської мови та порівняльну граматику східно-слов'янських мов, використовуючи, як зазначає тодішній декан проф. Андрій Чума в офіційному документі – характеристиці від 30 травня 1975 року, – використовуючи ефективні методи та володіючи чеською і словацькою мовами й роблячи наукові зіставлення лінгвістичних явищ у слов'янських мовах.

Я пам'ятаю і відзиви ужгородських студентів-колег, російських філологів, про лекції та практичні заняття, що їх вів сумлінним чином доцент Василь Орос. Тут відчувалася "стара школа" підготовки педагога, яка не визнавала поблажок, поверховості, несумлінності. Виявляючи особисту дисциплінованість, – це вимагалось й від студентів! – скількох спеціалістів виховав і як спеціалістів, і як патріотів свого краю! Посіяв зерно і в мою душу. А щодо рівня філологічного викладання, то мовники, мовні кафедри завжди відзначалися вищим ступенем науковості, ніж літературні кафедри та літератори, яких заїдали, якщо не особисті чвари, то ідеологічні догми... Навіть формальний показник – кількість докторів наук на мовних кафедрах, кількість власне монографічних досліджень та просто публікацій! – посвідчує продуктивність наукової роботи лінгвістів перед ідеологічною вислужливістю філологів-літераторів.

Сиджу під лугошом біля будинку Василя Ороса й зацікавлено гортаю його кількасот сторінкову монографію "Літературна мова на Підкарпатській Русі 2-ої половини ХІХ ст." (варіант назви: "Становлення літературної мови..."), фрагменти якої у формі широкоформатних статей і тез доповідей доволі широко тут-там апробувалися способом виголошення, друку тощо. Загалом ця робота високо оцінена вченими – Михайлом Жовтобрюхом, Федором Жилком, Нікітою Толстим та багатьма іншими, з якими листувався ужгородський науковець, коли йшлося про видання дослідження окремою монографією. Я вивчав це щедре листування. Воно, як звично, між вченими, – науково ділове. Про ті чи інші робочі публікації, виступи на конференціях тощо. Ось рядки з листа професора Михайла Жовтобрюха від 2 листопада 1976 року: "Монографія... написана об'єктивно й кваліфіковано, дуже нам всім потрібна. Ми й чекаємо її від Вас".

Але поки що потрібна праця довго чекає на свого видавця. Тоді було трудно добитися дозволу на видання, зараз – фінансова скрута. Та прийде світліша днина, прийде сприятливіша година, – і монографія, що потрібна науці для її поступу, молодим – для прикладу, – побачить світ.

А тим часом невблаганний час відбілює скроні Василя Ороса. І два Василі-колеги, тезки і однокурсники, – я маю на увазі американського професора-земляка Василя Маркуся, – якось зустрівшись в Ужгороді на одній з просвітянських конференцій, не впізнали один одного, лише обмінялися записками. "Чи пам'ятаєш на Ороса з Будапешта? Він тут." І відповідь: "Справді, я не впізнав... Вітаю асистента професора Кнєжі." Ось такий обмін посланнями.

Час розпоряджається по-своєму.

І ось своєрідний ювілей: доценту Василю Оросу сімдесят сім років. Дві сімки! Дві сімки, а вже скоро одну сімку змінить... вісімка. Зрештою, щасливі роки, прожиті у злагоді з дружиною, дітьми. Але серпневі дні нав'яли мені й празьку хартію – 77... Збіг? Це так, мов до паралелі. В старійшини крайових лінгвістів своя хартія. Це хартія любові до отчого карпатського краю, своєї материнської бесіди, своїх милих письменників-будителів попри всі їхні слабкості, яких він видить на всеслов'янському просторі, під збільшуваним шклом, вивчивши мову їхніх художніх і публіцистичних творів, аргументовано висновкуючи, наприклад, щодо літературної мови у варіанті Євгена Фенцика, який – на думку вченого, – "относится к тем карпатским писателям, которые стремились писать свои произведения на русском литературном языке, хотя и испытывали при этом много затруднений" (стор. 434 збірника "Студія Славіка Саворенсія", т. 2, 1994, Угорщина). І жалі – ще цікавіше і ваговитіше: "Итак, наблюдения над языком стихотворений поэта (Євгенія Фенцика. – В.Ф.) показывают, что его местное... произношение вторгается в область русского литературного произношения настойчиво, и усвоенные с

детства произносительные навыки уступают свое место русскому произношению лишь с большим трудом” (стор. 436, там же – в збірнику “Студія Славіка Саваренсія”).

Красномовна деталь про силу материнської мови!

Інакше – вважаю це спостереження дуже цікавим і неоднозначним. І вірю, що колись монографія Василя Ороса побачить світ. Головне, щоб вона не загубилася у вирі родинних побутових подій. На неї має і матиме запит майбутній, завтрашній читач і дослідник. Тим паче, що його праця вже є сходинкою до подальших студій над мовою Будителів – зі сучасного погляду, який дозволяє вільніше оцінювати пройдений ними шлях, їхні набутки і зриви, вершини і елементарну плутатину.

Зрештою, “Хартія” Василя Ороса – свободолюбива. Він локал-патріот у високому значенні слова. У найвищому сенсі. Свій край, своїх краян він видить щасливими у майбутній щасливій сім’ї слов’янських народів, що мирно живуть у серці Європи і побіч неслов’ян-сусідів.

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

<i>Виноградов А.О.</i>	Словотворчі типи префіксальних дієслів із значенням результативності в угорській і російській мовах 6	<i>orosz</i>
<i>Лизанець П.М.</i>	Український Центр гунгарології в Ужгороді 11	<i>német</i>
<i>Майер К.</i>	Про вживання угорського артикля 15	<i>o</i>
<i>Меліка Г., Гвоздяк О., Головчак Н.</i>	Вплив угорської мови на варіативність імен німців Закарпаття 19	<i>u</i>
<i>Орос В.І.</i>	Збереження іншомовних елементів у мові населення Закарпаття на матеріалі с. Стеблівка (Салдобош) Хустського району..... 27	<i>u</i>
<i>Пацолої Дюла</i>	Інтернаціональна спорідненість угорських прислів'їв і приказок 36	<i>m</i>
<i>Сабодош І.В.</i>	Лісосплавна лексика українських говорів Карпат у зв'язках з іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами..... 52	<i>u</i>
<i>Сотмарі Йозеф</i>	Назви р. Тиси у верхньому Бодрогкезі 61	<i>m</i>
<i>Терентсва О.П.</i>	Угорські апелютиви в гідронімах Ветлужсько-В'ятського Межиріччя..... 63	<i>u</i>
<i>Фабіан М.П.</i>	Принципи і методи вивчення семантичної інтерференції..... 65	<i>u</i>
<i>Фйольдварі Шандор</i>	Слов'янські та угорські впливи у працях Михайла Лучкая 71	<i>m</i>

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Гал Йозеф</i>	Роман Вільмоша Ковача "І завтра живемо" 78	<i>m</i>
<i>Мегела І.П.</i>	"Роман долі". Угорський роман 20–30-их років..... 84	<i>m</i>

ІСТОРІЯ, ЕТНОГРАФІЯ, АРХЕОЛОГІЯ

<i>т</i>	<i>Імершвілі І.</i>	Угорці у Грузії і грузини в Угорщині 89
<i>ш</i>	<i>Данилюк Д., Ткачук О.</i>	Проблеми історії середньовічного Закарпаття в науковій спадщині Т. Легоцького..... 93
<i>ш</i>	<i>Желицькі Ч.Б.</i>	Погляди і політична концепція Йозефа Етвеша з національного питання 100
<i>ш</i>	<i>Мандрик І.О.</i>	Роль і місце Ференца Деака у відновленні конституційних прав та незалежності Угорщини 108
<i>ш</i>	<i>Мартинов А.І.</i>	Давніші пам'ятки фінно-угорського наскального мистецтва у Сибіру 117

НАРОДНА ОСВІТА І КУЛЬТУРА

<i>ш</i>	<i>Клинченко Т.В.</i>	Угорське школярство Закарпатської області очима етносоціолога.....127
<i>т</i>	<i>Фединець Чілла-Ірина</i>	1944/45 навчальний рік в Закарпатських школах 135
<i>ш</i>	<i>Фединишинець Володимир</i>	Мій доторк до угорської культури 143
<i>ш</i>	<i>Секей Габор, Сабо Йозеф Н.</i>	Венгеро-советские культурные и на- учные связи после второй мировой войны.....148

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<i>т</i>	<i>Вереш Є., Вайс В.</i>	Від Трнави до... Санкт-Петербурга (з нагоди 200-ї річниці з дня смерті Якова Рейнегса) 170
<i>ш</i>	<i>Фединишинець Володимир</i>	Дослідник мови Будителів 174

TARTALOM

NYELTUDOMÁNY

<i>Vinogradov Anatolij</i>	Az eredmény jelentésű igekötős igék szóképzési sajátosságai a magyar és az orosz nyelvben 6
<i>Lizanets Péter</i>	Ukrán Hungarológiai Központ Ungváron 11
<i>Majer Klára</i>	A magyar névelő használatáról 15
<i>Melika Georgij, Hvozgyak Olga, Holovcsak Natalija</i>	A magyar nyelv hatása a kárpátaljai németek névváltozataira 19
<i>Orosz Vaszil</i>	Az idegen szavak megőrzése az idősebb nemzedék nyelvhasználatában....27
<i>Paczolay Gyula</i>	A magyar közmondások és szólások nemzetközi rokonsága 36
<i>Szabados Iván</i>	A faústatás szakszavai a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban a többi szláv és nem szláv nyelvekkel való kapcsolatok tükrében 52
<i>Szathmáry József</i>	A Tisza helynevei Felső-Bodrogyközben...61
<i>Terentyeva O.P.</i>	Ugor köznevek a Vetluga-Vjatka folyók között 63
<i>Fabian Miroszlava</i>	A szemantikai interferencia tanulmányozásának elvei és módszerei... 65
<i>Földvári Sándor</i>	Magyar és szláv hatások Lutskay Mihály életművében..... 71

IRODALOMTUDOMÁNY

<i>Gál József</i>	Kovács Vilmos: Holnap is élünk 78
<i>Mehela Iván</i>	A "sorsregény". A 20–30-as évek magyar regénye alapján 84

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, ARCHEOLÓGIA

<i>Imerlisvili Vanó</i>	Magyarok Grúziában és grúzok Magyarországon 89
-------------------------	---

<i>Daniljuk D., Tkacsuk O.</i>	A középkori Kárpátalja történelmi problémáinak értékelése Lehoczky Tivadar tudományos hagyatékában 93
Zseliczky Csilla	Eötvös József nézetei és politikai koncepciója a nemzetiségi kérdéstről 100
<i>Mandrik Ivan</i>	Deák Ferenc szerepe a függetlenség és alkotmányosság megújításában Magyarországon 108
<i>Martinov A.I.</i>	A finnugor sziklaművészet legrégebbi emlékei 117

OKTATÁS ÉS KULTÚRA

<i>Klincsenko T.V.</i>	Kárpátaljai magyar iskolai magatartás egy etnopszociológus szemével 127
<i>Fedinec Csilla-Irén</i>	Az 1944–1945. tanév a kárpátaljai iskolákban 135
<i>Fedinisinec Volodimir</i>	Kapcsolatom a magyar kultúrával 143
<i>Székely Gábor, Szobó N. József</i>	Magyar-szovjet kulturális és tudományos kapcsolatok a második világháborúban..... 148

RÉCENZIÓK ÉS SZEMLÉK

<i>Veres Jenő, Wájsz László</i>	Nagyszombattól... Szentpétervárig 170
<i>Fedinisinec Volodimir</i>	A bugyityelek nyelvének kutatója 174

Наукове видання

ACTA HUNGARICA

1993—1994, IV—V-й рік видання
IV—V. évfolyam, 1993—1994

Коректор Л. Філь
Комп'ютерна верстка І. Метельова

Здано до складання 16.09.97. Підписано до друку 19.12.97. Формат 70x100/16.
Гарнітура літ. Папір офс. № 1. Друк офс. Ум. друк. арк. 14,75. Обл.-вид. арк. 18,4.
Тираж 500. Замовлення 2896.

Відкрите акціонерне товариство «Патент».
294013, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101.

